

Luksander Alexandra – Mike Károly – Csité András

**Egyéni és kormányzati felelősség a vállalkozói kultúrában –
Európában és Magyarországon ¹**

TM 68. sz. műhelytanulmány

BCE VÁLLALATGAZDASÁGTAN INTÉZET
VERSENYKÉPESSÉG KUTATÓ KÖZPONT

---

¹ A műhelytanulmány a TÁMOP-4.2.1.B-09/1/KMR-2010-0005 azonosítójú projekt *A nemzetközi gazdasági folyamatok és a hazai üzleti szféra versenyképessége* címet viselő alprojektjének kutatási tevékenysége eredményeként készült.

[Ide írhatja a szöveget]

Jelen műhelytanulmány *A versenyképesség társadalmi környezete* c. műhelyben készült.

Műhelyvezető: Szepesi Balázs

A tanulmány szakmai tartalma a forrás megjelölésével és a hivatkozási szokások betartásával felhasználható és hivatkozható.

Tartalomjegyzék

Absztrakt	4
Abstract	4
1. Bevezetés	5
2. A vállalkozói kultúra empirikus vizsgálata.....	7
3. Adatok és módszertan	13
4. Hipotézisek	15
5. Kutatási eredmények	17
5.1. Miben tér el a vállalkozók értékrendje más társadalmi csoportokétól?	17
5.2. A vállalkozók kormányzattal kapcsolatos értékrendjére ható tényezők.....	20
5.3. A vállalkozói értékrend elterjedtsége a különböző európai országokban	30
5.4. Miért tér el az egyes európai országok kormányzattal kapcsolatos értékrendje?.....	37
5.5. A kormányzat a magyar kisvállalkozók értékrendjében	43
5.6. Értékrendi különbségek a magyar kisvállalkozók körében	45
6. Összefoglalás	48
Melléklet.....	50
Irodalom.....	69

Absztrakt

Egyéni és kormányzati felelősség a vállalkozói kultúrában – Európában és Magyarországon

Tanulmányunkban a *European Values Study* adatai alapján megvizsgáljuk, miben tér el Európában a vállalkozók értékrendje más társadalmi csoportokétól, különös tekintettel az egyéni és a kormányzati felelősségvállalás megítélésére. Kísérletet teszünk a vállalkozói értékrend különböző szintjei – személyes, társadalmi és kormányzattal kapcsolatos értékrend – közötti összefüggések feltárására. Összehasonlítjuk, mennyire jellemzi a vállalkozói értékrend az egyes európai országok lakosságát, kiemelt figyelmet fordítva Magyarországra. Egy hazai vállalkozói adatbázis alapján megvizsgáljuk, hogy a magyar vállalkozók értékrendje eltér-e az európai átlagtól, továbbá milyen törésvonalak húzódnak a vállalkozói populáción belül az értékrend szempontjából.

Kulcsszavak: vállalkozás, értékrend, Európai Értékvizsgálat, bizalom, informális intézmények, vállalkozói értékek

Abstract

Individual and state responsibility in entrepreneurial culture – In Europe and Hungary

Data from the *European Values Study* are used to examine what sets apart the normative views of entrepreneurs from those of other social groups in Europe about individual and state responsibility. Different levels of an individual's value system are distinguished: personal, social and state-related values are differentiated. The interrelationships among these levels are explored. Using multivariate statistical analysis, we examine the prevalence of 'entrepreneurial' views in European countries, especially in Hungary. Relying on data from a survey of 300 Hungarian small entrepreneurs, we explore if their value system differs from the average value system of European entrepreneurs. Finally, we examine the factors social and economic factors that influence entrepreneurs' views on personal and state responsibility.

Key words: entrepreneurship, value system, European Values Study, business trust, informal institutions, entrepreneurial values

1. Bevezetés

A felismerés, hogy a kultúra a gazdasági fejlődés fontos magyarázó tényezője, mára a közgazdaságtan főáramában is teret nyert (Tabellini 2010, Phelps 2008). Az új intézményi közgazdaságtan már régóta hangsúlyozza, hogy egy gazdaság „intézményi készletének” fontos elemei a normák, szokások, hagyományok, közkerölcsök, vallási meggyőzések (Williamson 2000, Roland 2004). Ezek az „informális intézmények” (North 1990) semmilyen társadalomban, így a modern kapitalizmusban sem veszítik el jelentőségüket, mivel szorosan összefonódnak a formális szabályrendszerekkel. Greif szerint valójában minden intézményre igaz, hogy az „szabályok, vélekedések, normák és szervezetek olyan rendszere, amely együtt hoz létre egy (társas) viselkedésmintát” (2006: 30). Tartós viselkedésminta csak akkor jön létre, ha a rendszer elemei konzisztensek. Az inkonzisztencia következménye rövid távon az intézmény válsága, hosszabb távon pedig az átalakulása úgy, hogy a könnyebben változó elemek alkalmazkodnak a lassabban változókhöz. A legnehezebben alakítható és legtartósabb intézményi elemek azok a „kulturális meggyőzések” (*cultural beliefs*), amelyek egy közösségben „a szocializációs folyamat során válnak egyformává és köztudottá, amelynek révén a kultúra egységesül, fennmarad és továbbadódik” (269–270). Greif híres gazdaságtörténeti példáján szemlélítve: míg a XI. században az észak-afrikai zsidó kereskedők a vallási-etnikai közösségükön belüli normákra hagyatkoztak az üzleti életben, ami megfelelt a „kollektivista” kulturális meggyőzéseiknek, a XII. századi genovaiak a speciális, személytelen szervezetekre, főként bíróságokra hagyatkoztak az üzleti szerződéseik során, összhangban az „individualista” kulturális beállítottságukkal (269–308). A modern kapitalizmus intézményei, amelyek távoli gyökereire világít rá Greif példája, szintén feltételezik a kulturális vélekedések és a társadalmi szabályrendszerek összhangját. Nem elég, ha a jogrend és a kormányzati politika támogatja az öngondoskodást, az egyéni kockázatvállalást és az innovációt. A társadalom széles köreinek kulturális meggyőzéseiben is meg kell jelenniük ezeknek az értékeknek, valamint egy olyan lehetséges és kívánatos társadalom és állam képének, amely teret enged ezen értékek kibontakoztatásának. Nincs vállalkozói gazdaság vállalkozói kultúra nélkül.

Tanulmányunkban az európai és a magyar vállalkozói kultúra néhány alapvető összetevőjének feltérképezésére teszünk kísérletet a *European Values Study* (EVS) 2008-as hullámának 45 országra vonatkozó adatai, továbbá a Hétfő Kutatóintézet által a hazai kisvállalkozók körében 2011-ben végzett kérdőíves kutatás adatai alapján. Figyelmünk középpontjában a *vállalkozók értékrendje* áll. Az értékek a tágabban vett vélekedések és meggyőzések kristályosodási pontjai: azokat „az elveket vagy kritériumokat jelentik, amelyek alapján kiválasztjuk, melyik a jó (jobb vagy legjobb) a tárgyak, cselekedetek, életmódok, vagy társadalmi és politikai intézmények és struktúrák közül” (Schwartz 1993). A gazdasági fejlődés kulturális feltételeit vizsgáló irodalom rendszerint az általános személyes értékrendre – például a gyermeknevelésben érvényesített vagy a másokkal szemben általában tanúsított viselkedésben megjelenő értékekre – koncentrálnak (Licht – Siegel 2008), és azt vizsgálja, hogy ezek az általános értékek hogyan függenek össze a gazdasági fejlődést támogató intézményrendszer (például joguralom, korrupciómentes állam – Licht et al. 2002) jelenlétével vagy közvetlenül a gazdasági fejlettséggel, illetve növekedéssel (Phelps 2008, Tabellini 2010). Az értékek hatásmechanizmusa ilyen módon homályban marad.

Ha azonban elfogadjuk az intézményi közgazdaságtan megközelítését, a következő oksági láncot vázolhatjuk fel: az egyén általános értékrendje befolyásolja az egyes konkrét intézményekre vonatkozó értékrendjét, ezen keresztül pedig az intézményekkel kapcsolatos viselkedését, és végső soron az intézmény működését, sikerességét. Árnyaltabb képet kapunk a vállalkozói kultúráról, ha nem állunk meg az általános értékrend vizsgálatánál, hanem továbblépünk, és megvizsgáljuk a vállalkozók konkrét intézményekre vonatkozó meggyőzéseit is. A kapitalizmus rendkívül összetett intézményrendszeréből most egyetlen fontos elemet emelünk ki: az állami kormányzatot. Rögtön az elején meg kell jegyeznünk, hogy természetesen komoly leegyszerűsítés általában „a kormányzatról” beszélni. Ugy véljük azonban, hogy a kormányzattal kapcsolatos viszonylag általános értékítéletek

jelenthetik az egyik fontos kapcsot az alapvető személyes értékrend és az egyes konkrét kormányzati szervezetekre és szabályrendszerekre vonatkozó vélekedések, attitűdök között.

Az egyén és kormányzat viszonyát egy tág értelemben vett szerződésnek ragadhatjuk meg (Buchanan). Az egyén politikai programok, intézkedések formájában meghatározott teljesítményt vár el a kormányzattól, és ezekért cserébe maga is hajlandó állampolgárként bizonyos áldozatokat hozni. Egy szerződésben részt vevő fél értékítéletei mindig részben a másik szerződő félre, részben saját magára vonatkoznak. Ennek megfelelően a kormányzattal kapcsolatos értékítéletek vonatkozhatnak egyrészt magának a kormányzatnak a tevékenységére, másrészt az állampolgárok által vállalt áldozatokra. Ha tehát a vállalkozói kultúra egy sajátos szeleteként a vállalkozók kormányzatra vonatkozó értékrendjét akarjuk megvizsgálni, két kérdést kell feltennünk: (1) Milyen értékrend alapján ítélik meg a vállalkozók a kormányzat gazdasági-társadalmi szerepvállalását, mit tartanak a kormányzat helyes és kívánatos funkcióinak? Egyszóval: mit várnak el az államtól? (2) Milyen értékrend alapján ítélik meg az állampolgárok (így saját maguk) viszonyulását a kormányzathoz? Röviden: mit várnak el az állampolgároktól (köztük önmaguktól)?

Az eddigi irodalom az iménti két kérdést eddig nem kapcsolta össze. Az első kérdést vizsgálták az európai vállalkozók körében több tanulmányban is Beugelsdijk és Noorderhaven (2004, 2005), az általunk is használt European Values Study egy korábbi, 1990-93-as hulláma alapján. Eredményeik megerősítik, hogy a vállalkozók értékrendje valóban jelentősen eltér más társadalmi csoportokétól, ami az állam gazdasági-társadalmi szerepvállalását illeti. Ami a második kérdést illeti, a kormányzattal szembeni állampolgári kötelességek közül a legalapvetőbb az adófizetés. Az empirikus irodalom egy része, amelyet az alábbiakban részletesen ismertetünk, a foglalkozási státusz, így többek között a vállalkozói lét hatását is kimutatta az adómorálra, vagyis az adófizetéssel kapcsolatos erkölcsi elvárásokra. Tanulmányunkban a vállalkozók kormányzattal kapcsolatos értékrendjének e két oldalát együtt vizsgáljuk.

Beugelsdijket és szerzőtársait követve a vállalkozók értékrendjének három szintjét különböztethetjük meg: (1) a személyes életükben követendő értékek, (2) a társadalomban érvényesítendő értékek, és (3) a kormányzattal kapcsolatos értékítéletek szintjét. Az említett szerzők azt emelték ki, hogy ugyanazok az értékorientációk – felelősségérzet, kockázatvállalás, innovativitás, belső kontroll vezéreltség – jelentek meg a vállalkozók általános személyes értékrendjében, mint a társadalom működésével és a kormányzattal kapcsolatos elvárásaikban. Ez arra utal, hogy az általánosabb értékrend – nem meglepő módon – rányomja bélyegét a kormányzattal kapcsolatos szűkebb értékrendre. Mi most ezzel szemben azt hangsúlyozzuk, hogy a kormányzattal kapcsolatos értékrend részben „önálló életet él”, ezért érdemes önmagában is megvizsgálni. Egyrészt pontosítani, árnyalni kell az általános személyes és a társadalommal kapcsolatos értékrendhez való viszonyát, másrészt azonosítani azokat a további tényezőket, amelyek hatnak rá. Kézenfekvő hipotézis, hogy az általánosabb értékrend mellett a *kormányzattal kapcsolatos tapasztalatok, percepciók* is befolyásolják a vele szemben megfogalmazott elvárásokat. Végül, ki kell egészítenünk az elemzést azzal, hogy az értékrend 3. szintjén az állampolgárokkal szembeni elvárásokat, konkrétan a vállalkozók adómorálját is megvizsgáljuk. Itt ismét kérdés, hogy a vállalkozói adómorál egyszerűen a vállalkozók általánosabb értékrendjét tükrözi, vagy a kormányzattal kapcsolatos tapasztalatok is hatnak rá. Emellett vizsgálandó a kormányzattal szembeni elvárások és az adómorál viszonya is. Ha igaz, hogy a vállalkozók egyfajta szerződésnek tekintenek a köztük és a kormányzat közötti viszonyra, akkor az „adok-kapok” logikáját követve a fokozott elvárásokkal vélhetően fokozott áldozatvállalás áll szemben.

Mi a Beugelsdijk és munkatársai által használt felmérésnek egy frissebb adatfelvételét használjuk. A korábbiaknál árnyaltabb statisztikai módszerrel először megvizsgáljuk, hogy a vállalkozók a személyes, a társadalommal és a kormányzattal kapcsolatos értékrendjük mely elemeiben különböznek a társadalom többi tagjától Európa egészét tekintve. Majd elemezzük, hogy a vállalkozók kormányzattal

[Ide írhatja a szöveget]

kapcsolatos értékrendje *miért* tér el másokétól. Vajon a kormányzattal szembeni sajátos elvárásaik a személyes értékrendjüket és társadalomképüket tükrözik, vagy a kormányzattal kapcsolatos tapasztalataikat, percepcióikat, esetleg függetlenek ezektől a tényezőktől? S miért tér el a vállalkozók adómorálja a társadalom más tagjaiétól. Vajon a személyes értékrendjük és társadalomképük miatt? A kormányzattal szembeni elvárásaik vagy a kormányzattal kapcsolatos tapasztalataik miatt, esetleg más tényezők miatt?

Azon túl, hogy árnyaltabb képet kaphatunk az európai vállalkozói kultúráról, elemzésünknek további hozadéka is vannak. Az általánosabb értékrend és társadalomkép feltehetően lassabban változik, mint a kormányzati működés percepciója. Ezért, ha az utóbbi hatása nagyobb a kormányzattal kapcsolatos értékrendre, és a szocializáció során tovább adott általános értékrend kevésbé determinálja a kormányzat intézményével kapcsolatos értékrendet, akkor az utóbbi könnyebben változhat a gazdasági fejlődés szempontjából kedvezőbb vagy kedvezőtlenebb irányba.

Nem csak az elméletből tudjuk, hogy a kormányzattal kapcsolatos értékrend összefügg a gazdasági növekedéssel. Beugelsdijk és Noorderhaven (2004) 54 európai régiót vizsgálva kimutatták, hogy azokat a területeket, ahol a lakosság széles körben osztja a vállalkozókra Európában általában jellemző értékrendet a kormányzattal szembeni elvárások terén, gyorsabb gazdasági növekedés jellemzi hosszú távon. Tanulmányunk második részében megvizsgáljuk, hogy az egyes európai országok társadalmának értékrendje mennyire áll közel az európai vállalkozókra jellemző értékrendhez. Mennyire hatja át a vállalkozói kultúra ebben az értelemben az egyes társadalmakat. Ezután elemezzük, hogy a kormányzattal és az állampolgárokkal szembeni elvárások terén megfigyelhető nemzeti különbségek vajon abból fakadnak, hogy az egyes társadalmak eltérő értékeket vallanak a személyes élet terén és a társadalmat illetően; vagy pedig abból, hogy eltérő tapasztalataik vannak a kormányzatuk működéséről. Megvizsgáljuk azt is, hogy a kormányzattal és az állampolgárokkal szembeni elvárások közötti pozitív összefüggés az országok körében érvényesül-e.

Az országok közötti összehasonlítás során elsősorban Kelet-Európa és Magyarország pozíciója érdekel bennünket. Szinte közkeletűnek számít az a vélekedés, hogy a magyarokra különösen jellemző egyfelől az „államfüggőség”, másfelől az adózás terén (és nem csak ott) a normaszegés társadalmi elfogadottsága. Megvizsgáljuk, hogy ezt az adataink és elemzési módszerünk alapján is bizonyítható-e, és amennyiben igen, mik ennek a mélyebben rejlő okai.

A tanulmány harmadik részében szűkebbre vesszük a perspektívát, és a magyarországi vállalkozókra összpontosítunk. A Hétfő Kutatóintézet 2011-ben országos kérdőíves felmérést készített, amelynek során háromszáz 5–49-főt foglalkoztató vállalkozás vezetőjének tettük fel többek között a European Values Study-ban a társadalommal és kormányzattal kapcsolatos értékrendre vonatkozó kérdéseket. Ennek segítségével meg tudjuk vizsgálni, hogy a magyar vállalkozók értékrendje ugyanolyan módon tér-e el a magyar társadalom többi részétől, mint ahogyan az európai vállalkozók általánosan eltérnek az egyéb európaiaktól. Végül, a perspektívát még szűkebbre véve megvizsgáljuk, hogy a magyar vállalkozói populáción belül találunk-e markáns értékrendi különbségeket. Arra vagyunk tehát kíváncsiak, mennyire homogén a magyar vállalkozói kultúra, és ha vannak, hol húzódnak benne a főbb törésvonalak.

2. A vállalkozói kultúra empirikus vizsgálata

Általános értékrend

A közgazdasági gondolkodásban legalább Schumpeter (1980) óta jelen van az a gondolat, hogy a vállalkozó nem csak gazdasági tevékenysége révén, hanem lelki alkatát tekintve is különbözik a

társadalom többi tagjától. Schumpeter úgy vélte, a vállalkozó célja a siker felmutatása, a hódítás és a függetlenség elérése, mindegyike pedig az innovációs képességeit kihasználva törekszik, másoknál kevésbé támaszkodva a hagyományokra és társas kötődésekre. Emellett a weberi hagyományt követve Schumpeter a vállalkozót egyfajta elhivatott aszkétának látta, és hangsúlyozta, hogy távol áll tőle a hedonista indíték (Schumpeter 1980: 141–143). Az 1960-as évektől kezdődően a vállalkozók személyiségjegyeit, attitűdjeit, személyes értékrendjét gazdag empirikus irodalom vizsgálja. (Alapos áttekintést nyújt erről Császár – Horváth 2010.) Ez az empirikus irodalom részben megerősítette, részben megkérdőjelezte a Schumpeter által felvázolt portrét. Számos tanulmány igazolta, hogy az innovativitás a vállalkozók legfőbb megkülönböztető jegye, továbbá, hogy a függetlenség és önállóság különösen fontos számukra. Az utóbbit jelzi egyrészt, hogy a vállalkozókra jellemző a „belső kontroll általi vezéreltség”, azaz úgy gondolják, a sorsukat maguk irányítják, urai saját életüknek (Rotter 1966). Másrészt jelzi az önálló, autonóm munkának tulajdonított nagy érték is (Benz – Frey 2008). Az egyik fontos vitatott pont Schumpeter elméletében a kockázatvállalás. Míg Schumpeter kifejezetten vitatta, hogy a kockázatvállalás a vállalkozó lényegi jegyei közé tartozna, több empirikus elemzés is arra az eredményre jut – összhangban J. St. Mill (1898), Knight (1921) és Mises (1949) elméleteivel –, hogy a vállalkozókat az átlagnál magasabb fokú kockázatvállalási hajlandóság jellemzi (Stewart et al. 1999). A másik vitatott kérdés a hatalmi, „hódítási” törekvés. Az irodalmat áttekintve úgy tűnik, hogy a vállalkozókat inkább jellemzi a teljesítmény-orientáltság, mint a hatalomvágy (Stewart et al. 1999).

A nemzetközi összehasonlító vizsgálatok közül érdemes néhányat kiemelni. Benz – Frey (2008) az *International Social Survey Programme* Észak-Amerikára, Nyugat- és Kelet-Európára is kiterjedő adatfelvétele alapján az önfoglalkoztatók munkához való viszonyát vizsgálták. Azt találták, hogy az önfoglalkoztatók az alkalmazottaknál többre értékelik az izgalmas kihívásokat, az érdekes munkát és az önállóságot. Más vizsgálatok a Shalom Schwartz (2001; 2006) által kidolgozott értékesztet használták, amely 10 olyan alapvető értékdimenzióra terjed ki, amelyek számos kutatás által igazoltan kultúrától függetlenül jól értelmezhetők. Noleis (2009) kilenc nyugat-európai országot vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy az önfoglalkoztatók és az alkalmazottak csoportja 10 értékből 8 esetén szignifikánsan különbözött. A legnagyobb különbség a biztonság és az önállóság fontosságának megítélésében mutatkozik. Az önfoglalkoztatók számára fontosabb a *stimuláció* (kihívások keresése), az *önállóság*, a *teljesítmény*, és az alkalmazottakénál kevésbé lényeges a *biztonság*, a *konformitás*, az *univerzalizmus*, a *jóindulat* és a *hedonizmus*. A *hatalom* és a *tradíciók* fontosságának megítélésében Noleis nem talált szignifikáns különbséget a két vizsgált csoport között. A Schwartz-tesztet használta Holt (1997) is, aki a kínai és az amerikai vállalkozókat, valamint a kínai menedzsereket hasonlította össze. Legfontosabb megállapítása, hogy a két országbeli vállalkozók értékeit tekintve jobban hasonlítanak egymásra, mint a kínai vállalkozók a kínai menedzserekre. A kínai és az amerikai vállalkozók is többre értékelték a *teljesítményt* és az *önállóságot*, a *tradíciót* és a *konformitást* pedig kevésbé, mint a kínai menedzserek.

Egy korábbi tanulmányunkban (Császár – Luksander – Mike 2011) szintén a Schwartz-tesztet használva egy 29 európai országra kiterjedő reprezentatív lakossági kérdőíves felmérés (*European Social Survey*) alapján elemezzük, miben térnek el az európai mikro-, kis- és nagyvállalkozók által vallott értékek a társadalom többi részétől. A vállalkozói értékrendnek kirajzolódott egy olyan „magja”, amely mindhárom vizsgált csoportra jellemző. A „mag” elemei a fokozott *önállóságra* törekvés, valamint a *biztonságnak* és az *univerzalizmusnak* (egyenlő esélyeknek, társadalmi és környezeti toleranciának) tulajdonított kisebb jelentőség.

Társadalomra és kormányzatra vonatkozó értékrend

Az idézett elemzések mindegyike a vállalkozók (vagy önfoglalkoztatók) személyes értékrendjére összpontosít, és nem vizsgálja a vállalkozóknak a társadalomról és a kormányzatról vallott nézeteit. Beugelsdijk – Noorderhaven (2005) az első olyan tanulmány, amely a személyes értékek mellett ezeket

[Ide írhatja a szöveget]

is bevonja egy európai szintű elemzésbe. A szerzők egy 13 országra kiterjedő mintán (*European Values Study* 1990) vetették össze az önfoglalkoztatókat az alkalmazottakkal az aktív népesség körében. A korábbi empirikus irodalom alapján három tipikus vállalkozói jellemvonást emeltek ki: a teljesítményorientáltságot, az innovativitást és a belső kontroll általi vezéreltséget. Hipotézisük szerint ezek a jellemvonások tükröződnek (1) azokban az értékekben, amelyeket a vállalkozók át akarnak adni gyerekeiknek; (2) a társadalom kívánatos működésére vonatkozó nézeteikben; valamint (3) a kormányzat társadalmi-gazdasági szerepével kapcsolatos vélekedéseikben. A kutatásuk módszerét és eredményeit részletesen ismertetjük, mivel ezek jelentik mostani elemzésünk legfontosabb kiindulópontját. Az 1. táblázat a kérdőívben szereplő kérdéseket és az ezek által mért vállalkozói tulajdonságokat foglalja össze. A kérdéseket mi rendeltük hozzá az értékrend három általunk definiált három szintjéhez, a szerzők maguk nem éltek ezzel a különbségtétellel.

1. táblázat. A vállalkozói értékrend összetevői az EVS kérdései alapján, Beugelsdijk – Noorderhaven (2005) nyomán

Értékrend szintje	Kérdés	Klasszikus vállalkozói érték
Személyes	Mely értékeket fontos megtanítani a gyermekeknek? (függetlenség, képzelőerő, engedelmesség (inverze), takarékoság, kemény munka, elszántság)	innovativitás, teljesítményorientáltság, belső kontroll vezéreltség
Társadalmi	A szabadság vagy az egyenlőség a fontosabb? A kemény munka nem feltétlenül hoz sikert, az inkább a szerencse és a kapcsolatok kérdése, vagy hosszútávon a kemény munka jobb életet teremt?	innovativitás, belső kontroll vezéreltség belső kontroll vezéreltség
	Mi a legfőbb oka annak, ha valaki rossz anyagi körülmények között él? (lustaság, szerencsétlenség, társadalmi igazságtalanság, modern fejlődés)	belső kontroll vezéreltség
	A piaci verseny kedvező vagy káros az emberek számára? Jobban kellene ösztönözni az egyéni erőfeszítéseket vagy inkább egyenlőbbé kellene tenni a jövedelmeket?	kockázatvállalás, innovativitás kockázatvállalás, innovativitás
Kormányzatra vonatkozó	Az államnak kell gondoskodnia az emberek ellátásáról, vagy mindenkinek magának kell felelősséget vállalnia magáért? A munkanélkülieknek meg kell adni a jogot, hogy visszautasíthassanak egy olyan munkát, amit nem szeretnének végezni, vagy a munkanélkülieknek bármely számukra felkínált munkát el kellene	kockázatvállalás, innovativitás kockázatvállalás, innovativitás

**fogadniuk, vagy máskülönben ne
részesüljenek segélyben?**

Az állami tulajdonú vállalatok számát kellene
növelni, vagy a **magántulajdonú vállalatok
számát kellene növelni?**

kockázatvállalás,
innovativitás

Az első kérdés arra vonatkozott, hogy mik azok az értékek, amelyeket a válaszadó szerint fontos átadni a gyermekeknek.² Beugelsdijk és Noorderhaven úgy gondolták, hogy a függetlenség, a képzelőerő és az engedelmesség – ez utóbbi kapcsán negatív összefüggést feltételezve – alkalmasak az innovativitás mérésére. Emellett a takarékoságot, a kemény munkát és az elszántságot azonosították vállalkozói értéként. Véleményük szerint az utóbbi kettő a teljesítményorientáltságra vonatkozik, míg a takarékoság a belső kontroll vezéreltségre.

A társadalomra vonatkozó értékrendet illetően a megkérdezetteknek nyilatkozniuk kellett arról, hogy a szabadságot vagy az egyenlőséget tartják fontosabbnak. A kutatók a szabadság melletti elkötelezettséget a belső kontroll vezéreltség és az innovativitás indikátorának tekintették. Egy másik kérdés arra vonatkozott, hogy a siker a szerencsén és a megfelelő kapcsolatokon múlik csupán, vagy a kemény munka eredményének tekinthető. A kutatás résztvevőit arra is megkérték, hogy értékeljék bizonyos tényezők szerepét abban, hogy valaki rossz körülmények között él. A vizsgált tényezők a következők voltak: szerencse, lustaság, társadalmi igazságtalanság és modern fejlődés. Beugelsdijk és Noorderhaven szerint a kemény munka mint sikertényező, illetve a lustaság mint szegénységi ok választásával mérhető a belső kontroll vezéreltség, míg a többi válaszlehetőség a külső tényezők szerepét hangsúlyozza.

Végül dichotóm állításokkal szembesítették a felmérés résztvevőit. Egy 1-től 10-ig tartó skálán kellett elhelyezni magukat, ahol az 1 azt jelentette, hogy tökéletesen egyetért az egyik állítással, a 10 pedig azt, hogy a másikkal. Aki szerint a piaci verseny kedvező, nem pedig káros; és inkább ösztönözni kell az egyéni erőfeszítéseket, semmint egyenlőbbé tenni a jövedelmeket, az a szerzők értelmezésében a kockázatvállalás és az innovativitás jele.

A kérdőívben szerepelt három olyan állításpár is, amely kifejezetten a kormányzat funkcióival kapcsolatos. Az állami gondoskodással szemben az egyéni felelősség hangsúlyozása, a munkanélküli segély szigorú feltételekhez kötése, továbbá az állami helyett a magántulajdonú vállalatok támogatása a szerzők szerint egyaránt a kockázatvállalást és az innovativitást tükrözik.

Beugelsdijk és Noorderhaven a gyermekeknek tanítandó értékeket illetően nem talált statisztikailag kimutatható különbséget az önfoglalkoztatók és az alkalmazottak között,³ a társadalommal és a kormányzattal kapcsolatos értékrend terén azonban igen. Az önfoglalkoztatók a sikert nem a szerencse kérdésének tekintik, hanem a kemény munka eredményének. Az egyenlőséggel szemben kedvezőbben ítélik meg az egyéni erőfeszítések ösztönzését is, mint az alkalmazottak. A kormányzatot illetően, az önfoglalkoztatók kevésbé tartanak igényt az állami gondoskodásra, és inkább gondolják úgy, hogy a munkanélkülieknek minden számukra felajánlott munkát el kellene fogadniuk, és az állami tulajdonú vállalatok számát csökkenteni kellene. A szerzők egy másik munkájukban (Beugelsdijk – Noorderhaven

---

² Egy hosszabb listából kellett legfeljebb öt értéket megnevezni.

³ A teljes népesség átlagához képest az önfoglalkoztatók számára egy érték fontosabb: hogy gyerekeiket kemény munkára neveljék. De ebben a tekintetben az alkalmazottaktól nem különböznek szignifikánsan, tehát ez nem a vállalkozói létnek, hanem magának a munkavégzés hatásának tekinthető.

2004) úgy érveltek, hogy a vállalkozókat mind a népesség többi részétől, mind az alkalmazottaktól megkülönböztető öt változóból létrehozott mutató (főkomponens) a vállalkozói kultúra indexeként fogható fel. 54 európai régiót vizsgálva kimutatták, hogy azokat a területeket, ahol a lakosság egészét tekintve magasabb ez a mutató, ott hosszú távon gyorsabb a gazdasági növekedés.

A nyugat- és kelet-európai országok lakosságának értékrendjében számottevő különbségeket mutathatók ki (Csite 2009). Schwartz és Bardi (1997) például szerint jellemzőbb a konformitás és a biztonság, míg kevésbé fontosak az egalitárius és a személyes autonómiához fűződő értékek, illetve a hatalomvágy, a hedonizmus és a teljesítmény. Keller Tamás (2008a) szintén a Schwartz-teszt alapján azt találta, hogy Magyarország nemzetközi összehasonlításban listavezető a biztonság és sereghajtó a stimuláció tekintetében. Az olyan tipikusan vállalkozóinak tekintett értékek, mint a kockázatvállalás, az önállóság és a teljesítmény Keller szerint ugyan megtalálhatók a társadalom speciális csoportjaiban, azonban a társadalom egészének szintjén alacsony a fontosságuk. Csite, Luksander és Mike (2011) eredményei szerint a magyar felnőtt lakosság értékvilága összességében a keleti és nyugati térség „határán” helyezkedik el. Ugyanez igaz, ha a magyar vállalkozók helyét vizsgáljuk az európai vállalkozók populációján belül. A magyarok körében – a keleti régió egészéhez hasonlóan – a biztonságra törekvés különösen fontos szerepet tölt be. Az önállóság és a teljesítmény terén Kelet és Nyugat határán állunk. Amiben kiugrunk, az a hedonizmus és a szabály- és utasításkövetés hiánya. Mindkettő európai szinten a vállalkozók jellemzője, eszerint nem feltétlenül hátrányos a vállalkozás alapú gazdaság megerősödése szempontjából. Azonban a hedonizmus és a biztonságkeresés együtt van erőteljesen jelen a magyar lakosságban, ami vélhetően nem kedvez a vállalkozói gazdaság sikeréhez elengedhetetlen hosszú távú, visszafogott, ésszerű kockázatvállalásnak.

Csite (2009) a European Values Survey (1999) alapján mi jellemzi Magyarországot és néhány más kelet-európai ország lakosságának értékrendjét egyes fontos társadalmi és kormányzati kérdésekben. Összességében a vizsgált kelet-európai országokat, és különösen Magyarországot az állami gondoskodás egyéni felelősségvállalással szembeni hangsúlyozása jellemzi a nyugat-európai országokhoz képest. A magyarok különösen fontosnak tartották a jövedelmek egyenlő elosztását és a vállalatok szigorú állami kontrollját.

Adómorál

Penas és Penas (2010) készítette az egyik legátfogóbb elemzést az európai országok adózási moráljáról. A *European Social Survey* 2004-es adatainak elemzésével vizsgálták az adómorált, illetve a rá ható egyéni és környezeti tényezőket, köztük az önfoglalkoztató státusz hatását. Az adómorált azzal mérték, hogy a megkérdezettek mennyire értnek egyet (négyfokozatú skálán) a következő állítással: „Az állampolgároknak nem szabad csalniuk az adójukkal.” A vizsgálat a klasszikus közgazdasági ösztönzéselmélet magyarázó erejének korlátozottságára hívta fel a figyelmet az adóelkerülés magyarázata terén. Az eredmények alapján az adófizetési kötelezettségnek való elégtétel nem magyarázható csupán a büntetés és jutalmazás, az adóráták és a lebukási valószínűség nagyságával. Az adózási morál nő az életkorral és a vallásossággal, és alacsonyabb az önfoglalkoztatók és a férfiak esetén. A közvetlen demokrácia az eredmények szerint szintén pozitívan korrelál az adózási morállal. A szerzők ezt azzal magyarázták, hogy a vallás, a kor, a nem és a demokrácia gyakorlásának formája egyaránt olyan tényezők, amelyek hatnak arra, hogy az egyén mennyire érzi az adott közösség tagjának magát, és így arra is, hogy egy „jó állampolgár” kötelességének tartja-e az adófizetést. Az eredmények alapján az is elmondható, hogy az adómorál pozitív kapcsolatot mutat a demokráciával való elégedettséggel, a politikai bizalommal és az újraelosztással való egyetértéssel. Ugyanakkor az egy főre jutó GDP negatívan függ össze az adózási morállal. Azoknak, akik gazdagabb régióban élnek, alacsonyabb az adózási morálja. Az adórátának és a közvetlen adóterheknek szintén negatív a hatásuk. Hasonló eredményekre jut Torgler (2003) a World Values Survey 1990. évi kanadai adatait elemezve, ahol az adómorálra vonatkozó kérdés az volt, hogy „Mit gondol, mindig igazolható, sohasem

[Ide írhatja a szöveget]

igazolható, vagy valahol a kettő között (1–10 skálán), hogy csaljon az adóval, ha van rá mód?”. Frey és Torgler (2007) a European Values Survey 1999/2000. hullámának európai adatait vizsgálva ezeket az eredményeket azzal egészítette ki, hogy az adómorálra ható további fontos tényezőként azonosította a „feltételes kooperációt”. Minél inkább arra számítanak az emberek, hogy mások is rendszeresen befizetik az adójukat, annál szigorúbbak az adócsalás megítélésében. A szerzők az adómorált az előzővel megegyező kérdéssel mérték, a mások viselkedésével kapcsolatos várakozásokat pedig a következő kérdéssel: „Ön szerint honfitársai közül hányan csalnak az adóval, ha van rá mód? (4 = szinte mindenki, 1 = szinte senki)”

Az önfoglalkoztatók esetén tapasztalt alacsonyabb adózási morálra a leggyakrabban megfogalmazott hipotézis az, hogy az önfoglalkoztatóknak több lehetőségük van az adóelkerülésre, mint a foglalkoztatottak más csoportjainak, és az alacsonyabb adómoráljuk a tényleges viselkedésük utólagos igazolása (Penas – Penas 2010). Ha igaz, hogy a vállalkozók gyakrabban csalnak adót, az összefügghet a vállalkozók innovatív, kockázatvállaló személyiségprofiljával is (Cullen – Gordon 2007). Az adóelkerüléssel járó kockázatot a különböző emberek különbözőképpen érzékelhetik. Így lehetséges, hogy az önfoglalkoztatók szemében kisebb az adóelkerülés esetén várható bírság kockázatának szubjektív terhe.

A kelet-európai országok népességét alacsonyabb adómorál jellemzi, mint Nyugat-Európát; és Kelet-Európán belül a Szovjetunió utódállamait gyengébb adómorál jellemzi, mint a kelet-közép-európai nemzeteket (Frey – Torgler 2007). A különbség nem egyszerűen a kormányzás rosszabb minőségével és a kormányzatba vetett alacsonyabb bizalommal függ össze. Eszerint úgy tűnik, hogy a kommunizmus történelmi terhe önmagában negatívan hat. Kelet-Németországot vizsgálva ellentétes eredményre jut Torgler (2003): a kelet-németeket 1990-ben és – csökkenő mértékben ugyan, de még – 1997-ben lényegesen magasabb szintű adómorál jellemezte, mint a nyugat-németeket.

Az Eurobarometer egy 2007-es vizsgálat során arról kérdezte az Európai Unió állampolgárait, hogy mennyire tartják elfogadhatónak az adófizetés mérséklése céljából elkövetett jövedelemeltitkolást, illetve a jogosulatlanul igénybe vett állami támogatásokat. Olyan társadalmi normákat vizsgáltak tehát, melyek a gazdasági értelemben vett erkölcsösségre vonatkoznak. Az eredmények szerint ezekkel a viselkedési szabályokkal az emberek nagy része egyetért. A 10 fokozatú skálán, a normaszegés irányába megengedők kumulált aránya mindkét esetben 10 százalék alatti volt. Ebből következően elmondható, hogy minden társadalomban léteznek olyan normák, amelyek előírják az adók tisztességes befizetését és az állami támogatások törvényes igénybevételét (Tóth, 2009). Az eredmények azt is megmutatták, hogy minden vizsgált ország esetén az adóelkerülés kevésbé negatív megítélés alá esik, mint az állami támogatásokkal való visszaélés. A vizsgált országok közül Cipruson, Svédországban, Máltán és Luxemburgban magas a normakövetés, míg Ausztriában, Portugáliában, Litvániában és Magyarországon mondhatók alacsonynak a normakövetést mérő index értékei. Az eredmények arra is rámutattak, hogy minél jelentősebbnek tartja egy ország közvéleménye a gazdag családokba születés szerepét a boldogulás szempontjából, annál kisebb a gazdasági erkölcsösségre ösztönző társadalmi norma „ereje”. Magyarországon – más volt-szocialista országokhoz hasonlóan – a társadalom nagy része a kedvező indulófeltételekben látja a siker okát, talán éppen ezért erősebb az igény az egyenlőbb jövedelemelosztás és az állami gondoskodás iránt, mint Nyugat-Európában (Murthi-Thiongsen, 2008).

Egy 1999-es TÁRKI-vizsgálat szerint a magyar közvélemény nem csak a nyugat-európai országokhoz képest engedékenyebb a normaszegő viselkedéssel szemben, hanem a környező országok közül is kiemelkedik ebből a szempontból (Keller, 2009). A kutatás eredményei azt mutatták, hogy Magyarországon kisebb mértékben ítélték el az adócsalást, mint Lengyelországban vagy Csehországban. Ugyanakkor az állami támogatásokkal kapcsolatos csalások megítélésének kapcsán ugyanez a vizsgálat nem mutatott ki ilyen mértékű országok közötti különbségeket.

A témában végzett vizsgálatok alapján a hivatalos és a valós adókulcs közötti átlagos különbség 25% a magyar gazdaságban (Csíste-Major, 2010). Az adóelkerülést vizsgáló kutatások arra mutattak rá, hogy

[Ide írhatja a szöveget]

Magyarországon az adócsalás bizonyos szempontból nem is normaszegés, hanem maga a norma (Balás – Vékony, 2008). Erre utal az az eredmény, mely szerint, ha egy vállalkozásról kiderül, hogy az adószabályok megsértéséért megbüntették, az nem befolyásolja az adott cég üzleti tisztességéről alkotott vélekedést.

3. Adatok és módszertan

Az Európai Értékrend Vizsgálat (European Values Study) az alapvető emberi értékek egy nemzetközi, longitudinális felmérése. Betekintést nyújt az európaiak gondolkodásába, hiedelmeibe, preferenciáiba, attitűdjeibe, az általuk elfogadott értékekbe és véleményekbe. Választ ad arra, hogyan látják az európaiak a világot, a családot, a munkát, a vallást, a politikát és a társadalom legfontosabb kérdéseit. A vizsgálat 1981, 1990 és 1999 után 2008-ban már negyedik alkalommal mérte fel egységes szempontrendszer alapján a kontinens országaiban élők értékválasztását, kutatta az európai nemzetek és kultúrák közös jellemzőit, illetve a köztük fellelhető különbségeket. A kilencévente elvégzett vizsgálat aktuális felmérése 45 ország részvételével történt, ami lehetővé teszi, az Európa teljes lakosságára kiterjedő összehasonlítást.

A HÉTFÁ megbízásából készített adatfelvétel során háromszáz, 5-49 főt foglalkoztató kisvállalkozás tulajdonos-vezetőjével készítették személyes interjút 2011. április-a és május-a között. A kérdőíves adatfelvétel 7 magyar nagyvárost (Budapest, Debrecen, Dunaújváros, Miskolc, Szeged, Szekszárd és Zalaegerszeg) érintett. A minta összetétele súlyozást követően ágazati, területi elhelyezkedés (Budapest-vidék) és a foglalkoztatotti létszám tekintetében reprezentatív az 5-49 főt foglalkoztató, nem mezőgazdasági vállalkozások alkotta alappopulációra. A vállalkozói kérdőív a vállalkozók és a vállalkozások számos jellemzője mellett a vállalkozók társadalommal és kormányzattal kapcsolatos értékrendjére vonatkozóan az EVS-sel megegyező kérdéseket tartalmazott. Így lehetőség volt a magyarországi EVS lakossági minta és a vállalkozói mint együttes elemzésére.

Vizsgálatunk során nagyrészt ugyanazokat a kérdéseket használtuk a vállalkozói kultúra vizsgálatához, amelyeket Beugelsdijk és Noorderhaven (2005) is alkalmazott, bár néhány esetben kénytelenek voltunk eltérni az általuk használt sémától, mivel a két vizsgálati időpont között az EVS kérdőívét módosították. Így ahelyett a kérdés helyett, hogy növelni kellene-e az állami tulajdonú vállalatok számát, mi azt a kérdést vizsgáltuk, hogy milyen mértékű ellenőrzést kellene gyakorolnia az államnak a vállalati szféra felett. Emellett a vizsgálatunkból kimaradt az a kérdés, amely a siker okaként a munka illetve a szerencse és a kapcsolatok közötti választást tette lehetővé.

A személyes értékek vizsgálatához Beugelsdijkékhez hasonlóan a gyermeknevelés kapcsán fontosnak tekintett értékeket használtuk. Ezt kiegészítettük egy olyan kérdéssel, amely célzottan a belső kontroll vezéreltségre vonatkozik: *„Egyes emberek úgy érzik, hogy teljesen szabadon határozzák meg életüket, mások viszont úgy érzik, hogy semmi befolyásuk sincs sorsuk alakítására. Kérem, az [1-től 10-ig tartó] skála segítségével mondja meg, hogy Ön szerint mekkora befolyása van arra, hogy miként alakul az élete!”*

A társadalmi értékrend megragadására ugyanazokat a kérdéseket használtuk, amelyek az 1. táblázatban is szerepelnek: az egyenlőség és a szabadság közötti választásra, a szegénység okaira, az egyéni erőfeszítés és az egyenlőség közötti választásra, valamint a piaci verseny megítélésére vonatkozó kérdéseket.

Az állam felelősségéről vallott nézetekről is ugyanazt a három kérdést vizsgáltuk: az egyéni felelősségvállalás és az állami gondoskodás közötti választásról, a vállalatok állami ellenőrzéséről, illetve a munkanélküli segítség szigoráról.

[Ide írhatja a szöveget]

Ami a kormányzattal szembeni állampolgári kötelességeket illeti, az EVS négy különböző típusú normaszegésre vonatkozó kérdésére hagyatkoztunk. A kutatás résztvevőinek arról kellett nyilatkozniuk (egy tízfokozatú skálán), hogy mennyire tartják megengedhetőnek az állami támogatások jogosulatlan igénybevételét, az adócsalást, a csúszópénz elfogadását, illetve az adóelkerülés céljából történő készpénzfizetést.

Feltételezésünk szerint a kormányzati felelősségről, illetve az egyén kormányzattal szembeni kötelességéről alkotott véleményeket az értékrenden kívül befolyásolják a kormányzat működésével kapcsolatos tapasztalatok is. E tapasztalatokat egyrészt az állami intézményekbe vetett bizalom mértékével és a demokrácia működésével való elégedettséggel próbáltuk megragadni. Az állami intézményekbe vetett bizalmat mérő változót a kormánnyal, a parlamenttel valamint a bíróságokkal szembeni bizalomra vonatkozó pontszámok átlagaként állítottuk elő.⁴ A demokráciával való elégedettségüket a válaszadók egy négyfokozatú skála segítségével fejezheték ki, ahol az 1-es érték a teljesen elégedett, míg a 4-es az egyáltalán nem elégedett válaszlehetőséget jelölte. Emellett bevontuk a magyarázó változók közé a nemzeti büszkeséget, mint ami talán legtágabban jelzi, hogy egy állampolgár mennyire látja pozitívan a nemzeti politikai közösség teljesítményét. A nemzeti önérzet méréséhez használt kérdés az volt, hogy „Mennyire büszke Ön arra, hogy magyar állampolgár? 1 = egyáltalán nem büszke, 4 = nagyon büszke”. Végül az egyéni percepciók mellett bevontunk az elemzésbe egy ország szintű szakértői mutatót is: a Világbank *Worldwide Governance* indikátorai közül a kormányzati hatékonyság (*government effectiveness*) indexét.

Kontrollváltozóként szerepeltettük az országok szintjén az egy főre jutó GDP-t és a jövedelmi egyenlőtlenségek mértékét kifejező Gini-együtthatót. Az adózási morál vizsgálatok ezen felül az effektív adózási rátát, vagyis az egy főre jutó GDP-nek megfelelő jövedelem után fizetendő adó százalékos arányát (IMD 2011), illetve az áfa fizetés vizsgálatok az adott országra jellemző áfa kulcsot (OECD 2011) használtuk kontroll változóként.

A vállalkozók nehezen definiálható és körülhatárolható társadalmi csoportot alkotnak. Számos kutatás, amely a vállalkozók vizsgálatát tűzte ki célul, a vállalkozókat az önfoglalkoztatókkal azonosította (Beugelsdijk 2004). Az önfoglalkoztatók csoportja azonban egy tágabb koncepciót jelent a szigorú értelemben vett vállalkozóknál. Különösen a mezőgazdasági szektorban találunk nagy arányban önfoglalkoztatókat a dolgozó populáción belül, az azonban megkérdőjelezhető, hogy ezek az emberek a hagyományos schumpeteri értelemben vállalkozóknak tekinthetők-e. Úgy véljük, a vállalkozók az önfoglalkoztatókon belüli kisebb csoport, amelynek tagjait elsősorban az különbözteti meg a többi önfoglalkoztatótól, hogy alkalmazottakkal rendelkeznek, és értük felelősséggel tartoznak. A vállalkozói kultúra vizsgálata során három dummy változót használtunk a foglalkoztatottsági státusz hatásának méréséhez. Az első változó az aktív népességet, a második az önfoglalkoztatókat, a harmadik a vállalkozókat különböztette meg a népesség többi részétől. Vállalkozókon itt azokat az önfoglalkoztatókat értettük, akik legalább egy alkalmazottal rendelkeznek. A foglalkoztatottsági státusz e módszer szerinti kategorizálása lehetővé tette, hogy elkülönítsük egymástól a munkavégzés, az önfoglalkoztatás és az alkalmazottak feletti rendelkezés hatását.

A vállalkozói kultúra vizsgálatához használt módszertan tekintetében szintén eltértünk Beugelsdijk – Noorderhaventől (2005). Az idézett szerzők logisztikus regresszió-elemzés segítségével vizsgálta, hogy a különböző értékekre vonatkozó kérdések, alkalmasak-e az önfoglalkoztatók és a többségi társadalom, illetve az önfoglalkoztatók és az alkalmazottak megkülönböztetésére. A vizsgálatban résztvevő országokat megkülönböztetendő, dummy változókat hozott létre és ezek segítségével kontrolálta az országok esetleges hatását. Az elemzésben kontroll változóként szerepeltette az egy főre jutó GDP-t is, mivel az jelentősen befolyásolhatja annak esélyét, hogy valaki önfoglalkoztatóként tevékenykedik. Ezzel

---

⁴ Mindhárom esetben négyfokozatú skálán kellett a választ megadni, ahol az 1-es érték a teljes körű bizalmat, míg a 4-es a bizalmatlanságot fejezte ki.

szemben mi a többszintű elemzés használata mellett döntöttünk. A módszer több előnnyel is kecsegtet. Egyrészt a csoporton belüli korrelációs együttható (*intra class correlation coefficient, ICC*) vizsgálata, illetve annak százalékos változása (PCV) a regressziós modellek bővítése során, lehetővé teszi a vállalkozói kultúrában megmutatkozó egyének és országok közötti különbségek, valamint az ezekre ható tényezők hatásának számszerűsítését. A többszintű regresszió alkalmazása emellett lehetővé teszi, hogy az országok különböző jellemzőinek hatását vizsgáljuk anélkül, hogy megszegnénk a hagyományos lineáris modellnek az elemzési egységek függetlenségére vonatkozó előfeltevését. További eltérést jelent, hogy az általunk használt modellekben az egyes értékrendi elemeket mérő változók szerepeltek kimentí változóként és a foglalkoztatottsági státusz ezekre gyakorolt hatását vizsgáltuk.

Az európai vállalkozói értékrend elemzését követően azt vizsgáljuk meg, hogy az egyes európai országok – és különösen a kelet-európai államok, köztük Magyarország – lakosságának értékrendje mennyire áll közel az európai vállalkozók értékrendjéhez, és arra keresünk magyarázatot, hogy miből fakadnak az országok közötti különbségek. A kérdés megválaszolásához empirikus Bayes-becslést használtunk. A módszer lehetővé teszi a konkrét országokhoz tartozó reziduálisok, illetve az ezekhez tartozó konfidencia-intervallumok becslését. A reziduálisok alapján meghatározható, hogy az egyes országok mennyire, illetve milyen irányban térnek el a teljes mintára vonatkozó átlagtól a függő változó tekintetében. A becsléseket először a kiinduló modellek alapján végezzük el, amelyekben a foglalkozási státuszra vonatkozó változók mellett a demográfiai jellemzők szerepeltek. Így a becslések során az országok e tényezők szerinti összetételét kontrollálhatjuk. Ezután az empirikus Bayes-becslést az általános értékekre, majd a kormányzattal kapcsolatos tapasztalatokra vonatkozó változókkal bővített modellekre is elvégeztük. A reziduálisok változásából következtethetünk arra, milyen szerepet játszanak ezek a tényezők az országok közötti különbségekben, így többek között a kelet-európai országok, köztük Magyarország lakosságának sajátos kormányzattal kapcsolatos értékrendjében.

A tanulmány utolsó részében a magyar lakossági EVS-mintát és a vállalkozói adatbázist egyesítve regresszió-elemzéssel vizsgáljuk, miben tér el a magyar vállalkozók értékrendje a magyar lakosság többi részének felfogásától. Az elemzés lehetővé teszi az európai és a magyar vállalkozói értékrend összehasonlítását. Ezután újfent regressziós elemzéssel próbáljuk meg feltárni a magyar vállalkozói populáción belüli értékrendi különbségeket. Magyarázó változóként a vállalkozó demográfiai jellemzői és a vállalkozás alapadatai mellett olyan változókat szerepeltetünk, amelyekkel feltevéseink szerint megmagyarázható a magyar gazdaság belső törésvonalai.

hajráhajrá

4. Hipotézisek

Személyes értékrend. A gyermekeknek átadandó értékek közül feltételezésünk szerint a *függetlenség*, a *felelősségérzet* és a *képzelőerő* jellemzőbb az önfoglalkoztatókra, és még inkább az alkalmazottakat irányító vállalkozókra, mint a népesség többi részére, míg *mások tisztelete* és az *engedelmesség* kevésbé. Emellett az átlagnál inkább érzik úgy, hogy ők irányítják a saját életüket, nem pedig külső erők.

Társadalomra vonatkozó értékrend. A vállalkozók személyes értékrendje – mi mindenekelőtt a felelősségérzet és a függetlenség – társadalomképükben is visszaköszön. Az önfoglalkozók és még inkább a vállalkozók másoknál fontosabbnak tartják a szabadságot az egyenlőséghez képest; inkább gondolják úgy, hogy a szegények felelősek a saját sorsukért, és az egyenlősítés helyett az egyéni erőfeszítéseket kell ösztönözni; továbbá pozitívabb színben látják a piaci versenyt.

[Ide írhatja a szöveget]

Kormányzati felelősség megítélése. A vállalkozók személyes értékrendje és társadalomképe tükröződik az állam felelősségéről vallott nézeteikben is. az önfoglalkoztatók és különösen a vállalkozók másoknál jobban pártolják az egyéni felelősségvállalást az állami gondoskodás helyett; a munkanélküli segélyek szigorú feltételekhez kötését; valamint a vállalati szféra szabadságát.

Állampolgári felelősség megítélése (adómorál). Két versengő hipotézist fogalmazhatunk meg. Lehetséges, hogy a vállalkozók nagyobb felelősségérzetükből következően az állampolgári kötelezettségeiket is komolyabban veszik. Ugyanakkor az is elképzelhető, hogy mivel az állam társadalmi szerepére és felelősségére kisebb súlyt helyeznek, az állammal szembeni felelősségre is igaz lesz ez.

Kormányzati felelősség megítélése – mögöttes tényezők. Feltevésünk szerint az állami felelősségről vallott nézetek részben a személyes és a társadalomra vonatkozó értékrend és társadalomkép függvényei, részben a kormányzati teljesítmény megítélése hat rájuk. Az önfoglalkoztatók, illetve a vállalkozók részben sajátos értékrendjük miatt ellenzik az állami gondoskodást, részben azért, mert a kormányzat működését eltérően ítélik meg. Emellett vélhetően szintén (pozitív irányban) befolyásolja a vélekedésüket az egyéni felelősségvállalásról, hogy vállalkozóként folyamatosan kockázatot és felelősséget kell vállalniuk. Vagyis az általános értékrend és a kormányzat megítélése együttesen sem magyarázza meg teljesen a vállalkozók állami felelősségről vallott nézeteit.

A kormányzati teljesítmény hatására vonatkozóan két versengő hipotézist fogalmazhatunk meg: (1) A kormányzat teljesítményének negatív megítélése esetén az egyének arra hajlanak, hogy *kisebb* felelősséget hárítsanak az államra, mivel az nem képes a felelősség sikeres felvállalására. (2) A kormányzat teljesítményének negatív megítélése esetén az egyének arra hajlanak, hogy *nagyobb* felelősségvállalást követeljenek az államtól, mivel az jelenleg nem képes ezt a felelősséget megfelelően felvállalni. Az első hipotézis szerint az emberek elvárásait a realitásokhoz igazítják. A második hipotézis szerint a jelenlegi és az ideálisnak vélt állapot közötti távolság fokozza az elvárásokat.

Állampolgári felelősség megítélése (adómorál) – mögöttes tényezők. A felelősségérzet és a belső kontroll vezéreltség, mint a személyes értékrend elemei feltehetően pozitívan hatnak az adómorálra, míg az egyenlősítő társadalomkép és a kormányzati gondoskodás elutasítása negatívan hatnak rá. A kormányzati teljesítmény kedvező megítélése vélhetően szintén erősíti az adómorált. Ugyanakkor a vállalkozók adómorálja akkor is gyengébb marad a társadalom többi részéhez képest, ha kontrolláljuk ezeket a tényezőket, mivel a vállalkozók vélhetően több adócsalási lehetőséggel találkoznak és kisebb szubjektív terhet jelent nekik a lebukás kockázata.

Értékrendi különbségek Európán belül. Európán belül jelentős különbségek lehetnek országok között abból a szempontból, hogy a lakosság egésze mennyire érzi magáénak az azonosított vállalkozói értékeket, attitűdöket. A vállalkozókról szóló irodalmat követve feltételezhető, hogy a volt szocialista országok lakossága „elmarad” a nyugat- és északi európai országoktól, a volt szocialista blokkon belül pedig a visegrádiak jobban állnak, mint a Balkán és az ex-Szovjetunió. Hipotézisünk szerint a magyar lakosság értékrendjét, társadalomképét és állami felelősségről vallott véleményét tekintve Kelet és Nyugat határán van, és leginkább visegrádi társaira hasonlít. Az országok közötti különbségek, így a magyar társadalom helye is, az állami felelősség megítélésében részben az általános értékrendből fakadnak, részben az állam működésének megítéléséből.

Az egyén állammal szembeni felelőssége a volt szocialista országokra, így Magyarországra kevésbé jellemző véleményünk szerint, mint Nyugat- és Észak-Európára a kommunizmus öröksége miatt. Az országok közötti különbségek ebből a szempontból is vélhetően részben az értékrendből és társadalomképből fakadnak, részben az állam működésének megítéléséből.

A magyar vállalkozók értékrendje. A magyar vállalkozókra vélhetően ugyanaz jellemző, mint az európai átlagra, a lakossághoz viszonyítva értékrendben, társadalomképben és az állami felelősség megítélésében, sőt könnyen lehet, hogy még nagyobbak a különbségek. Az állammal szembeni

[Ide írhatja a szöveget]

felelősség (adómorál) terén a magyar vállalkozók még megengedőbbek honfitársaikhoz képest, mint az európai átlagvállalkozó az európai nem vállalkozó átlagpolgárhoz képest.

Értékrendi különbségek a magyar vállalkozók körében. A magyar vállalkozók nem alkotnak homogén csoportot az értékrend szempontjából. Feltételezésünk szerint azok a vállalkozók, akik kevésbé integrálódtak a globális gazdaságba – tevékenységüket informális, személyes kapcsolatokra alapozva végzik, illetve nincsenek multinacionális cégek a partnereik között – kevésbé ítélik el a normaszegést („mutyi”-hipotézis). Ugyanakkor az „államtól távol” végzik tevékenységüket, ezért az értékrendjükben az egyéni felelősségvállalás a hangsúlyosabb az állami gondoskodással szemben.

5. Kutatási eredmények

5.1. Miben tér el a vállalkozók értékrendje más társadalmi csoportokétól?

Elemzésünket a tipikus vállalkozói értékek azonosításával, a vállalkozók társadalomképének, az állami felelősségvállalásról és az egyének állammal szembeni kötelességéről vallott nézeteinek vizsgálatával kezdtük. Az elemzéshez többszintű regresszió elemzést alkalmaztunk. A demográfiai tényezők hatásának kiszűrése céljából a modellekbe kontrollváltozóként szerepeltettük a nemet, a kort, a vallásosságot, az iskolai végzettséget és a jövedelmet mérő változókat, valamint ország szintű változóként az egy főre jutó GDP-t és a Gini-mutatót. Az eredményeket tartalmazó táblázatok a mellékletben kaptak helyet (1–25. táblázat).

Személyes értékrend. Elsőként arra voltunk kíváncsiak, hogy az önfoglalkoztatók, illetve a vállalkozók különböznek-e a társadalom többi tagjától abban, hogy a gyermeknevelés kapcsán mely értékeket tartják fontosnak. Az eredmények alapján leginkább maga a munkavégzés ténye befolyásolja azt, hogy valaki milyen értékeket, képességeket szeretne gyermekeinek átadni, nem pedig az, hogy milyen jellegű foglalkozást űz. Azok, akik dolgoznak, fontosabbnak tartják, hogy gyermekeiket jó modorra, engedelmességre, felelősségérzetre, függetlenségre és elszántságra neveljék. Ugyanakkor az önfoglalkoztatók nagyobb arányban jelölték meg a függetlenséget az átadandó értékek között, a vállalkozók pedig a felelősségérzetet.

A személyes értékrend másik kérdése arra vonatkozott, hogy a megkérdezettnek mennyire van befolyása a saját sorsa alakítására. Azt találtuk, hogy maga a munkavégzés és ettől függetlenül az önfoglalkoztatói tevékenység egyaránt erősíti az emberekben azt a vélekedést, hogy saját életüket ők maguk irányítják.

A kapott eredmények részben megfelelnek a várakozásainknak. A vállalkozóknak valóban megkülönböztető jellemvonása a belső kontroll vezéreltség és a felelősségérzet. Az engedelmesség és a képzelőerő értékeit illetően azonban nem találtunk különbséget. A hatalmi aspirációk és az innovativitás tehát – legalábbis ezzel a módszerrel – nem tükröződik különösképpen azok között az értékek között, amelyeket a vállalkozók a gyermekeknek átadnak.

A határvonal egyes értékeknél az önfoglalkoztatók és az alkalmazottak között húzódik, míg másoknál az önfoglalkoztatók és a legalább egy alkalmazottal rendelkező vállalkozók között.

Társadalomra vonatkozó értékrend. Az eredmények alapján mind maga a munkavégzés ténye, mind a vállalkozói státus erősíti azt a vélekedést, hogy a szabadság fontosabb, mint az egyenlőség.

[Ide írhatja a szöveget]

Megvizsgáltuk azt is, hogy a foglalkozási státusz miképpen befolyásolja azt, hogy valaki milyen tényezőkkel magyarázza a rossz anyagi körülményeket. Ebből a szempontból is magának a munkavégzésnek a hatása a legjelentősebb. Az eredmények szerint azok, akik dolgoznak, nagyobb arányban említették a modernizációs folyamatokat, és kisebb arányban a társadalmi igazságtalanságot és a szerencsét, mint a siker vagy sikertelenség okát. A vállalkozói lét az eredmények szerint erősíti azt a szemléletmódot, hogy a lustaság tekinthető a sikertelenség eredetének és csökkenti a társadalmi igazságtalansággal és a szerencsével kapcsolatos érvelést. A munkavégzés, az önfoglalkoztatói, illetve vállalkozói tevékenység egyaránt növeli annak esélyét, hogy valaki fontosabbnak tartsa az egyéni erőfeszítések ösztönzését szemben a jövedelmek egyenlőbb elosztásával. Emellett a vállalkozók a piaci versenyt kedvezőbben ítélik meg, mint a népesség többi része.

Mindegyik értékdimenzió esetében igazolást nyert tehát, hogy a vállalkozókra jellemző felelősségérzet és belső kontroll vezéreltség tükröződik a társadalomképükben, a különböző társadalmi kérdésekkel kapcsolatos vélekedéseikben.

Kormányzattal kapcsolatos értékrend. A következőkben arra a kérdésre kerestük a választ, hogy ez az egyéni és társadalmi szinten megmutatózó felelősségérzet, hogyan jelenik meg a vállalkozók és a kormányzat közötti kapcsolatban, a vállalkozók kormányzathoz való viszonyulásában. Az állami felelősségvállalás elvárt szintjét a korábban bemutatott három kérdésre adott válasz segítségével vizsgáltuk. Az első kérdés az egyéni felelősségvállalás és az állami gondoskodás közötti választást tette lehetővé. Az eredmények szerint mind a munkavégzés tényének, mind ettől függetlenül a vállalkozói létnek pozitív hatása van az egyéni felelősségvállalásra. A második kérdés a vállalatok szabadságára vonatkozott. Eredményeink szerint az, hogy valaki dolgozik, továbbá ha ezt önfoglalkoztatóként, illetve vállalkozóként teszi, egyaránt erősíti azt a véleményt, hogy a vállalatoknak nagyobb szabadságot kellene biztosítani. A munkanélküli segélyre való jogosultság esetén azt találtuk, hogy az önfoglalkoztatók szigorúbb nézőpontot vallanak, azaz jellemzőbb rájuk, hogy a segélyt bármely felkínált állás elfogadásához kötnék. Az eredmények azt mutatják, hogy a vállalkozók személyes értékrendje és társadalomképe várakozásainknak megfelelően tükröződik az állami felelősségéről vallott nézeteikben is.

Az egyéneknek a kormányzattal szemben fennálló kötelességét négy kérdéssel vizsgáltuk. Az első kérdés az adóval történő csalás megengedhetőségére vonatkozott. Az eredmények szerint mind maga a munkavégzés, mind az önfoglalkoztatói tevékenység negatívan hat az egyén adózási moráljára. Az állami támogatások jogosulatlan igénybevételéről alkotott véleményt maga a munkavégzés, nem pedig annak formája befolyásolja: azok, akik dolgoznak, szigorúbban ítélik meg azt. Az adóelkerülés céljából történő készpénzfizetéssel kapcsolatos attitűdöt nem befolyásolja az egyén foglalkozási státusza az eredmények szerint. Ezzel szemben a csúszópénz elfogadását a vállalkozók megengedhetőbbnek tartják, mint a népesség többi része. Ezek az eredmények részben megerősítik azt a hipotézist, hogy a vállalkozók nem csak a kormányzat egyénekkal szembeni felelősségére fektetnek kisebb súlyt, hanem az egyéneknek a kormányzattal szembeni felelősségére is.

A kapott eredmények összevetése Beugelsdijk – Noorderhaven (2005) eredményeivel

A következő táblázat a vállalkozókra jellemző speciális értékeket és attitűdöket szemlélteti Beugelsdijk munkája és az általunk végzett elemzés alapján. Láttuk, hogy az értékrendi határvonal egyszer az alkalmazottak és az önfoglalkoztatók között, máskor az önfoglalkoztatók csoportján belül az alkalmazottakkal nem rendelkezők és rendelkezők között húzódik. A táblázatban nem tettünk különbséget a kétfajta eredmény között: bárhol is húzódik a határvonal, azt a tágabban vagy szűkebben definiált vállalkozói lét sajátosságának tekintjük.

[Ide írhatja a szöveget]

2. táblázat. A vállalkozók értékrendi sajátosságai

	Beugelsdijk – Noorderhaven (2005) eredményei	Saját eredmények
<i>Személyes értékek</i>		
Felelősségérzet	nem szignifikáns	+
Függetlenség	nem szignifikáns	+
Saját sors feletti kontroll	nincs ilyen kérdés	+
Hosszútávon a kemény munka jobb életet teremt.	+	nincs ilyen kérdés
<i>Társadalomra vonatkozó értékek</i>		
A szabadság fontosabb, mint az egyenlőség.	nincs ilyen kérdés	+
A szegénység oka a lustaság és az akaratgyengeség	nem szignifikáns	+
A szegénység oka a szerencsétlenség	nem szignifikáns	-
A szegénység oka a társadalmi igazságtalanság.	nem szignifikáns	-
Az egyéni erőfeszítéseket jobban kellene ösztönözni.	+	+
A verseny kedvező az emberek számára.	nem szignifikáns	+
Mindenkinek magának kell felelősséget vállalnia magáért.	+	+
A munkanélkülieknek bármely számukra felkínált munkát el kellene fogadniuk, vagy máskülönben ne részesüljenek segélyben.	+	+
A magántulajdonú vállalatok számát növelni kellene.	+	nincs ilyen kérdés
A vállalatoknak nagyobb szabadságot kellene biztosítani.	nincs ilyen kérdés	+

Mind saját elemzésünk, mind Beugelsdijk és Noorderhaven (2005) kutatása alapján elmondható, hogy a vállalkozók fontosabbnak tekintik az egyéni erőfeszítések ösztönzését, az egyéni felelősségvállalást, valamint szigorúbb szabályozás mellett érvelnek a munkanélküli segélyre való jogosultsággal

kapcsolatban. Ugyanakkor több olyan esetben, ahol pozitív összefüggést mutattunk ki, Beugelsdijkék nem találtak szignifikáns különbséget az önfoglalkoztatók és a többségi társadalom között.

Az eredmények közötti különbségeknek öt lehetséges magyarázata van. (1) Először is előfordulhat, hogy az eltérő módszertan az, ami az eredmények közötti eltérésekért felelős. Itt elsősorban a hagyományos logisztikus regresszió és a többszintű elemzés illetve a kimeneti változók közötti különbségre gondolunk. (2) Előfordulhat az is, hogy az eltérő változó szett okozza a különbségeket. Az 1990-es EVS vizsgálatban az iskolai végzettséget nem vizsgálták, így ennek mérésére Beugelsdijkék a társadalmi-gazdasági státuszt használták, másrészt ebben a vizsgálatban még a jövedelmi helyzetet a szubjektív anyagi helyzettel mérték, végül pedig Beugelsdijkék a vallásosságot nem vonták be kontroll változóként az elemzésbe. (3) A két vizsgálati év között változott a résztvevő országok köre, ami szintén hozzájárulhatott az eredmények közötti különbségekhez. (4) Előfordulhat továbbá az is, hogy a két felmérés között eltelt 18 évben tényleges változások zajlottak a vállalkozók illetve a társadalom értékrendjében. (5) Végül, ahogyan ki is fejtettük, egyes értékrendi eltérések csak az alkalmazottakkal rendelkező vállalkozóknál jelentkeztek, amelyeket Beugelsdijkék nem vizsgáltak külön.

Megvizsgáltuk, hogy a különbségek az alkalmazott statisztika módszer különbségéből fakadnak-e. Az EVS 1999-es adatbázisát elemeztünk az általunk is használt többszintű modellekkel. Kimeneti változóként azokat a kérdéseket szerepeltettük, melyek esetében egymásnak ellentmondó eredmények születtek. Magyarázó változóként az önfoglalkoztatói státusz, a nem, a kor, a társadalmi-gazdasági státusz, a szubjektív anyagi helyzet és az egy főre jutó GDP került be az elemzésbe. Az eredményeket bemutató táblázatok a mellékletben kaptak helyet (25.–29. táblázat). Az eredmények azt mutatják, hogy a többszintű elemzés alkalmazásával valóban szignifikáns a verseny megítélésének, a felelősségtudatnak, a függetlenségnek, valamint a szegénység különféle magyarázatainak hatása, azaz elsősorban az eltérő módszertan az, ami az eltérő eredményekhez vezetett. Felmerülhet, hogy melyik módszer használata helyes ebben az esetben. Mi azért döntöttünk a többszintű elemzés alkalmazása mellett, mivel a hierarchikus adatállomány, mint az általunk használt, több ország adatait tartalmazó EVS, ahol az egyének országokba ágyazottak, nem teljesíti a hagyományos regressziós modelleknek a megfigyelések függetlenségére vonatkozó előfeltevését. Ez pedig a paraméterek illetve a hibatarok becslésének torzítottságához és ezáltal téves következtetésekhez vezethet (Byrk-Raudenbush, 1992; Luke, 2004).

5.2. A vállalkozók kormányzattal kapcsolatos értékrendjére ható tényezők

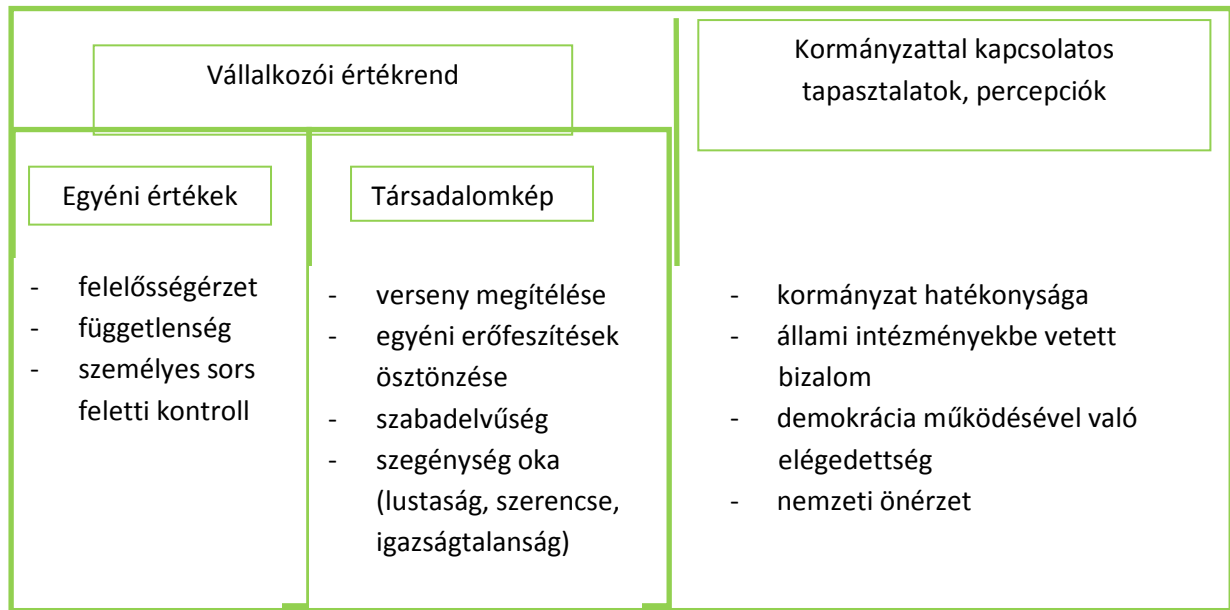
A következőkben arra tettünk kísérletet, hogy megmagyarázzuk a vállalkozók kormányzattal kapcsolatos speciális értékrendjét, feltárjuk annak eredetét. Három hipotézist fogalmaztunk meg: a kormányzattal kapcsolatos értékrendet (1) a vállalkozók általánosabb – személyes és társadalommal kapcsolatos – értékrendje, (2) a kormányzat működésével kapcsolatos általános tapasztalatok, percepciók, (3) a vállalkozói léttel összefüggő egyéb, konkrét tapasztalatok (például rendszeres személyes kockázatvállalás, államigazgatással kapcsolatos konkrét tapasztalatok) befolyásolják. Adataink az első kettő hipotézis tesztelését tették lehetővé, illetve annak kimutatását, hogy a vállalkozói lét ezeken kívüli aspektusai mennyire erősen hatnak a kormányzattal kapcsolatos értékrendre.

A hipotéziseket olyan módon vizsgáltuk, hogy azokat a többszintű regressziós modelleket, amelyeknél a független változók a kormányzattal kapcsolatos értékítéletek voltak, először a személyes és társadalmi értékrendre vonatkozó változókkal, majd az állam működésének objektív és szubjektív indikátoraival bővítettük ki. A személyes és a társadalommal kapcsolatos értékek közül azokat vontuk be az elemzésbe, amelyeket korábban a vállalkozói kultúra elemeiként azonosítottunk. A bevont magyarázó

[Ide írhatja a szöveget]

változókat az 1. ábrában foglaltuk össze. A modellek illeszkedésének javulását az Akaike-féle információs kritérium (AIC) segítségével mértük. Az AIC esetében 2-nél nagyobb eltérés már értékelhető különbséget jelent a modellek illeszkedésben (Chatterjee-Hadi, 2006, 296. o.). Bár az AIC „bünteti” a több magyarázó változóval rendelkező modelleket, minden esetben azt tapasztaltuk, hogy az újabb változók bevonásával jelentősen javult a modellek illeszkedése.

1. ábra A kormányzatra vonatkozó értékrend magyarázatához használt változók és változócsoportok

Egyéni felelősségvállalás vs. állami gondoskodás. Az állami gondoskodás és az egyéni felelősségvállalás közötti választást lehetővé tevő kérdés esetén, az értékeket mérő változók bevonását követően (3. táblázat, 1. modell) az aktivitást és a vállalkozói létet jelölő indikátorváltozók regressziós együtthatója továbbra is szignifikáns maradt (a vállalkozók esetében kicsit csökkent, az aktívak esetében egészen kicsit még nőtt is). Ez arra utal, hogy a munkavégzés, illetve **a vállalkozói tevékenység és az egyéni felelősségvállalás közötti pozitív kapcsolat nem egyszerűen értékrendbeli különbségek eredménye. Legalábbis az elemzésünkkel megragadott személyes értékek szerepe csekély.** Az egyes értékekhez tartozó regressziós együtthatókon végignézve azt látjuk, hogy a személyes értékek közül a saját sors feletti kontroll, a társadalomra vonatkozó értékek közül pedig a szabadság preferálása az egyenlőséggel szemben, a rossz anyagi körülmények lustasággal való magyarázata és a verseny kedvező megítélése az egyéni felelősségvállalás irányába hatnak, a társadalmi igazságtalanság hangsúlyozása pedig ellentétes irányba. A várttal ellentétes előjelet egyetlen változónál találtunk: az adatok tanúsága szerint, azok számára, akik az egyéni erőfeszítéseket támogatják az egyenlősítéssel szemben, fontosabb az állami gondoskodás. A variancia komponenseket összehasonlítva a kiinduló modell esetén kapott értékekkel azt látjuk, hogy az értékek bevonásával 12%-kal csökkent az egyéni szintű és 13%-kal az ország szintű variancia komponens. Ez arra utal, hogy **az egyének állami gondoskodással kapcsolatos véleménye számottevő mértékben a személyes és a társadalomra vonatkozó értékrendükkel magyarázható, akárcsak az országok közötti különbségek.**

[Ide írhatja a szöveget]

3. táblázat Az egyéni felelősségvállalás (=1) és az állami gondoskodás (=10) közötti választást befolyásoló tényezők (többszintű regressziós modellek)

Változók	Beclés	
	1. modell	2. modell
Konstans	1,04	-0,41
Aktivitás	-0,16***	-0,15***
Önfoglalkoztató	0,004	-0,02
Vállalkozó	-0,41***	-0,37***
GDP/fő	-1,13E-5	1,98E-06
GINI	0,009	0,003
Szabadság	-0,44***	-0,43***
Lustaság	-0,27***	-0,27***
Igazságtalanság	0,44***	0,42***
Szerencse	0,03	0,04
Verseny	0,27***	0,26***
Egyéni erőfeszítés	0,04***	0,04***
Sors feletti kontroll	-0,02***	-0,02***
Függetlenség	0,04	0,04
Felelősségérzet	0,006	0,02
Vallás	-0,05***	-0,05***
Nem	0,10***	0,11***
Kor	-0,001	-0,002*
Jövedelem	-0,12***	-0,12***
Elvégzett iskolai évek	-0,006**	-0,005*
Bizalom-állam (-)		0,07***
Demokrácia (-)		0,15***
Nemzeti önértzet (-)		-0,02
Hatékony állam		-0,29
PCV – egyén	-12%	-0,6%
PCV – ország	-13%	-1%
AIC	197843	176016

[Ide írhatja a szöveget]

A kormányzati működésre vonatkozó változók bevonását követően (3. táblázat, 2. modell) sem változott a foglalkozási státusz hatása. Az újonnan bevont változók közül a demokráciával való elégedettségnek és az állami intézményekbe vetett bizalomnak van szignifikáns hatása. Minél elégedetlenebb valaki a demokráciával, és minél kevésbé bízik az állami intézményekben, annál inkább igényeli az állami gondoskodást. Azaz az egyéni felelősségvállalás nem csak az értékrend függvénye, hanem az állammal illetve a demokráciával kapcsolatos szubjektív véleményeké is. A regressziós eredmények azt mutatják, hogy **a kormányzat aktuális teljesítményével, megbízhatóságával való elégedetlenség, fokozza, nem pedig csökkenti a kormányzattal szemben megfogalmazott elvárásokat.** Az egyéni szintű variancia további 0,6%-kal csökkent, míg az országok szintjén mért 1%-kal. Ez sokkal kisebb csökkenés, mint amit az értékek bevonásakor tapasztaltunk, így azt mondhatjuk, hogy **az egyéni felelősségvállalással kapcsolatos attitűdök elsősorban az értékrend függvényei, az állam működésének percepciója csak másodlagos fontosságú.**

Munkanélküliekkel szembeni szigor vs. engedékenység. A munkanélküli segélyre való jogosultsággal kapcsolatos vélekedéseket vizsgáló modell esetén (4. táblázat, 1. modell), az értékekkel bővített modellben az önfoglalkoztatói lét hatása nem szignifikáns többé. Ezzel szemben, míg a vállalkozói lét hatása a kiinduló modellben nem volt szignifikáns, a bővített modellben már az: a vállalkozók szigorúbban vélekednek a segély odaítéléséről. **Ismét azt látjuk tehát, hogy a vállalkozókat jellemző szigorúbb álláspont – legalábbis a vizsgált adatok alapján – alapvetően nem az általános értékrendjükből következik. A lakosság egészét tekintve ugyanakkor azt látjuk, hogy az általános értékek a várt módon hatnak a segélyezéssel kapcsolatos nézetekre.** Az eredmények szerint a függetlenség, a felelősségérzet, a verseny kedvező megítélése, a szabadság fontosságának hangsúlyozása, valamint az, ha valaki a rossz anyagi helyzet okát az egyének lustaságában látja, egyaránt erősíti a munkanélküli segélyezésre vonatkozó szigorúbb szemléletmódot. Azok pedig, akik inkább a társadalmi igazságtalanságban látják a szegénység okát, megengedőbbek. A várttal ellentétes eredményt ismét csak egy esetben kapunk: azok, akik az egyenlőség helyett fontosabbnak tartják az egyéni erőfeszítések ösztönzését, a munkanélküliekkel szemben engedékenyebb álláspontot képviselnek. A kiinduló modellhez képest az egyéni szintű variancia komponens 10%-kal, az ország szintű pedig 21%-kal csökkent. A személyes és a társadalomra vonatkozó értékrend tehát jelentős mértékben, és összességében a várt módon hat.

42. táblázat A munkanélküli segélyre való jogosultságról alkotott véleményt befolyásoló tényezőket vizsgáló többszintű modellek

Változók	Beclés	
	1. modell	2. modell
Konstans	-24,94***	-23,82***
Aktivítás	-0,03	-0,06
Önfoglalkoztató	-0,11	-0,09
Vállalkozó	-0,21*	-0,22*
GDP/fő	-1,37E-5*	-1,29E-5*
GINI	0,03	0,02
Szabadság	-0,10***	-0,12***
Lusta	-0,54***	-0,53***
Igazságtalanság	0,28***	0,29***
Szerencse	-0,01	-0,02
Verseny	0,26***	0,22**
Egyéni erőfeszítés	0,08***	0,08***
Belső kontroll	0,008	0,003
Függetlenség	-0,08**	-0,06**
Felelősségérzet	-0,07*	-0,07*
Vallás	0,04**	0,04**
Nem	-0,04	-0,02
Kor	-0,01***	-0,01***
Jövedelem	-0,07***	-0,07***
Elvégzett iskolai évek	0,02***	0,01**
Bizalom-állam		0,11***
Demokrácia		0,06**
Nemzeti önértzet		0,14***
Hatékony állam		0,02
PCV – egyén	-10%	-1%
PCV – ország	-21%	0%
AIC	201974	179744

[Ide írhatja a szöveget]

A munkanélküli segélyezéssel kapcsolatos vélekedéseket vizsgáló modellt tovább bővítve a kormányzat működésének megítélésére vonatkozó mutatókkal (4. táblázat, 2. modell), továbbra is azt tapasztaljuk, hogy a vállalkozókat szigorúbb szemléletmód jellemzi. Az eredmények most is azt mutatják, hogy azok, akik elégedetlenek a demokrácia működésével, akik kevésbé büszkék nemzetiségükre, illetve azok, akik nem bíznak az állami intézményekben, megengedőbb álláspontot képviselnek. A variancia komponensek vizsgálata alapján **az országok közötti különbségre lényegében nincs hatása az újonnan bevont változóknak, míg az egyének közöttire csupán igen kismértékű.**

Vállalatok szabadsága vs. állami ellenőrzése. A vállalatok állami ellenőrzésével kapcsolatban azt láttuk korábban, hogy mind a munkavégzés, mind az önfoglalkoztatói illetve vállalkozói tevékenység olyan tényezők, melyek a vállalatok függetlenségét hangsúlyozó nézet irányába hatnak. Az értékek bevonása után ez a megállapítás nem módosul, vagyis **a vállalkozói szemlélet e téren lényegében nem az értékrend következménye. Az eredmények szerint a személyes és társadalmi értékek ellentmondásosan függenek össze a vállalati szféráról vallott nézettel** (5. táblázat, 1. modell). Azok, akikre jellemző a felelősségtudat, akik fontosabbnak tartják a szabadságot az egyenlőségénél, akik kedvezően vélekednek a piaci versenyről, és akik a rossz anyagi körülmények okozójának a lustaságot vagy a szerencsétlenséget tartják, nagyobb szabadságot biztosítanának a vállalatoknak. Azok pedig, akik szerint a szegénység a társadalmi igazságtalanság következménye, az állami kontroll mellett van. Ezzel szemben, a várttal ellentétes módon, azok, akik úgy érzik, az életüket maguk irányítják, akik fontosnak tartják, hogy gyermekeiket függetlenségre neveljék, és az egyéni erőfeszítéseket ösztönöznék a jövedelmek egyenlősítése helyett, a hatékonyabb állami ellenőrzést tartanák üdvöztetőnek. Mi magyarázhatja ezt az ellentmondásos eredményt? **Az állami és az egyéni felelősségvállalás között nem csak helyettesítő viszony lehet, hanem kiegészítő is. A kormányzati szabályozás hozzájárulhat azoknak az intézményi kereteknek a megteremtéséhez, amelyek közepette az egyéni felelősségvállalás kibontakozhat. A vállalatok feletti kontrollra a jelek szerint egyesek így tekinthetnek.** Az értékrendbeli különbségek összességében viszonylag jelentős: az egyének közötti variancia 10%-át, míg az országok közötti variancia 8%-át magyarázzák.

[Ide írhatja a szöveget]

5. táblázat A vállalatok állami ellenőrzéséről alkotott véleményt befolyásoló tényezőket vizsgáló többszintű modellek

Változók	Beclés	
	1. modell	2. modell
Konstans	14,15***	12,19***
Aktivitás	-0,10***	-0,11***
Önfoglalkoztató	-0,43***	-0,43***
Vállalkozó	-0,85***	-0,84***
GDP/fő	-7,79E-6	5,88E-6
GINI	-0,02	-0,03
Szabadság	-0,46***	-0,46***
Lusta	-0,11**	-0,09*
Igazságtalanság	0,28***	0,25***
Szerencse	-0,12**	-0,08
Verseny	0,26***	0,25***
Egyéni erőfeszítés	0,08***	0,09***
Belső kontroll	0,02***	0,03***
Függetlenség	0,10***	0,08**
Felelősségérzet	-0,09**	-0,07*
Vallás	0,01	0,01
Nem	0,06*	0,06*
Kor	0,005***	0,005***
Jövedelem	-0,14***	-0,14***
Elvégzett iskolai évek	-0,01***	-0,01***
Bizalom-állam		0,11***
Demokrácia		0,15***
Nemzeti önérzet		-0,03
Hatékony állam		-0,26
PCV - egyén	-10%	-0%
PCV - ország	-8%	-7%
AIC	195834	173215

[Ide írhatja a szöveget]

A munkavégzés, az önfoglalkoztatói, illetve vállalkozói lét hatása az állami működésre vonatkozó változók bevonását követően is szignifikáns maradt (5. táblázat, 2. modell). **A korábbiakhoz hasonlóan, az eredmények alapján minél kevésbé bízik valaki az állami intézményekben, illetve minél elégedetlenebb a demokrácia működésével, annál inkább erősödik az a vélekedése, hogy az államnak szorosabb kontroll alatt kell tartania a vállalati szférát.** Az egyének közötti variancia lényegében nem csökkent tovább, míg **az országok közötti további 7%-kal csökkent.**

Adómorál. Az adózási morállal vizsgálata kapcsán eltértünk a korábbi modellépítési témától. Hipotéziseink szerint (1) a felelősségtudat és a saját sors feletti kontroll, mint a személyes értékrend elemei növelhetik, (2) míg a szabadság és az egyéni erőfeszítések ösztönzésének preferálása az egyenlőséggel, egyenlősítéssel szemben, valamint az állam felelősségének elutasítása csökkentheti az adózási morált. (3) Továbbá feltételezhető, hogy az államba vetett bizalom, az állami működéssel való elégedettség szintén pozitívan hat az adózási morálra. Ennek megfelelően három lépésben bővítettük a kiinduló modellt. Elsőként a felelősségtudatot mérő változókat vontuk be az elemzésbe (6. táblázat, 1. modell). Az eredmények szerint az aktivitás és az önfoglalkoztatás továbbra is pozitívan hat az adócsalással kapcsolatos megengedőbb álláspontra. Az értékrendi elemek hatása ellentmondásos. A személyes sors feletti kontroll kedvezően hat az adózási morálra, míg a felelősségérzet – várakozásainkkal ellentétben – negatívan befolyásolja azt. Az egyéni szintű variancia a kiinduló modellhez képest 2%-kal, az ország szintű 6%-kal csökkent.

6. táblázat Az adócsalással kapcsolatos véleményt befolyásoló tényezőket vizsgáló többszintű modellek (Megengedhető csálni az adóval, ha van rá mód: soha = 1, mindig = 10)

Változók	Becslés	Becslés	Becslés
	1. modell	2. modell	3. modell
Konstans	-26,52***	-25,59***	-25,49***
Aktivitás	0,06*	0,06*	0,05
Önfoglalkoztató	0,27***	0,25***	0,26***
Vállalkozó	0,09	0,06	0,02
GDP/fő	4,43E-6	4,57E-5	1,35E-5
GINI	0,01	0,01	0,01
Effektív adórátá	-0,03*	-0,03*	-0,02*
Belső kontroll	-0,04***	-0,05***	-0,04***
Felelősségérzet	0,16***	0,16***	0,18***
Vallás	0,17***	0,16***	0,13***
Nem	-0,29***	-0,27***	-0,26***
Kor	-0,01***	-0,01***	-0,01***
Jövedelem	0,01	0,001	0,01
Elvégzett iskolai évek	-0,01***	-0,01***	-0,01***
Szabadság		0,15***	0,17***
Egyéni felelősség		0,02***	0,02***

[Ide írhatja a szöveget]

Vállalatok függetlensége		-0,03***	-0,04***
Egyéni erőfeszítések		0,02***	0,02***
Bizalom-állam			0,19***
Demokrácia			-0,02
Nemzeti önértzet			0,19***
Hatékony állam			-0,15
PCV - egyén	-2%	-0,5%	-3%
PCV - ország	-6%	-2%	-13%
AIC	128727	122301	108298

Az egyenlőséggel és az állam felelősségvállalásával kapcsolatos nézeteket vizsgáló változók elemzésével folytattuk vizsgálódásunkat (6. táblázat, 2. modell). Az aktivitás és az önfoglalkoztatói lét hatása továbbra is szignifikánsnak bizonyult. Az eredmények nagyrészt megfelelnek várakozásainknak. **A szabadság fontosságába vetett hit, az egyéni erőfeszítések ösztönzésének igénye és az egyéni felelősségvállalás egyaránt csökkentik az adózási morált. Ugyanakkor meglepő módon a vállalkozások szabadságát támogató szemléletmód ellentétes irányba hat.** Ennek egy lehetséges magyarázata, hogy – amint az előzőekben láttuk – a személyes függetlenség és a vállalkozások állami kordában tartása között az emberek kiegészítő, nem pedig helyettesítő viszonyt látnak. A modell bővítése utána az egyéni szintű variancia további 0,5%-kal, az ország szintű pedig 2%-kal csökkent.

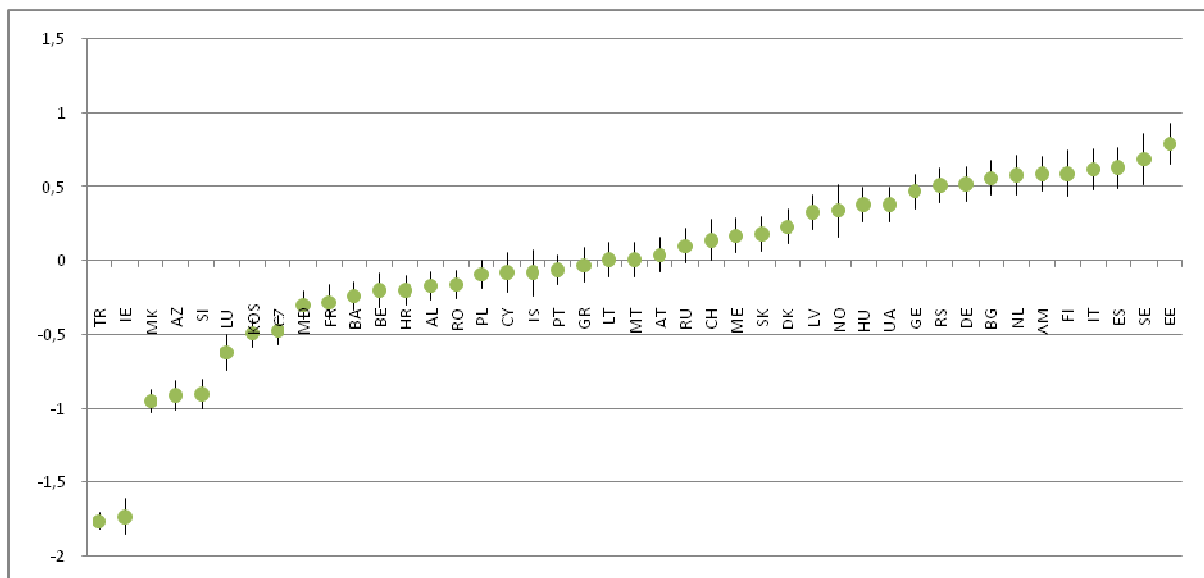
Az állam működésére vonatkozó objektív és szubjektív változókkal kiegészített modellben a munkavégzés hatása már nem szignifikáns. Az önfoglalkoztatói lét továbbra is az adócsalással kapcsolatos megengedőbb nézőponttal párosul. Az eredmények szerint **az állami intézményekbe vetett bizalom és a nemzeti önértzet egyaránt kedvezően hatnak az adózási morálra.** Most azt látjuk, hogy az európaiak az állampolgárokkal szembeni elvárásaikat a kormányzat aktuális teljesítményéhez igazítják, nem pedig a vágyotthoz. Az egyéni szintű variancia az előző modellhez képest 3%-kal, az ország szintű 13%-kal csökkent. **Ez az eredmény arra utal, hogy egy adott országon belül az emberek adózási moráljában tetten érhető különbségeket nem az állam működéséről alkotott véleményük befolyásolja, ugyanakkor az országok közötti különbségben jelentős szerepet játszik ez a tényező.**

5.3. A vállalkozói értékrend elterjedtsége a különböző európai országokban

Az eddigiekben azonosítottuk az európai vállalkozókat a társadalom más tagjaitól megkülönböztető értékrend elemeit, majd megvizsgáltuk, milyen tényezőkkel magyarázható az egyéni felelősségvállalás előnyben részesítése az állami gondoskodással szemben, amely a vállalkozói értékrend fontos alkotóeleme. A következőkben áttekintjük, hogy az egyes európai országok lakosságának értékrendje mennyire áll közel az európai vállalkozók értékrendjéhez, és magyarázatot keresünk arra, hogy miből fakadnak az országok közötti különbségek. (Az utóbbiról az eddigi regressziós elemzésekből is formálhatunk már némi képet.) Különösen az érdekelt bennünket, hogy beszélhetünk-e kelet-nyugati törésvonalról az értékrendet illetően, és hol helyezkedik el Magyarország más országokhoz képest.

A kérdés megválaszolásához empirikus Bayes-bebecslést használtunk. A módszer lehetővé teszi a konkrét országokhoz tartozó reziduálisok, illetve az ezekhez tartozó konfidencia-intervallumok becslését. A reziduálisok alapján meghatározható, hogy az egyes országok mennyire, illetve milyen irányban térnek el a teljes mintára vonatkozó átlagtól a függő változó tekintetében. A becsléseket a kiinduló modellek alapján végzetük, amelyekben a foglalkozási státuszra vonatkozó változók mellett a demográfiai jellemzők szerepeltek. Így a becslések során az országok e tényezők szerinti összetételét kontrollálhatjuk.

Felelősségérzet. Elsőként a vállalkozókra jellemző személyes értékek szempontjából vizsgáltuk meg az országok sorrendjét. A felelősségérzetre vonatkozó változó esetén empirikus Bayes-bebecslést végeztünk, melynek eredményeit az alábbi grafikon szemlélteti.

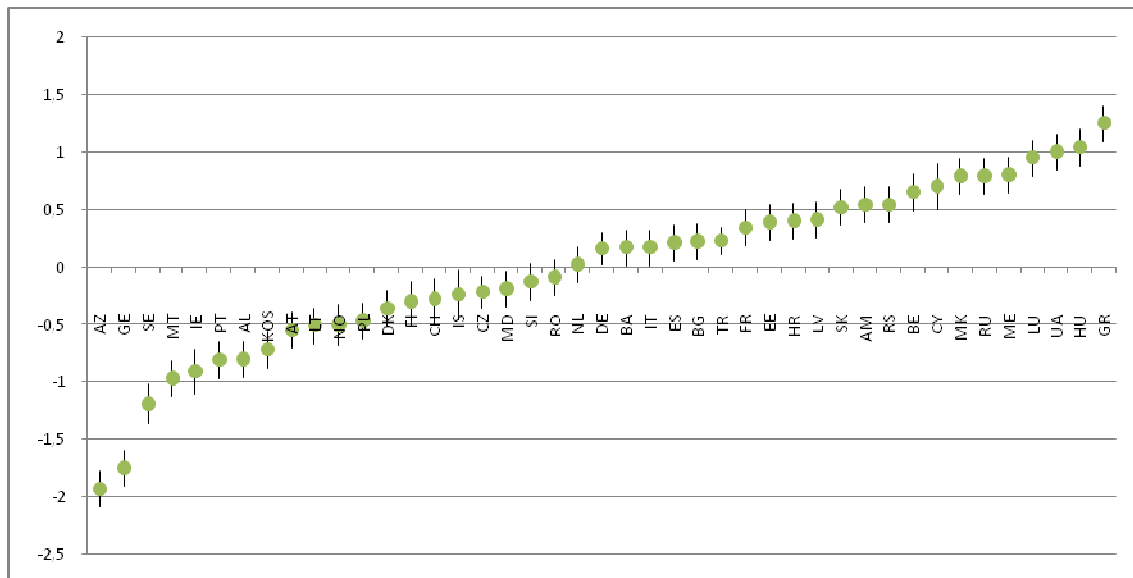

2. ábra A vizsgált országok a felelősségérzet fontosságának megítélése szempontjából

Az ábrán először is azt látjuk, hogy az országok nem régiók szerint csoportosulnak. Magyarország az élmezőnybe tartozik a felelősségtudat fontosságának megítélése szempontjából, körülbelül az országok negyede előzi csak meg abban, hogy mennyire tartják lakosai fontosnak a felelősségtudat átadását a gyermeknevelésben.

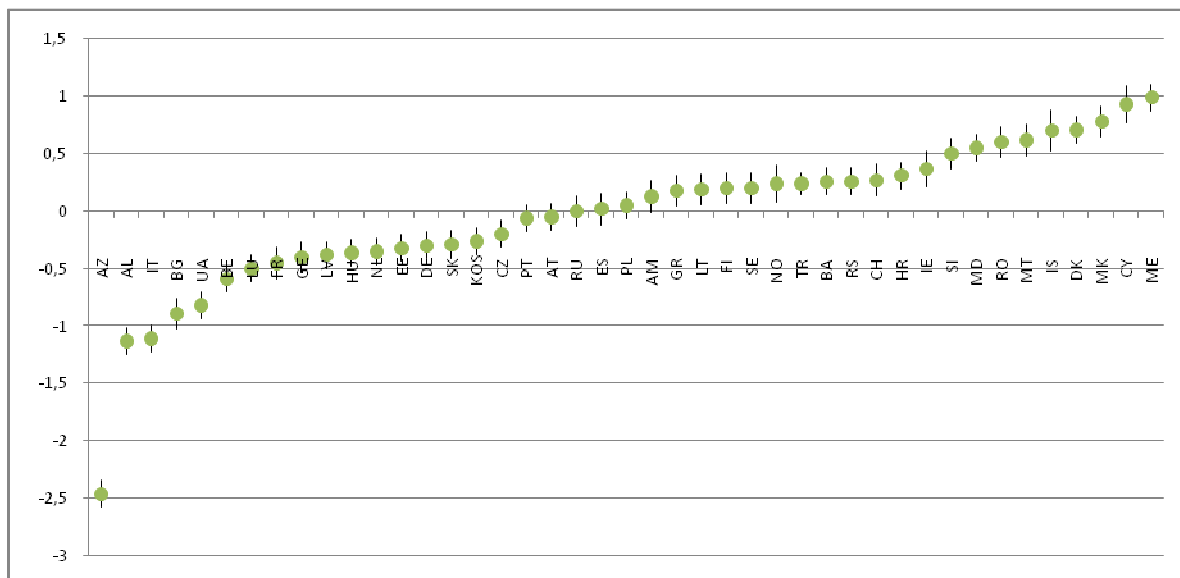
[Ide írhatja a szöveget]

Függetlenség. A függetlenség fontosságának megítélésében sem rajzolódik ki regionális minták. Magyarország az élmezőnybe tartozik. A magyaroknál csak a görögök tartják lényegesebbnek, hogy gyermekeiket függetlenségre neveljék.

3. ábra A vizsgált országok a függetlenség fontosságának megítélése szempontjából

Személyes sors feletti kontroll. E téren ismét nagyon vegyes az országok sorrendje. A magyar társadalom elmarad az átlagos európai vélekedéstől, Litvánia és Hollandia között foglal helyet.

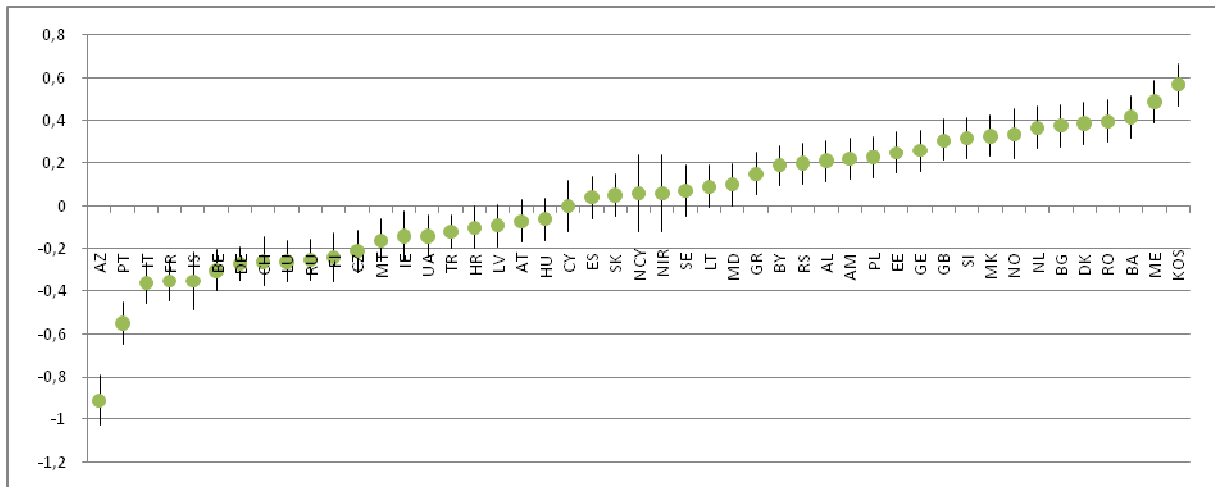
4. ábra A vizsgált országok sorrendje a saját sors feletti kontroll szempontjából

A következőkben az országok sorrendjét a társadalom működésére vonatkozó értékek terén vizsgáltuk meg.

Szabadság vs. egyenlőség. A szabadság versus egyenlőség kérdés esetén a magyar társadalom inkább az egyenlőség felé húz, ami egybecseng a korábbi kutatási eredményekkel (Tóth, 2009), ugyanakkor igen közel helyezkedik el az „átlagos” európai nézőponthoz. Az ábra alapján nem mutatkozik Európán belül regionális különbség az egyenlőség fontosságának megítélése

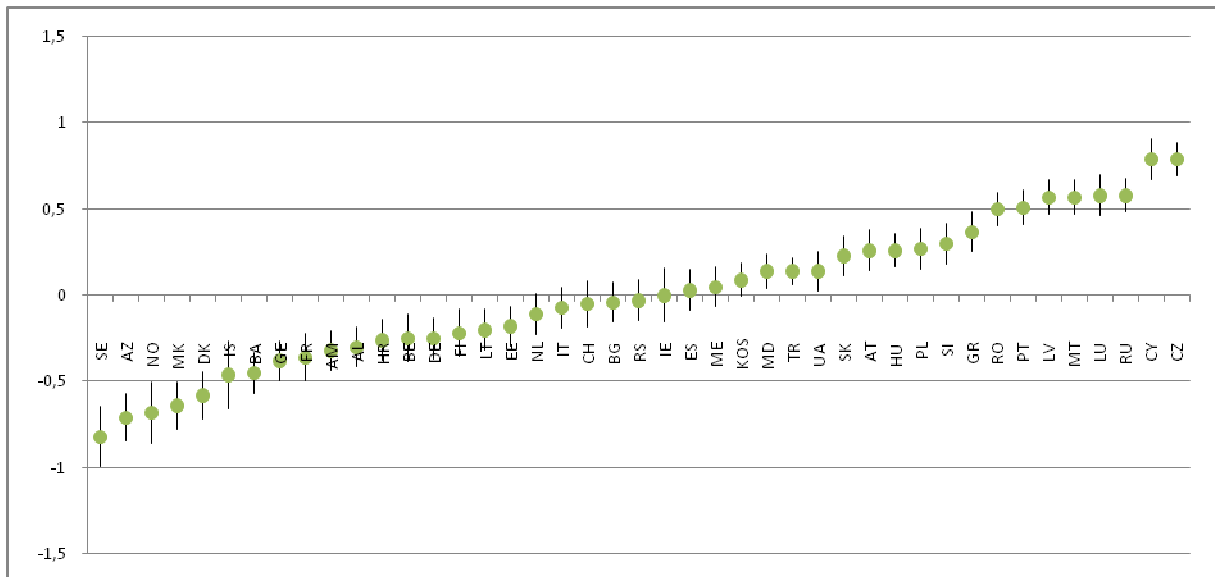
[Ide írhatja a szöveget]

szempontjából, tehát nem tartható az az állítás, hogy a volt szocialista országok lakosai jobban igénylik az egyenlőséget, mint nyugat-európai társaik.

6. ábra A vizsgált országok a szabadság fontosságának megítélése szempontjából

A szegénység okai. Magyarországon az európai átlaghoz képest elterjedtebb az a vélekedés, hogy a lustaság és az akaratgyengeség az oka annak, ha valaki szükségét szenved valamiben.

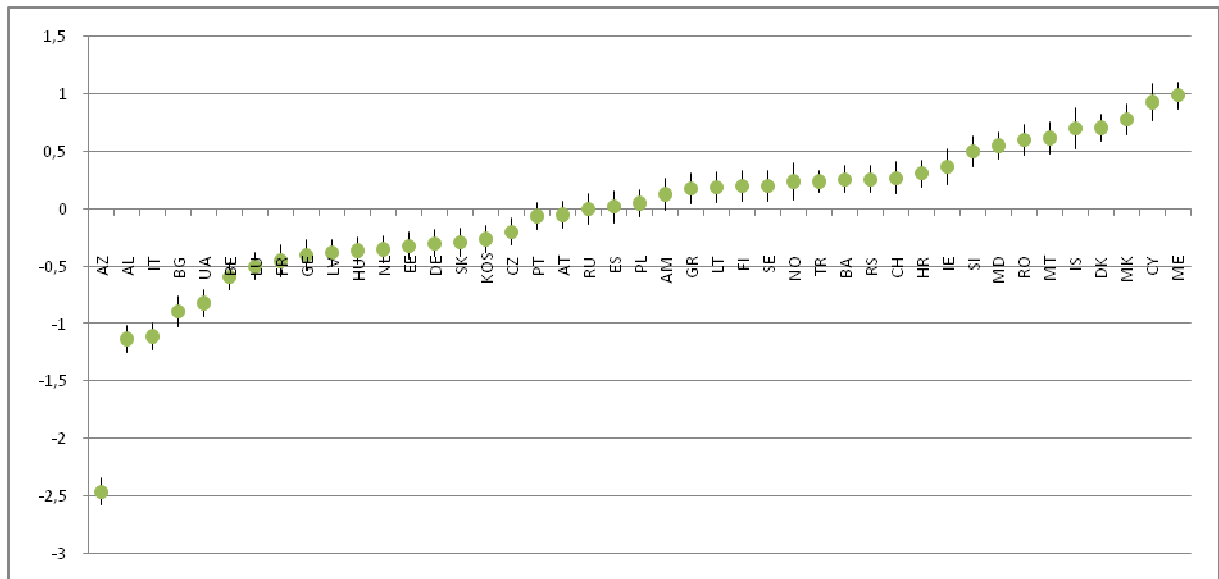

7. ábra „A rossz anyagi helyzet oka a lustaság” – Az állítással egyetértők gyakorisága a vizsgált országokban

Azon vélemény kapcsán, hogy a társadalmi igazságtalanság mennyire játszik fontos szerepet abban, hogy bizonyos emberek rossz körülmények között élnek a magyar társadalom az európai átlaghoz közel helyezkedik el. Hazánkban csupán kicsivel elterjedtebb ez a szemléletmód.

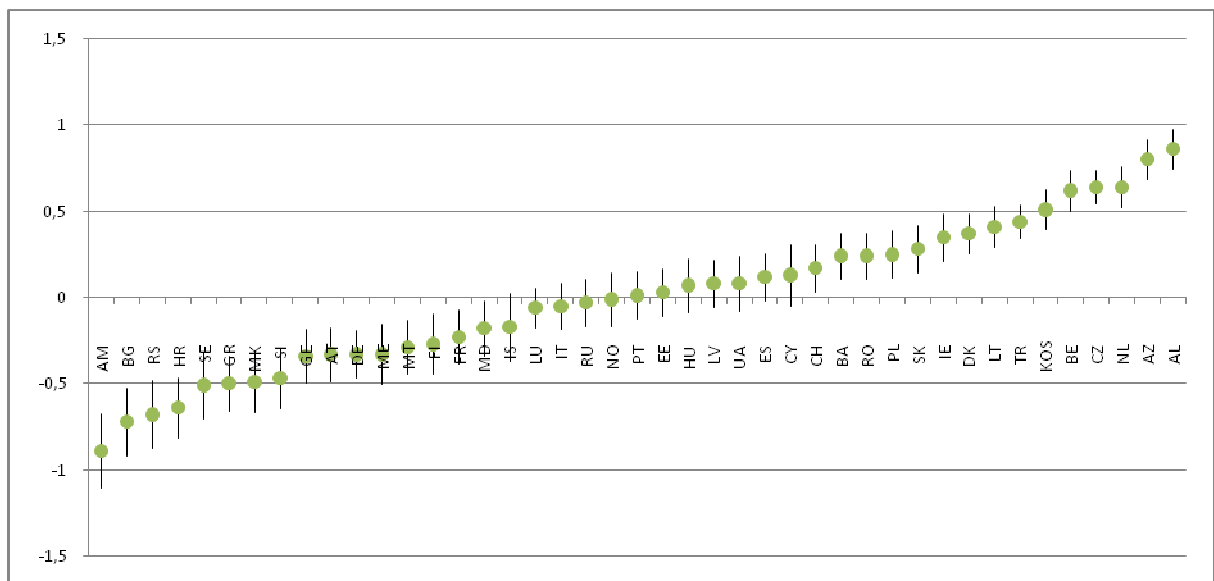

[Ide írhatja a szöveget]

8. ábra „A rossz anyagi helyzet oka a társadalmi igazságtalanság” – Az állítással egyetértők gyakorisága a vizsgált országokban

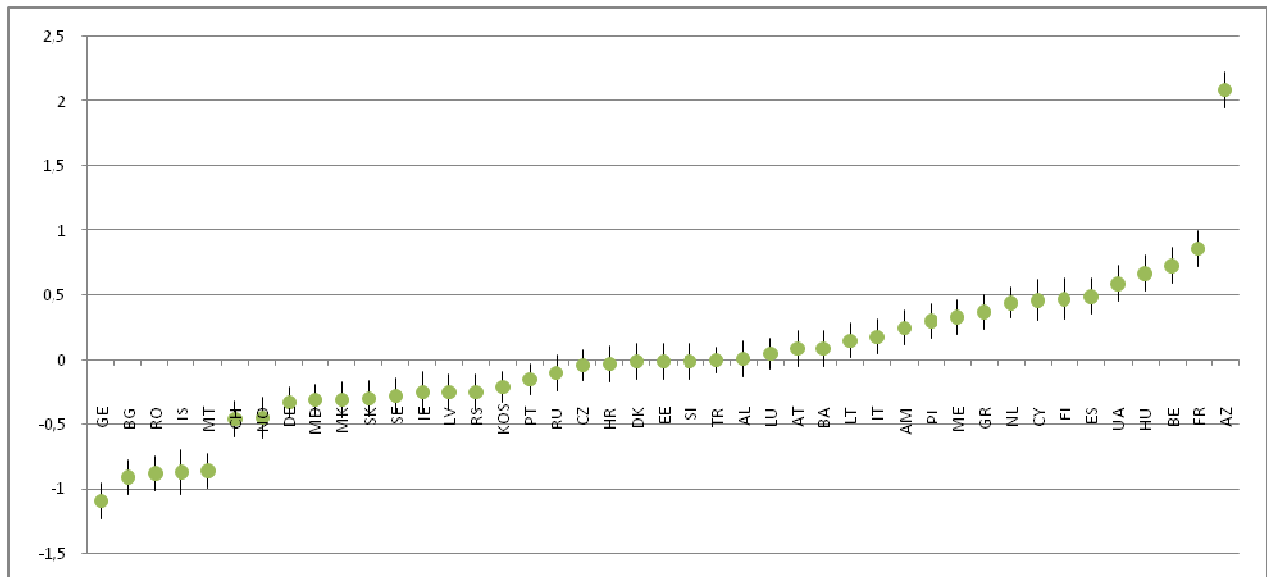
A magyarokra nagyjából az európai átlaggal megegyezően jellemző, hogy a szegénységet a szerencsétlenséggel magyarázzák.

9. ábra „A rossz anyagi helyzet oka a szerencsétlenség” – Az állítással egyetértők gyakorisága a vizsgált országokban

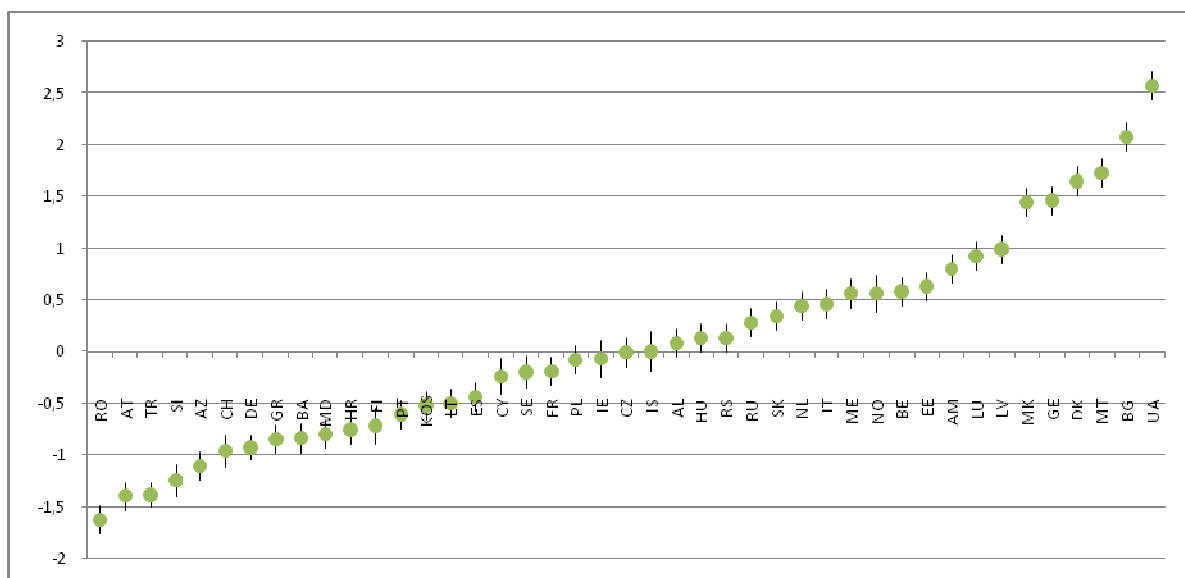
Piaci verseny. A lenti ábrán a piaci versenyről alkotott vélemény szerint rangsoroltuk az országokat. Magyarország a vizsgált országok élmezőnyébe tartozik, vagyis a magyar közvélemény igen negatívan ítéli meg a versenyt. A verseny megítélése korántsem a volt szocialista országok sajátossága, például a belgák és a franciák is negatívabb véleménnyel vannak a versenyről.

[Ide írhatja a szöveget]

10. ábra A vizsgált országok sorrendje a versenyről alkotott nézőpont alapján – a kisebb érték jelenti a verseny pozitív megítélését

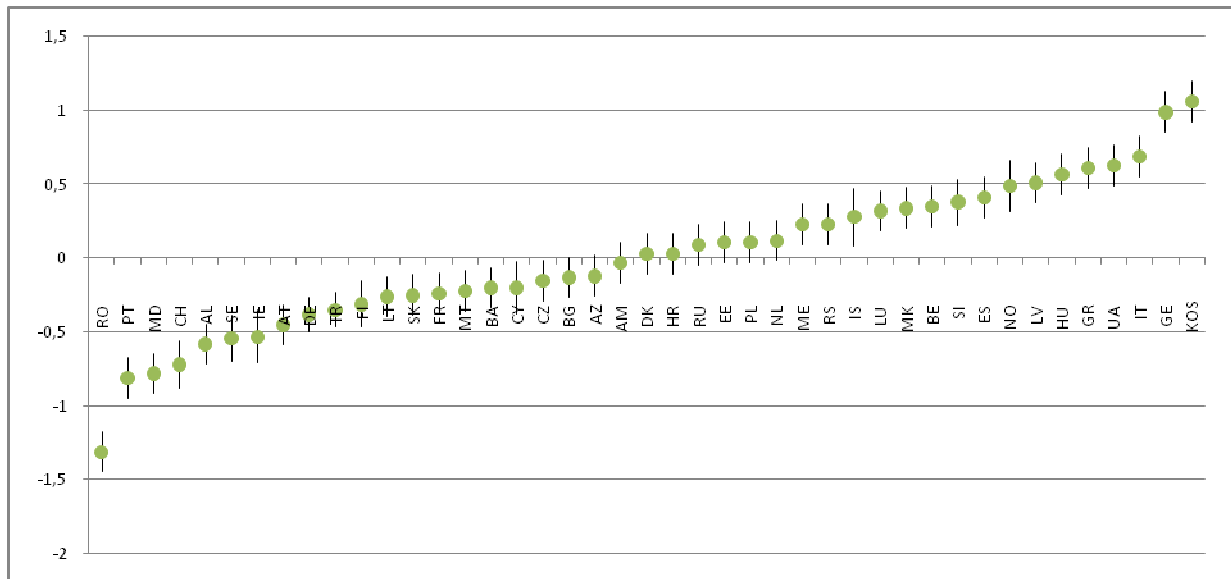
Egyéni erőfeszítések ösztönzése vs. egyenlőbb jövedelmek. Míg korábban azt tapasztaltuk, hogy a magyar társadalomban valamivel nagyobb az egyenlőség iránti igény, mint Európában általában, addig a lenti ábra alapján a magyarok az egyéni erőfeszítések ösztönzését a jövedelmi egyenlőséggel szemben valamelyest fontosabbnak tekintik az átlagnál, bár a különbség nem szignifikáns.

11. ábra A vizsgált országok sorrendje az egyéni erőfeszítések ösztönzése vs. egyenlőbb jövedelmek megítélése szempontjából – a nagyobb érték jelenti az ösztönzés preferálását

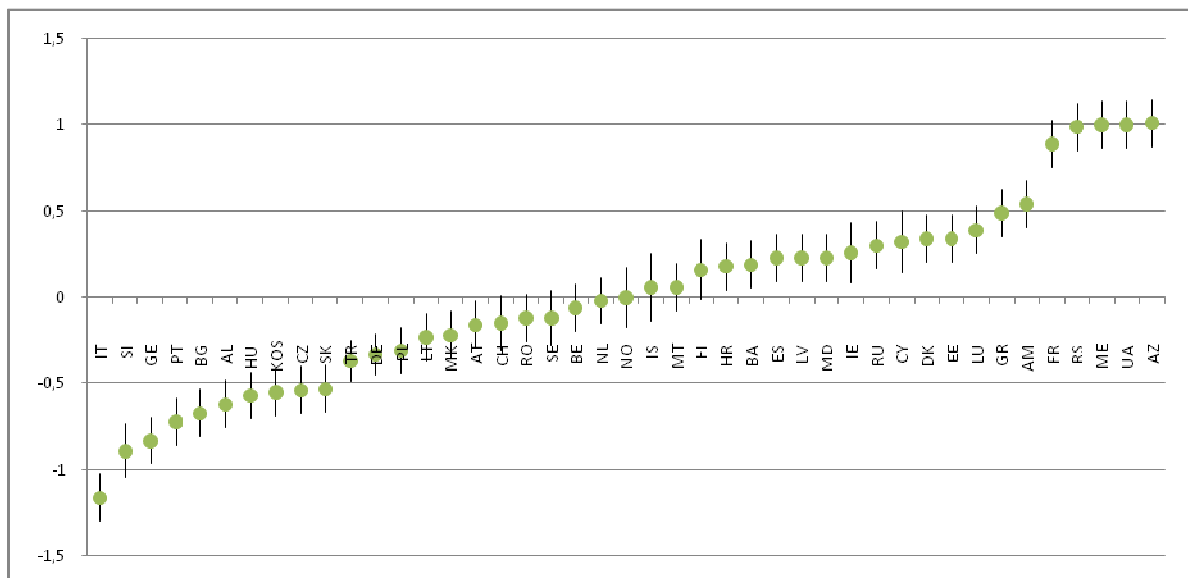
Egyéni felelősségvállalás vs. állami gondoskodás. A magyar társadalom élen jár az állami gondoskodás igénylésének szempontjából. Csupán néhány ország, köztük Görögország, Ukrajna és Olaszország előzi meg a magyar társadalmat ebből a szempontból. Regionális elkülönülést a korábbiakhoz hasonlóan itt sem lehet felfedezni.

[Ide írhatja a szöveget]

12. ábra A vizsgált országok sorrendje az egyéni felelősségvállalás vs. állami gondoskodás kérdésében – a nagyobb érték jelenti az állami gondoskodás előnyben részesítését

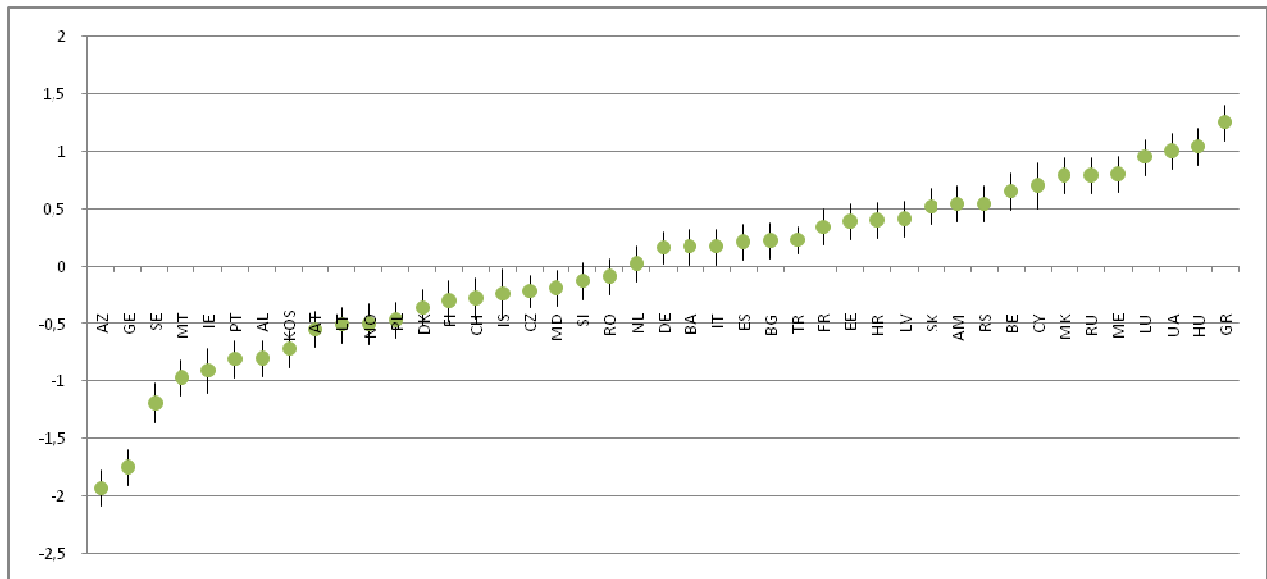
Munkanélküli segélyezés szigora. A magyar társadalom szigorúbban szabályozná a munkanélküli segélyhez való jogosultságot, mint a legtöbb európai ország lakossága. Az államtól tehát nagyfokú gondoskodást várnak a magyarok, de ez nem azonos a nagyvonalú szociális ellátással.

13. ábra Az országok sorrendje a munkanélküli segélyre való jogosultság szabályozásának megítélése alapján

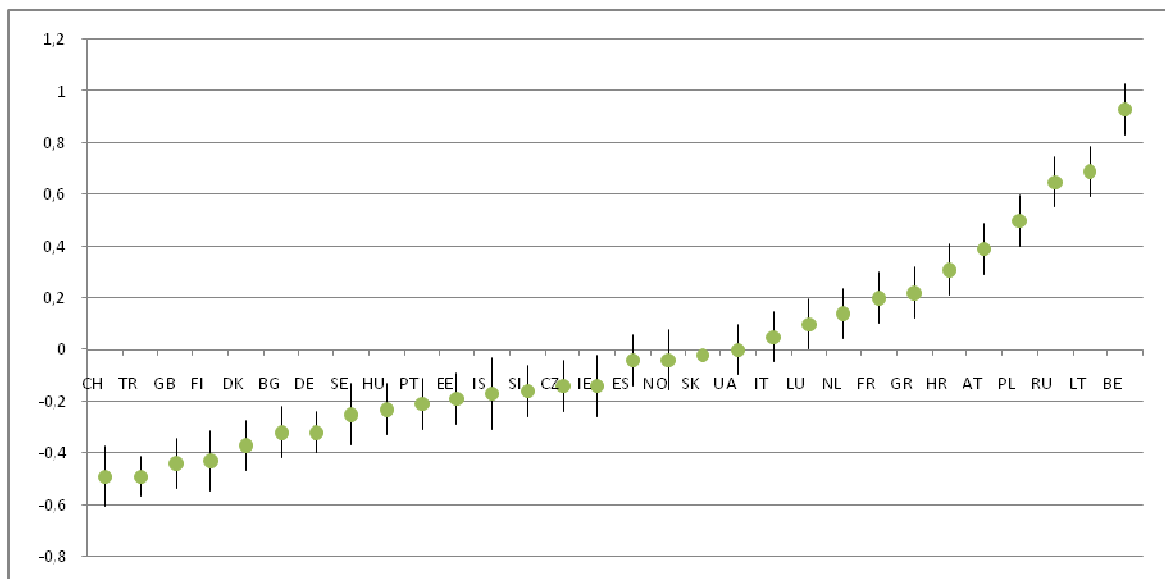
Vállalati szféra szabadsága. Az alábbi ábráról leolvasható, hogy a magyaroknál csak a görögök állnak ki erősebben a vállalati szféra hatékonyabb állami ellenőrzése mellett.

[Ide írhatja a szöveget]

14. ábra A vizsgált országok sorrendje a vállalatok állami ellenőrzéséről alkotott nézőpont alapján

Adómorál. Az alábbi ábra az adócsalás megítélése szerint rangsorolja az országokat. Mivel az effektív adórátáról csak 30 ország esetén áll rendelkezésünkre adat, ezért csak ezekre az országokra tudtuk elvégezni az empirikus Bayes-bebecslést. Az eredmények szerint magyar társadalom a legtöbb vizsgált országnál szigorúbban ítéli meg az adócsalást. A legszigorúbb állásponot a svájciak, a legmegengedőbbet a belgák képviselik.

15. ábra A vizsgált országok sorrendje az adócsalás megítélése alapján

Összegzés

Az elvégzett empirikus Bayes-bebecslések alapján úgy látszik, hogy a kelet- és a nyugat-európai országok értékrendje – szemben a várakozásainkkal – nem különül el egymástól. Annak ellenére így van ez, hogy az egyes országok között jelentős különbségek vannak. A magyar társadalom a gyermeknevelésben fontosnak gondolt, személyes értékek közül az élmezőnybe tartozik a felelősségérzet és különösen a függetlenség terén, ugyanakkor az átlag alatti mértékben gondolják úgy

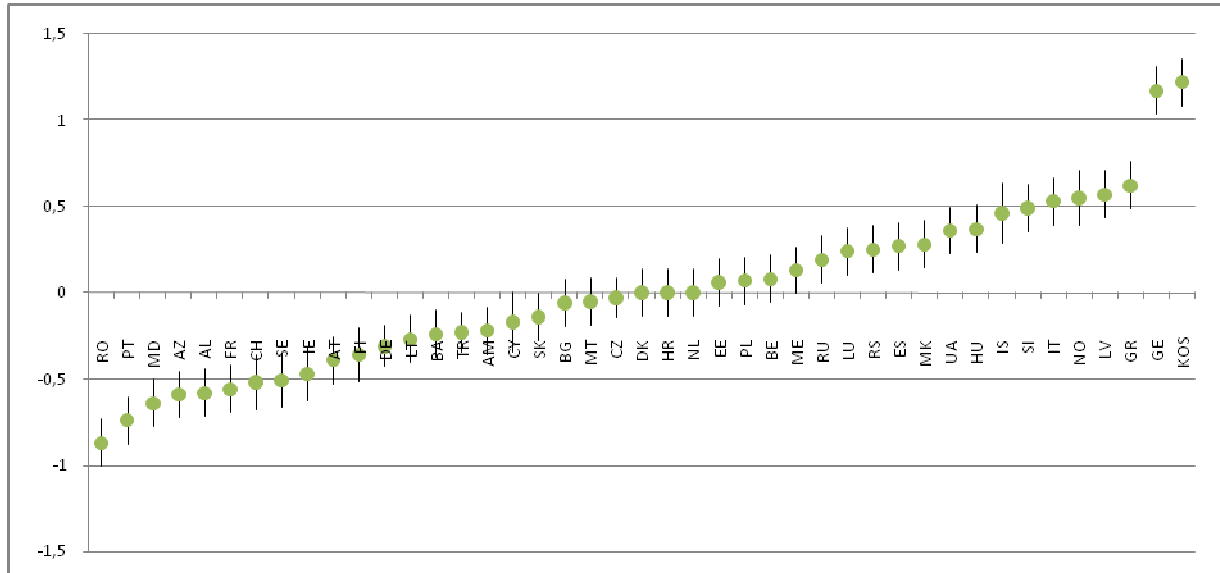
[Ide írhatja a szöveget]

a magyarok, hogy urai lennének saját életüknek. A társadalomra vonatkozó értékeket illetően Magyarország összességében a középmezőnyben foglal helyet, egy fontos kivétellel: a piaci versenyről nagyon rossz a magyarok véleménye. A kormányzattal kapcsolatos értékrend terén magyarokat egy sajátosan szélsőséges álláspont jellemzi. Az állami gondoskodás és a vállalati szabályozás iránti igen nagyfokú igény a vélemények szintjén igen szigorú adómorállal párosul. További sajátosság a munkanélküli segélyezés terén tanúsított szigor. Nincs módunk feltárni, mi állhat ennek a hátterében, d talán arról van szó, hogy az állami gondoskodással való visszaélést ugyanolyan szigorúan elítélik a magyarok, mint az adócsalást. **A magyar társadalom állami gondoskodás iránti igénye az állammal szembeni kötelességek hangsúlyozásával párosul.**

5.4. Miért tér el az egyes európai országok kormányzattal kapcsolatos értékrendje?

Elemzésünket azzal folytattuk, hogy megvizsgáltuk az egyes európai országok, köztük Magyarország polgárainak speciális állammal kapcsolatos értékrendje mögött milyen okok húzódnak. Amint a fentiekben láttuk részben az emberek általános értékrendje vetül ki az állammal kapcsolatos attitűdökre, részben pedig az államról, annak működéséről alkotott vélekedések befolyásolják azt. A kérdés megválaszolásához ismételten empirikus Bayes-bebecslést végeztünk, de ezúttal az általános értékekre, majd az állammal kapcsolatos vélekedésekre vonatkozó változókkal is bővített modellekre.

Állami gondoskodás vs egyéni felelősségvállalás. A személyes és a társadalommal kapcsolatos értékek bevonása után sem Magyarország, sem a többi ország esetén nem változott jelentősen a reziduális értéke, ahogyan a 16. grafikonon látjuk. Magyarország kissé hátrébb került a sorrendben, illetve csökkent a becslés értéke. Ez arra utal, hogy a magyarok állami gondoskodás iránti igénye részben, bár közelítőleg sem teljesen a társadalom értékrendjével magyarázható.

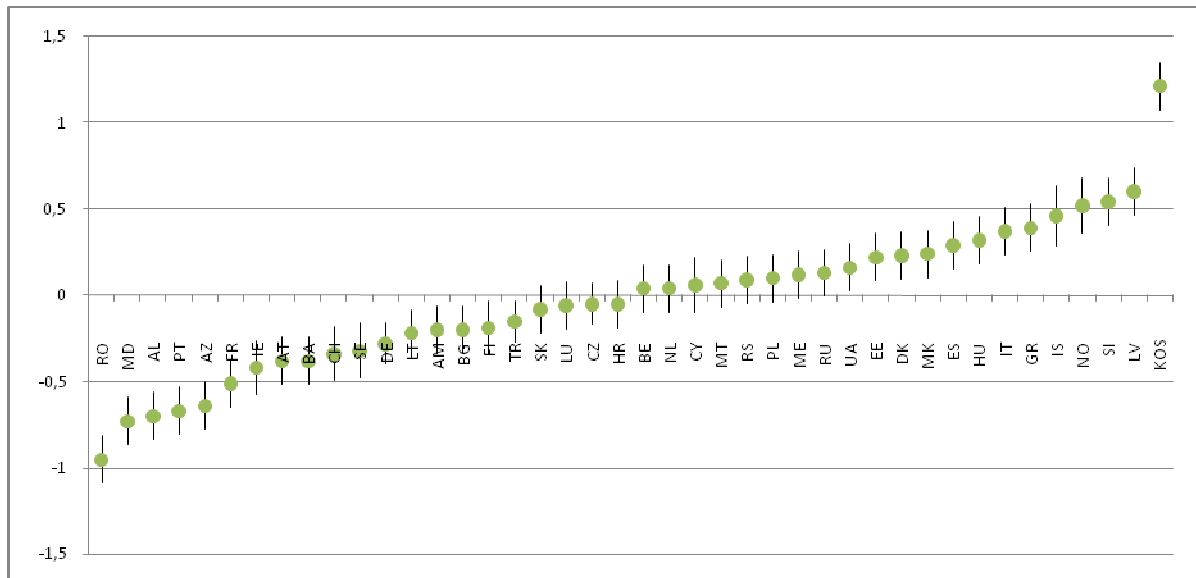

16. ábra Az országok sorrendje az állami gondoskodás iránti igény szerint az értékekkel bővített modell alapján

A következő ábrán az állam működésére vonatkozó változókkal (kormányzat iránti bizalom, demokráciával való elégedettség, nemzeti büszkeség) bővített modell esetén kapott Bayes-bebecsléseket szemléltettük. Az előző ábrához képest most kevesebb változást látunk, összhangban azzal a fenti eredménnyel, hogy a plusz tényezők bevonása csak 1 %-kal csökkentette az országok közötti varianciát. Látható, hogy a Magyarországhoz tartozó érték nem szignifikánsan bár, de tovább csökkent, ugyanakkor a rangsorban elfoglalt helye nem változott jelentősen az előző modellhez képest. Ez arra

[Ide írhatja a szöveget]

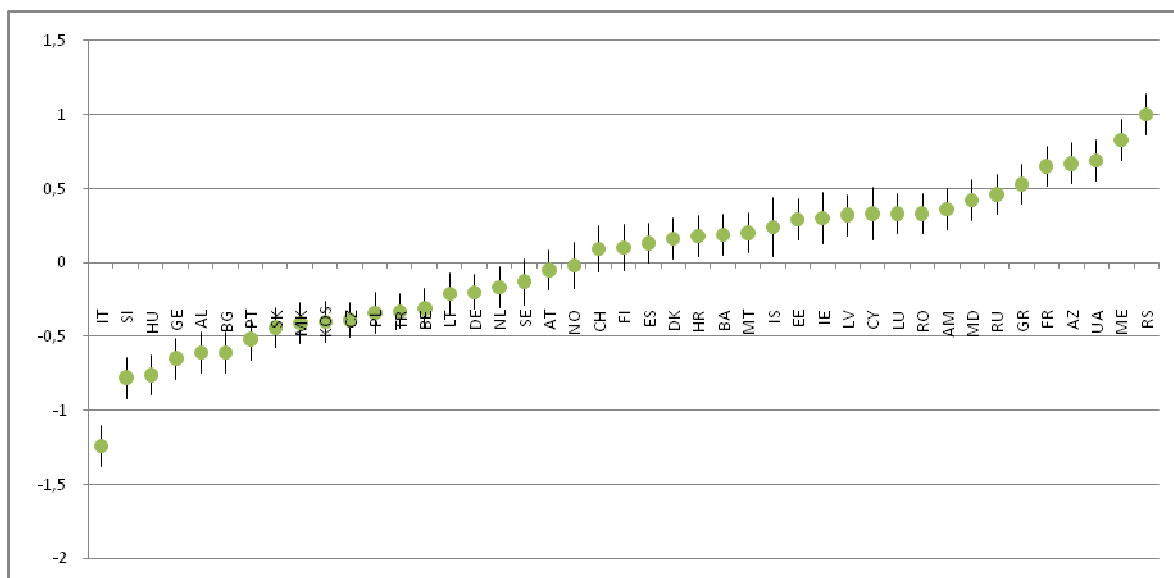
utal, hogy a kormányzattal szembeni sajátosan magas elvárások alapvetően nem a kormányzat teljesítményének sajátos megítéléséből fakadnak. Mint láttuk, Európában a kormányzattal szembeni bizalmatlanság és a demokráciával való elégedetlenség fokozza a vele szembeni elvárásokat. **A magyarok viszonylag bizalmatlanok a kormányzatukkal és elégedetlenek a demokráciájukkal – ennek megfelel, hogy nagyok az elvárásaik. De mint látjuk, Magyarország még akkor is elől marad az országok sorrendjében, ha kiszűrjük ezeket a tényezőket. Tehát a magyarok esetében nem csak (nem elsősorban) arról van szó, hogy az aktuális állapot elmarad a mércétől, hanem arról is, hogy ez a mérce igen magasan van (ti. sok felelősséget hárítanánk a kormányzatra).**

17. ábra Az országok sorrendje az állami gondoskodás iránti igény alapján az értékekre és az állam működésére vonatkozó változókkal bővített modell alapján

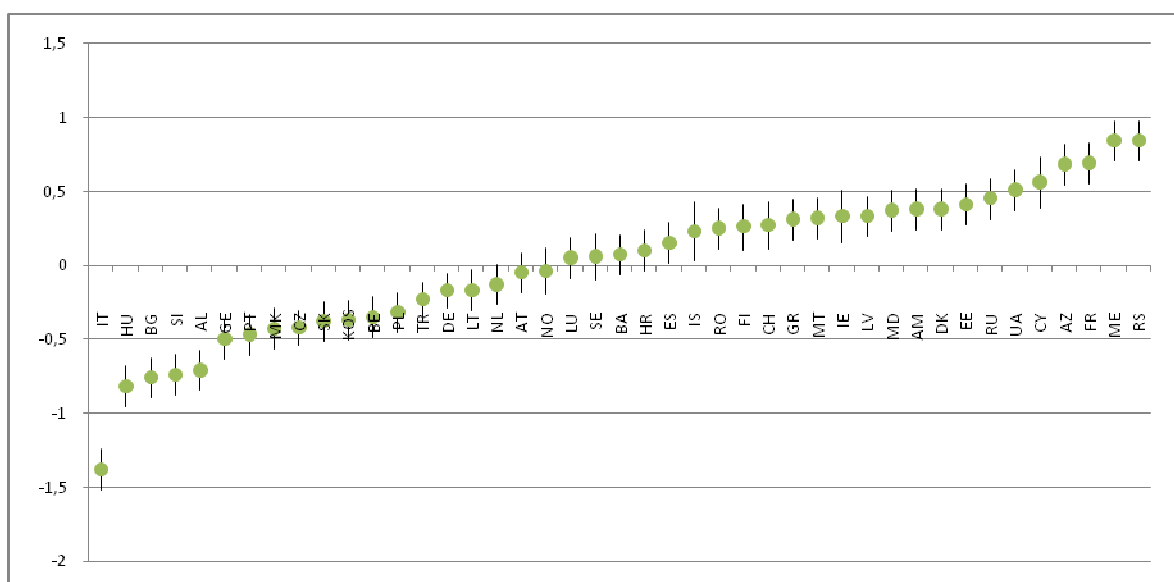
Munkanélküli segélyezés megítélése. Miután a vállalkozói kultúrára jellemző személyes és társadalmi értékeket bevontuk az elemzésbe, a reziduálisok összességében húzódtak, különösen a sorrend két szélén. A Magyarországhoz tartozó reziduális értéke ugyanakkor nőtt. Ez arra utal, hogy nálunk a munkanélküli segély szabályozásának szigorú megítélése nem a társadalom értékrendjéből fakad. Éppen ellenkezőleg, az értékrendünk még tompítja is a szigorunkat (más országokhoz képest).

[Ide írhatja a szöveget]

18. ábra Az országok sorrendje a munkanélküli segélyre való jogosultsággal kapcsolatos vélekedések szerint az értékekkel bővített modell alapján

Az állam működésére illetve annak percepciójára vonatkozó változók bevonása után azt látjuk, hogy az országokhoz tartozó reziduálisok összességében ismételen közelebb kerültek 0-hoz, bár a változás kismértékű. Ez arra utal, hogy bár csak kis mértékben, de az állammal kapcsolatos vélekedések is hatással vannak egy-egy ország lakosságának a munkanélküli segély szabályozásáról alkotott vélekedésére. Magyarország reziduálisja azonban nem csökkent, még hátrébb került a nemzetközi rangsorban. A segélyezés más országoknál szigorú megítélése eszerint nem a kormányzati teljesítmény percepciójára vezethető vissza.

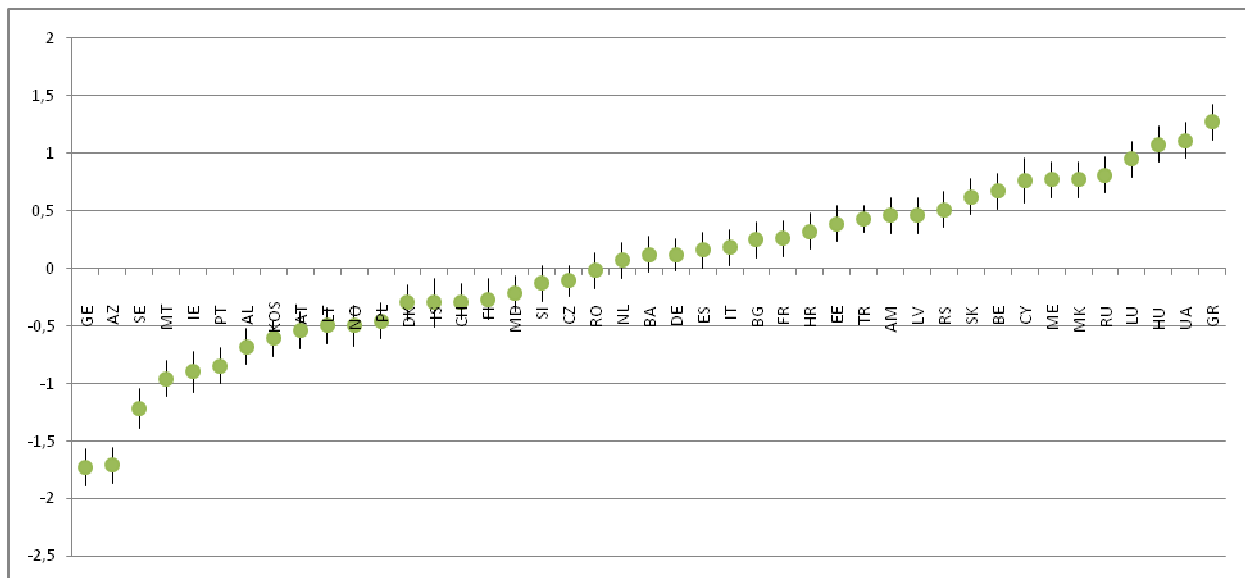

19. ábra Az országok sorrendje a munkanélküli segélyre való jogosultsággal kapcsolatos vélekedések szerint az értékekre és az állam működésére vonatkozó változókkal bővített modell alapján

Vállalatok kormányzati ellenőrzése. Az alábbi ábrán a vállalatok kormányzati ellenőrzéséről alkotott vélekedések alapján rendeztük sorrendbe az országokat. A becslések a vállalkozói értékekkel bővített

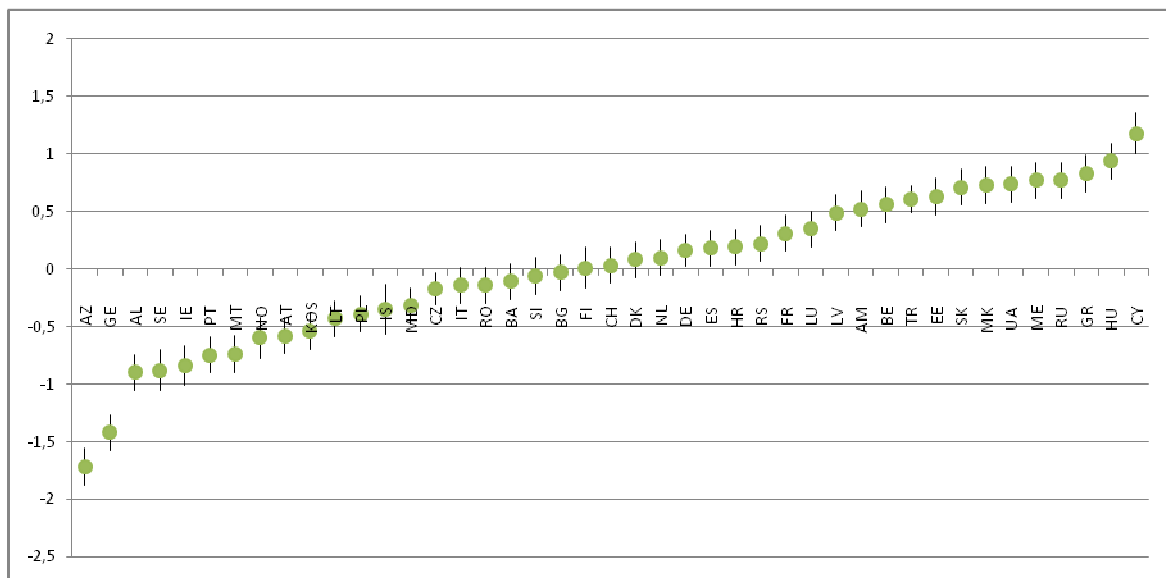
[Ide írhatja a szöveget]

modellből származnak. Magyarország helyzete a kiinduló ábrához képest nem változott, ugyanakkor a legtöbb pont közelebb került valamivel a 0 értékhez.

20. ábra Az országok sorrendje a vállalatok állami ellenőrzése iránti igény szempontjából az értékekre vonatkozó változókkal bővített modell alapján

Miután az állami működés megítélésére vonatkozó változókat is bevontuk az elemzésbe, kis mértékben csökkent a Magyarországhoz tartozó becslés értéke, és a legtöbb becslés megint valamivel közelebb került az európai átlagot jelölő szinthez. **Összességében elmondhatjuk, hogy a magyarok nem a vizsgált értékrendi elemek és nem is igazán a kormányzattal kapcsolatos rossz tapasztalatok miatt várnak el kiugróan erős kormányzati kontrollt a vállalatok felett.**

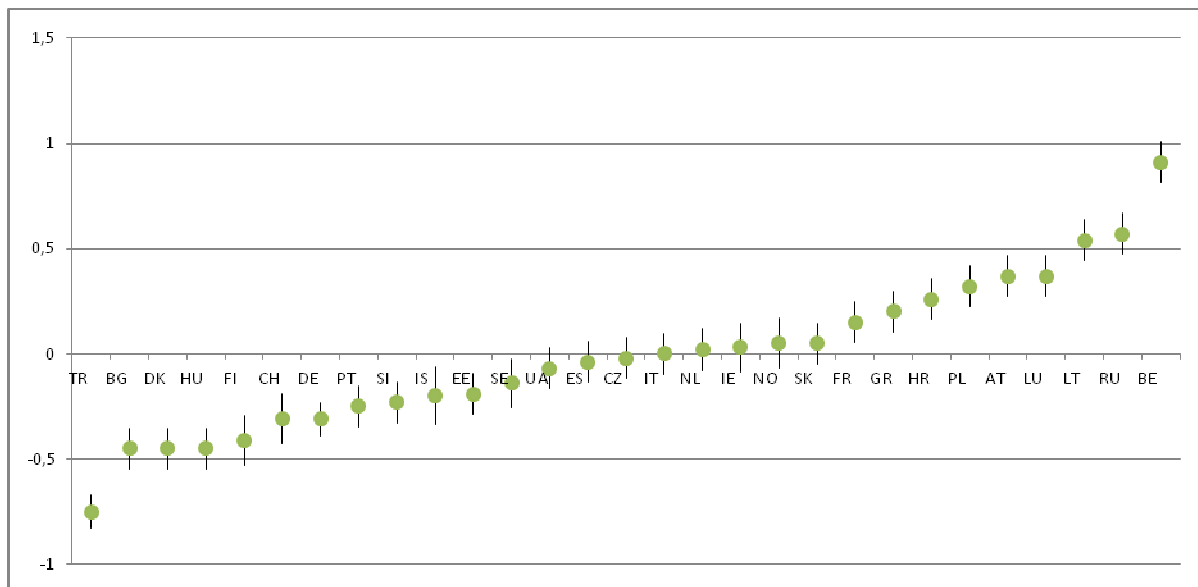
21. ábra Az országok sorrendje a vállalatok állami ellenőrzése iránti igény szempontjából az értékekre és az állam működésére vonatkozó változókkal bővített modell alapján

Adómorál. Az alábbi ábra az adózási morál szerint szemlélteti az országok sorrendjét a felelősségérzet kontrollálása mellett. Látható, hogy az országok helyzete csak alig változott a kiinduló modellhez

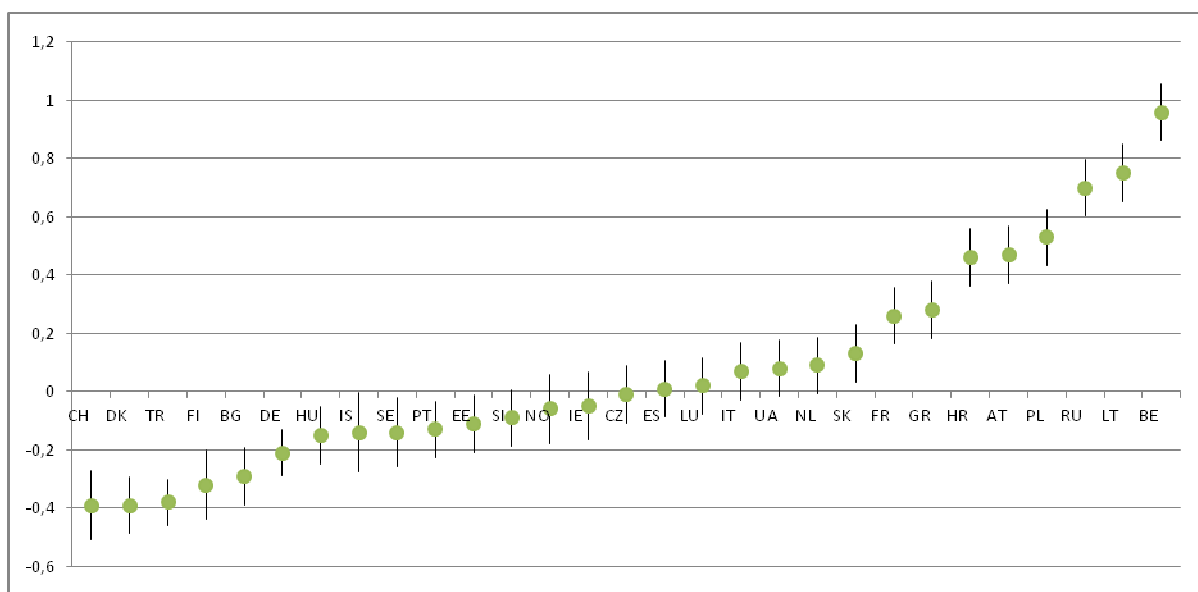
[Ide írhatja a szöveget]

képest. Magyarország a korábbiakhoz képest hátrébb került (a nagyobb szigor irányában) a sorrendben.

22. ábra Az országok sorrendje az adózási morál alapján a felelősségérzetre vonatkozó változókkal bővített modell alapján

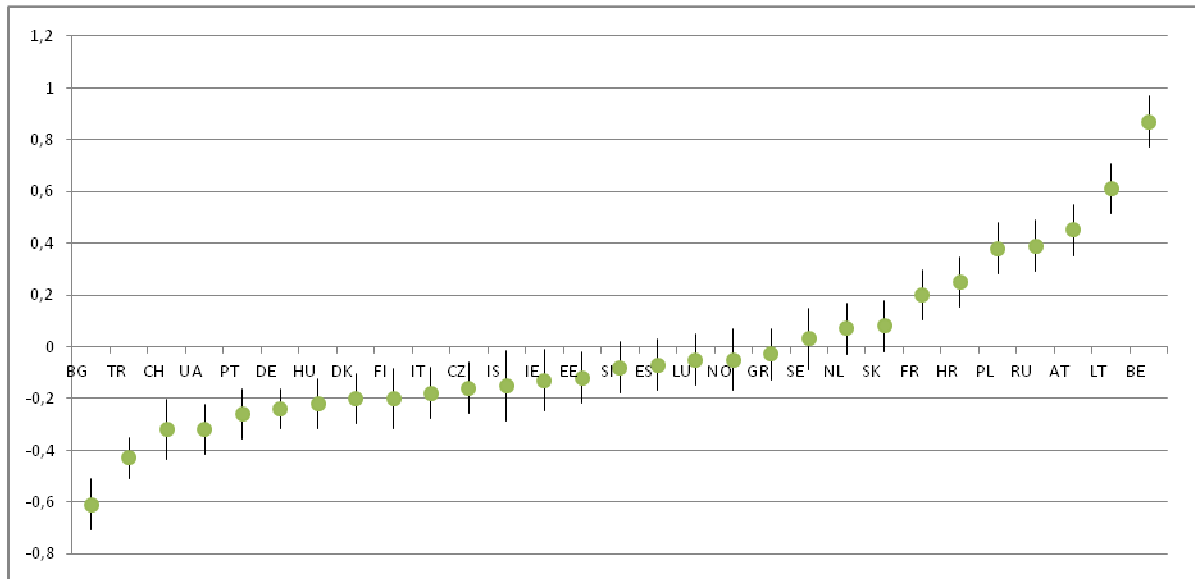
A következő lépésben kiszűrtük azoknak az értékrendi elemeknek a hatását is, amelyek a kormányzattal szembeni nagyobb elvárásokat implicálnak (szabadság vs egyenlőség; egyéni erőfeszítések ösztönzése vs. egyenlőbb jövedelem-eloszlás; egyéni felelősség vs. állami gondoskodás; vállalati szabadság vs. kormányzati kontroll) Az alábbi ábrán látható, hogy a reziduálisok összességében némileg beljebb húzódtak. Magyarország esetén pedig jelentősen lecsökkent a becslés értéke. Ez arra utal, hogy a magyar társadalom adócsalással kapcsolatos szigorú megítélése nagymértékben magyarázható az államtól elvárt felelősséggel. **A magyarok elvárják az államtól, hogy gondjukat viselje, cserében, legalábbis a vélemények szintjén, ők is teljesítik az állammal szembeni kötelezettségeiket.**

23. ábra Az országok sorrendje az adózási morál alapján a felelősségérzetre és az állami felelősséget implicáló értékekre vonatkozó változókkal bővített modell alapján

[Ide írhatja a szöveget]

A következő ábrán a kormányzati teljesítmény megítélésére vonatkozó változókkal bővített modell alapján kapott becsléseket tüntettük fel. Látható, hogy az egyes országokhoz tartozó értékek jelentősen közelebb kerültek az európai átlagot szemléltető 0 értékhez. Ez egybeesik azzal a korábbi eredményünkkel, hogy az adócsalásban megmutatózó országok közötti különbségeket nagymértékben befolyásolja az állami működés szubjektív észlelése. **Magyarország reziduálisa kis mértékben nőtt ugyan, de a sorrendben elfoglalt helye lényegében nem változott. Ez arra utal (bár további elemzésre lenne szükség), hogy a magyarok magas adómorálja független a kormányzatba és a demokráciába vetett bizalomtól, amely a legtöbb ország esetén erősen összefügg (pozitívan) az adómorállal.**

24. ábra Az országok sorrendje az adózási morál alapján a felelősségérzetre, az állami felelősséget implikáló értékekre és a kormányzatba vetett bizalomra vonatkozó változókkal bővített modell alapján

5.5. A kormányzat a magyar kisvállalkozók értékrendjében

Tanulmányunk utolsó részében azt vizsgáljuk meg, hogy az európai vállalkozókra általában jellemző sajátos értékrend a magyar vállalkozók körében is kimutatható-e. A HÉTFA Intézet 2011-es 300 fős vállalkozói felmérésének és az az EVS 2008-as hullámának magyar adatait egyesítettük egy adatbázisban. Ilyen módon vált lehetővé, hogy megvizsgáljuk, miben tér el a magyar vállalkozók értékrendje a magyar lakosság többi részétől. Az európai eredményekkel való összehasonlítás korlátja, hogy a Hétfa Intézet vállalkozói mintájában csak 5–49 főt foglalkoztató cégek szerepeltek, míg az EVS adatoknál vállalkozóként definiáltunk minden önfoglalkoztatót, akinek legalább 1 alkalmazottja volt. (Az EVS kérdőív alapján nem tudtuk elkülöníteni az 5–49 főt foglalkoztatókat.) A két adatbázis egyesítését nehezítette, hogy míg a vállalkozói lekérdezés során a szubjektív, addig az EVS esetén az objektív jövedelmet vizsgálták. Emiatt a jövedelmet nem tudtuk a hagyományos módon kontrollváltozóként szerepeltetni a regressziós modellekben. Mivel az európai mintán azt tapasztaltuk, hogy a jövedelmi helyzet hatással van az egyének állammal kapcsolatos attitűdjére, és mert a vállalkozók jövedelem szerinti megoszlása különbözik a többségi népességétől, ezért féltő volt, hogy a jövedelem kontrollálásának mellőzése hibás eredményekhez vezetne. A tévkövetkeztetések elkerülése érdekében kétféle modell segítségével is megvizsgáltuk a vállalkozói lét hatását. Mindkét modellben magyarázó változóként szerepelt a megkérdezett kora, neme, iskolai végzettsége valamint egy a vállalkozókat és a többségi társadalmat megkülönböztető indikátorváltozó. Az EVS-ben szereplő objektív jövedelmi változó alapján a minta tagjait jövedelmi ötödökbe soroltuk. Az első modell esetén a vállalkozói minta tagjait mind az ötödik kvintilisbe soroltuk, ami annak a feltételezésnek felel meg, hogy a vállalkozók magasabb jövedelemmel rendelkeznek, mint a népesség négyötöde. A második modell esetén a szubjektív jövedelmi változó alapján soroltuk be a vállalkozókat a jövedelmi ötödökbe. A szubjektív jövedelemre vonatkozó változó egy 10 fokozatú skála segítségével mérte a minta tagjainak anyagi helyzetét. A vállalkozókat úgy soroltuk kvintilisbe, hogy azok, akiknél a változó értéke 1 vagy kettő volt, az első kvintilisbe kerültek, akiknél 2 vagy 3 azok a második kvintilisbe és így tovább. Ez az eljárás azon a feltételezésen alapszik, miszerint az objektív és a szubjektív jövedelmi helyzet megfeleltethető egymásnak. Fontos megjegyezni, hogy egyik módszer használatával sem juthatunk hozzá azokhoz a valós eredményhez, amit a tényleges jövedelmi adatok ismeretében kapnánk, ugyanakkor a közelítő eredmények, illetve azok összehasonlítása közelebb vihet minket hozzá.

A vállalkozói kérdőívben a személyes értékrendre (gyermekeknek átadandó értékek, személyes sors feletti kontroll), továbbá a szabadság és egyenlőség közötti választásra és a szegénység okaira vonatkozó kérdések nem szerepeltek. Így a társadalomra vonatkozó érték kérdések közül az egyéni erőfeszítések ösztönzése vs. egyenlőbb jövedelemelosztás kérdésre és a verseny megítélésére kellett szorítkoznunk. A kormányzat felelősségét és az állampolgárok felelősségét vizsgáló kérdéseket hiánytalanul vizsgálni tudtuk.

A regressziós modellek eredményeit a 7. táblázatban foglaltuk össze.

7. táblázat. *Eltérések a magyar vállalkozók és nem vállalkozók értékrendjében*

Függő változó (aláhúzva a <u>nagyobb</u> értékkel kódolt válaszlehetőség)	Becslés	Becslés
	1. modell	2. modell
<u>Egyéni erőfeszítések ösztönzése</u> vs egyenlőbb jövedelmek	3,188***	3,316***
Verseny jó dolog vs. <u>rossz dolog</u>	-0,523**	-0,546***
<u>Egyéni felelősségvállalás</u> vs. <u>állami gondoskodás</u>	-1,204***	-1,794***
Munkanélküli segély: szigor vs. <u>engedékenység</u>	-0,356	0,063
<u>Vállalkozások szabadsága</u> vs. <u>állami felügyelete</u>	-2,828***	-3,070***
Állami juttatások jogosulatlan igénybevétele*	-0,475***	-0,414***
Adócsalás*	-0,436***	-0,335***
Csúszópénz elfogadása*	-1,025***	-0,810***
Készpénzes fizetés*	-1,084***	-1,010***

* 1= soha nem engedhető meg; 10 = mindig megengedhető.

A kétféle regressziós modell által kapott eredmények konzisztensnek bizonyultak. Az eredmények ilyen fokú robusztussága nem sok kétséget hagy maga után. A magyar vállalkozók társadalommal kapcsolatos értékrendje – legalábbis a vizsgált elemeket: az egyenlősítést és a verseny megítélését tekintve – ugyanúgy tér el a magyar lakosságétól, mint általában az európai vállalkozóké az európai társadalom többi tagjától. A kormányzat felelőségének megítéléséről nagyrészt ugyanezt mondhatjuk. A magyar vállalkozóknak határozottan az egyéni felelősségvállalás pártján állnak az állami gondoskodással szemben, és a vállalkozások szabadsága mellett azok állami felügyeletével szemben. A munkanélküliekkel szembeni szigor Európában jellemző az önfoglalkoztatókra, a magyar kisvállalkozókra azonban nem. A különbség az eltérő mintából is fakadhat, de abból is, hogy a magyar lakosság egésze eleve viszonylag nagyfokú szigor jellemző.

A kormányzattal szembeni állampolgári kötelességek vizsgálata szintén robusztus eredményekhez vezetett. A normakövetés megítélése terén a magyar kisvállalkozók különböznek európai társaiktól. A nemzetközi minta elemzésekor azt találtuk, hogy a vállalkozók az adócsalás és a csúszópénz megítélésében különböznek a népesség többi részétől: a vállalkozók megengedőbb álláspontot képviselnek. **A magyar minta esetében mind a négyféle normaszegés kapcsán szignifikánsan különbözik a vállalkozók és a többségi társadalom véleménye. Az eredmények alapján a vállalkozók szigorúbban ítélik meg azokat.** Ez az eredmény kétszeresen is meglepő. Egyrészt ellentmond a vállalkozók közkeletű megítélésének, és a hazai tudományos irodalom eddigi eredményeinek. Másrészt **a magyar lakosság európai összehasonlításban viszonylag szigorúan ítéli meg az adócsalást.** Most pedig azt látjuk, hogy **a hazai kisvállalkozók még a lakosság többi részénél is szigorúbb elveket vallanak.** Természetesen hangsúlyoznunk kell, hogy **nem a tényleges normakövetést vizsgáltuk, hanem a normaszegés megítélését, vagyis az erkölcsi elvárásokat.** Elképzelhető, hogy a magyar vállalkozók rendkívül képmutatók. Ez azonban még mindig jobb, mintha normaszegők lennének és el sem ítélnék a normaszegést. Amint Heckathorn (1989) meggyőzően bemutatta, a képmutatás kulcsszerepet játszhat a tényleges kooperatív viselkedés létrejöttében, mivel a közösség (képmutató) erkölcsi nyomása ösztönzően hathat az egyéni viselkedésre.

5.6. Értékrendi különbségek a magyar kisvállalkozók körében

A 300 fős kisvállalkozói minta lehetővé teszi, hogy elemezzük a magyar kisvállalkozói populáción belül fellelhető értékrendi különbségeket. A gondolat, hogy a magyar társadalom és gazdaság szerkezetét egyfajta kettősség jellemzi, különböző formákban visszatérő gondolata a magyar társadalomtudományoknak. Említhetjük Erdei kettős társadalom elméletét, Szelényi „két háromszög” modelljét vagy a „második gazdaság” fogalmát (áttekintés: Csizé 1997). Az újabb közgazdasági irodalomban a kettősség gondolata a világgazdaság vérkeringésébe való bekapcsolódás kérdése kapcsán jelenik meg. Eszerint a hazai gazdasági szereplőknek csak egy kis része képes a bekapcsolódásra, nagyobb részük nem tud kitörni a lokális piacok, a bevált személyes, de szűkös üzleti kapcsolatok világából (Kopasz 2001, Szerb – Márkus 2008, Kuczi 2000). Ebből kiindulva a következő tényezők értékrendre gyakorolt hatását vizsgáltuk meg: (1) a vállalkozó családjában létező vállalkozói hagyományok és a család vállalkozást támogató hozzáállása; (2) a vállalkozó társadalmi beágyazottsága szakmai szervezetekben, illetve lokális gazdasági és társadalmi célú szerveződésekben; (3) a vállalkozás ügyfélkörének összetétele: multinacionális cég, illetve magyar nagyvállalat jelenléte a tipikus ügyfelek között; (4) a vállalkozás ágazati hovatartozása: ipar, kereskedelem vagy szolgáltatás; (5) a személyes bizalmi kapcsolatok, illetve a formális jogrend szerepe a vállalkozó üzleti kapcsolataiban. A legutolsót a következő kérdésekkel mértük:

Képzelve el azt a helyzetet, hogy egy ismeretlen vállalkozó bejelentkezik Önhöz és egy tartalmilag vonzó ajánlatot tesz. Mennyiben igaz a következő állítás az Ön reakciójára? (Kérjük, értékelje, egytől négyig, az alábbi állításokat! Az egyes azt jelenti, hogy egyáltalán nem jellemző, a négyes azt, hogy teljesen jellemző.)

Csak akkor kötnék vele üzletet, ha a személyes ismeretségeimen keresztül ki tudnám deríteni, hogy megbízható.

Megbízható információként kezelném a cég hivatalos adatait: mérlegét, cégbírósági adatait.

Az írásos szerződés garanciát jelentene [mivel bíróságon érvényesíteni tudnám a megállapodásunkat].

A regressziós modellek független változóiként szerepeltettük azokat az értékrendi elemeket, amelyek a fenti elemzés alapján a magyar kisvállalkozókat megkülönböztetik a lakosság többi részétől. Az elemzést egyszerűsítendő, az állampolgári kötelezettségekre vonatkozó négy változót egyetlen főkomponensbe vontuk össze. Kontrollváltozóként szerepel a modellekben, hogy a vállalkozást vezető megkérdezett személy mióta folytat vállalkozói tevékenységet, milyen a szubjektív jövedelmi helyzete, életkora, neme, iskolázottsága, továbbá a vállalkozás alapításának éve, az éves nettó árbevétele, végül pedig az, hogy a megkérdezett tulajdonosa-e a cégnek, vagy pedig csak alkalmazott ügyvezetője.

Az eredmények szerint a magyar vállalkozók körében egyik vizsgált változó sem befolyásolja szignifikánsan az egyéni erőfeszítések ösztönzése és az egyenlőbb jövedelmek közötti választást, sem a piaci verseny megítélését. Ez az eredmény arra enged következtetni, hogy a vállalkozók populációja viszonylag homogén ezekkel a társadalommal kapcsolatos értékrendi kérdésekben.

Egyéni felelősségvállalás vs. állami gondoskodás. Az egyéni felelősségvállalás pozitív megítélése az állami gondoskodással szemben a kor előrehaladtával erősödik a magyar vállalkozók körében (8. táblázat, 1. oszlop). Érdekes megjegyezni, hogy az európai lakosság nagy mintájában nem mutattunk ki ilyen összefüggést. További vizsgálatot igényelne, hogy ebben az esetben kor vagy kohorsz hatásról beszélhetünk. Az eredmények alapján a szakmai szervezeti tagság szintén hozzájárul az öngondoskodás eszméjének támogatásához, ugyanakkor a helyi szervezetbeli tagság hatása nem

[Ide írhatja a szöveget]

szignifikáns. A vizsgált kérdés szempontjából az is lényegesnek tűnik, hogy egy vállalkozó milyen ágazatban tevékenykedik. Az eredmények szerint a kereskedelem területén a legerősebb az egyéni felelősségvállalás, míg az ipari szektorban a leggyengébb. A szolgáltatások a kettő között helyezkednek el. Az eredményekből az is kitűnik, hogy akik a hivatalos cégadatokra támaszkodnak egy cég megbízhatóságának megítélése kapcsán, jobban igénylik az állami gondoskodást. Végül pedig elmondható, hogy azok a vállalkozók, akiknek üzleti partnere hazai nagyvállalat, jobban jellemezhető az egyéni felelősségvállalással, mint azok, akik a hazai kis- és középvállalkozásokkal állnak üzleti kapcsolatban. A multinacionális cégek kkv-partnereire azonban ez nem jellemző.

8. táblázat. Milyen tényezők hatnak a magyar vállalkozók kormányzattal kapcsolatos értékrendjére?

	Egyéni felelősségvállalás támogatása	Vállalati szabadsága szféra	Normaszegés szigorú megítélése
Életkor	+		+
Nem (férfi)		+	
Szubjektív jövedelem		-	+
Családi hagyományok		+	-
Szakmai szervezeti tagság	+		
Ágazat: ipar	-	-	
Ágazat: kereskedelem	++	+	
Ágazat: szolgáltatás	+	++	
Üzletfelek között hazai nagyvállalat	+		
Üzletfelek között multinacionális cég			-
Személyes kapcsolatokon alapuló bizalom		+	
Cégadatokon alapuló bizalom	-	+	

Vállalkozások szabadsága. A vállalkozók körében a magasabb jövedelem erősíti azt a szemléletet, hogy az államnak szigorúbb ellenőrzést kellene gyakorolnia a vállalati szféra felett (8. táblázat, 2. oszlop). Ez ellentmond az európai lakossági minta eredményeinek. Az ellentétes irányú összefüggés vagy a magyar vállalkozók sajátosságának tekinthető, vagy az objektív és szubjektív jövedelem eltérő hatásának. Az eredmények szerint a férfivállalkozók elkötelezettebbek a vállalkozások szabadabb működése mellett, mint a nők. A családi vállalkozói hagyományok szintén ezt a szemléletmódot erősítik. A tevékenységi kör ugyancsak befolyásolja a vállalati szféra állami ellenőrzése iránti igényt: a szolgáltató iparban tevékenykedő vállalkozók jobban törekszenek a vállalati szféra önállóságára, mint az ipar területén dolgozók. A kereskedelem az előbb említett két ágazat között foglal helyet, de az eredmények alapján nem különbözik szignifikánsan az ipari szektortól. Végül, mind azok a vállalkozók, akik az informális szférára támaszkodnak üzleti kapcsolataik területén, mind pedig azok, akik a cégadatokra, egyaránt kevésbé tartják kedvezőnek az állami kontrollt.

[Ide írhatja a szöveget]

Normakövetés. A normakövetés kapcsán megállapítható, hogy a magasabb jövedelem és a kor erősíti a normakövető szemléletmódot (8. táblázat, 3. oszlop). A vállalkozói hagyományok ezzel szemben elfogadóbb szemléletmóddal párosulnak. Tehát míg a jelenlegi vállalkozói tapasztalatok az eredmények szerint a normakövető szemléletmódot erősítik, addig a múltbeli – a család által közvetített – tapasztalatok éppen a normaszegés irányába hatnak. Ez az eredmény talán a szocialista múlt örökségének is tekinthető, amennyiben a családi vállalkozói hagyományok a féllégális „második gazdaságba” nyúlnak vissza. Meglepő eredmény, hogy az eredmények alapján azok a vállalkozók, akiknek üzleti partnere multinacionális vállalat, megengedőbbek a normaszegéssel szemben, mint azok, akiknek partnere valamelyik hazai kis- illetve középvállalkozás.

Következtetések

A magyar kisvállalkozók körében nincsenek jelentős különbségek a verseny megítélését és az egyéni erőfeszítések támogatását illetően. A kormányzattal szembeni elvárások és az állampolgári normakövetés megítélése terén már nem ez a helyzet. Az ipari vállalkozások vezetői sokkal fontosabbnak tartják az állami gondoskodást és a vállalatok feletti szoros kormányzati kontrollt, mint a kereskedők és szolgáltatók. **Az ipar szereplői mintha kevésbé álltak volna át a piacgazdaság szemléletmódjára.** A családi vállalkozói hagyományok erősítik a vállalati szféra önállósága melletti kiállást, ugyanakkor megengedőbbé tesznek a normaszegéssel szemben. Egy lehetséges értelmezés a következő: **azok, akiknek a vállalkozói tapasztalatai a „második gazdaságba” (vagy még régebbre) nyúlnak vissza, minden szempontból az államtól távol akarják a vállalkozói tevékenységüket folytatni.** A „mutyi”-hipotézis szerint azok, akik üzleti kapcsolataikban az informális, személyes kapcsolatokra támaszkodnak, illetve nem a globális gazdaságba integráltan működnek, jellemzően kevésbé normakövetők. Mi a normaszegés megítélését vizsgáltuk: ezen a téren ilyen hatást nem mutattunk ki, sőt. **Míg a személyes kapcsolatokra hagyatkozás nem hat kimutathatóan a normaszegés megítélésére, azok a vállalkozók, akik multival üzletelnek, megengedőbbek ezen a téren.**

6. Összefoglalás

Tanulmányunkban a vállalkozói kultúra elemeinek feltárását, az ezeket befolyásoló tényezők azonosítását tűztük ki célul. A vállalkozói kultúrát a vállalkozói irodalomhoz képest szélesebb kontextusba helyeztük, így nem csak az egyéni értékeket, de bizonyos társadalmi kérdésekkel kapcsolatos attitűdöket illetve az egyén államhoz való viszonyulását is a vállalkozói kultúra részének tekintettünk.

Eredményeink szerint a vállalkozókra jellemző felelősségérzet, mint a személyes értékrend eleme visszatükröződik a vállalkozók speciális társadalomképében és az állam felelősségéről vallott nézeteikben is. Az állami felelősség ellenpárjaként megvizsgáltuk a vállalkozóknak az egyének állammal szemben fennálló köteleességéről, konkrétan az adófizetésről vallott nézeteit is. Elképzelhetőnek tartottuk, hogy a vállalkozók nagyobb felelősségérzetéből következően, az állammal szembeni kötelezettségüket is komolyabban veszik. Ugyanakkor mivel az állam felelősségére kevés hangsúlyt fektetnek, a saját állammal szembeni felelősségükre is igaz lehet ez. A két feltételezés közül európai szinten a második látszik igazolódni, azaz a vállalkozók kevesebbet várnak el az államtól, de ezzel összhangban kisebb az állammal szembeni köteleességtudatuk is.

Tanulmányunkban kitérünk az állami felelősségről vallott nézeteket befolyásoló tényezők vizsgálatára is. Úgy véltük, hogy ezek a vélekedések nem egyszerűen a személyes értékrend és társadalomkép, azaz a szorosan vett vállalkozói kultúra függvényei, hanem az államtól alkotott ítéletek is hatnak rájuk. Eredményeink szerint mind a vállalkozói kultúra elemei, mind az állam működésére vonatkozó változók befolyásolják az emberek állami felelősségvállalásról alkotott nézeteit. Látjuk továbbá, hogy az értékrend, a társadalomkép illetve az állam működésére vonatkozó változók együtt sem magyarázzák meg közel sem teljesen a vállalkozók államképét, tehát a vállalkozói lét tapasztalatai önmagukban is hatnak. Az állami intézményekbe vetett bizalom pozitív kapcsolatot mutat az egyéni felelősségvállalással. Az eredmény úgy értelmezhető, hogy azok, akik úgy gondolják, hogy az állami intézmények megfelelően látják el feladatukat, nem érzik szükségesnek az állam további felelősségvállalását az egyénekkal szemben. Megfordítva: akik elégedetlenek a kormányzat aktuális teljesítményével, jellemzően fokozott elvárásokat fogalmaznak meg az állami felelősségvállalásról.

Az egyén állammal szembeni felelősségének magyarázata összetett. Hipotézisként azt fogalmaztuk meg, hogy a felelősségérzet és belső kontroll, mint a személyes értékrend elemei növelik, az állam felelősségének és az egyenlősítő társadalomképnek az elutasítása csökkenti adómorált. Emellett feltehetően az államba vetett bizalom is növeli, hiszen az adózási morállal kapcsolatban fontos lehet, hogy az állampolgárok hogyan ítélik meg az állam adógazdálkodását. Az eredmények nagyrészt megfelelnek várakozásainknak, de bizonyos ellentmondások is megfigyelhetők. A belső kontroll vezéreltség valóban az adócsalás szigorúbb megítélésével párosul, ugyanakkor a felelősségérzet éppen ellenkezőleg hat. A személyes értékrend hatása tehát nem egyértelmű. A szabadság fontosságába vetett hit, az egyéni erőfeszítések ösztönzésének igénye és az egyéni felelősségvállalás egyaránt csökkenti az adózási morált. Ugyanakkor meglepő módon a vállalkozások állami ellenőrzését támogató szemléletmód is ebbe az irányba hat. Ennek egy lehetséges okára is fényt derítettünk: a függetlenséget fontos értéknek tartók inkább támogatják a vállalatok állami kontrollját, ami arra utal, hogy az állami szerepvállalás bizonyos formái és az egyéni felelősségvállalás között kiegészítő, nem pedig helyettesítő viszonyt látnak. A kormányzati teljesítmény kedvező percepciója a várt módon pozitívan hat az adómorálra.

Megvizsgáltuk az egyes országokat a vállalkozói kultúra szempontjából. Az eredmények szerint Európán belül jelentős különbségek vannak az ország között abból a szempontból, hogy a lakosság

[Ide írhatja a szöveget]

egésze mennyire érzi magáénak az azonosított vállalkozói értékeket, attitűdöket. A vállalkozókról szóló irodalmat követve feltételezhető volt, hogy a volt szocialista országok lakossága „elmarad” a nyugat- és északi európai országoktól, a volt szocialista blokkon belül pedig a visegrádiak jobban állnak, mint a Balkán és a volt szovjet blokk. **Az eredmények szerint az értékrend esetében az országok igen vegyesen helyezkednek el, tehát a hipotézis nem igazolódott. A társadalomra és a kormányzatra vonatkozó értékrend esetén ugyanez mondható el.**

Magyarországgal kapcsolatban azzal a feltételezéssel éltünk, hogy a lakosság értékrendjét, társadalomképét és állami felelősségről vallott véleményét tekintve Kelet és Nyugat határán van, és leginkább visegrádi társaira hasonlít. Mint ahogy az előzőekben elmondtuk, számos kérdésben eleve nem a régiók között van különbség. A vizsgált értékdimenziókban az adatok tanúsága szerint mára „szétrobbant” a posztszocialista értékrend és társadalomkép, ha egyáltalán volt valaha ilyen. A magyarok személyes értékrendjére európai viszonylatban a magas szintű felelősségérzet és függetlenségvágy jellemző, ugyanakkor az átlagnál valamivel kiszolgáltatottabbnak érzik magukat. A társadalom működésére vonatkozó értékrend terén Magyarország a középmezőnybe tartozik – egy dimenzió kivételével: **a piaci versenyt nagyon nem szeretik a magyarok. Míg a személyes értékek inkább kedvezőnek, a társadalmi értékrend pedig átlagosnak tűnik a vállalkozói gazdaság szempontjából, a kormányzati gondoskodás elvárásában a magyarok szélsőséges álláspontot képviselnek.** Az egyéni és vállalkozói felelősséggel szemben az állami gondoskodás és ellenőrzés elvárását csak kis részben magyarázza az általános értékrend és a kormányzattal való aktuális elégedetlenség.

Az adómorál terén a magyarok viszonylag szigorúak Európán belül, és ugyanez igaz a munkanélküli segélyezésre is. Az állami gondoskodást tehát a magyarok nem bőkezű szociális rendszer formájában képzelik el. **Nem csak a kormányzattal szemben nagyok az elvárásaik, hanem az állampolgárokkal (saját magukkal) szemben is szigorúak, legalábbis a szavak szintjén.**

Megvizsgáltuk a magyar vállalkozókat is a vállalkozói kultúra szempontjából. A magyar vállalkozókra az eredmények szerint ugyanaz jellemző, mint az európai átlagra, a lakossághoz viszonyítva a személyes és a társadalommal kapcsolatos értékrendben és a kormányzati felelősségvállalás megítélésében. Ugyanakkor az egyén állammal szembeni kötelességének vizsgálatakor a magyar vállalkozókra jellemző sajátosságokra bukkantunk. **Az eredmények alapján a magyar vállalkozók még az európai viszonylatban szigorú magyar társadalomhoz képest is merevebben állnak az államot megkárosító normaszegéshez.**

A magyar vállalkozók körében ugyanakkor jelentős értékrendbeli különbségek vannak. Az eredmények a szocialista múlt hatását mutatták ki az ipari szektorban, amennyiben az ipar területén tevékenykedő vállalkozók jobban támaszkodnának az államra, mint a kereskedők vagy a szolgáltatók. A családi vállalkozói hagyományok erősítik a vállalati szféra önállósága melletti kiállást, ugyanakkor megengedőbbé tesznek a normaszegéssel szemben. Nem igazolódott a „mutyi”-hipotézis, amely szerint azok, akik üzleti kapcsolataikban az informális, személyes kapcsolatokra támaszkodnak, illetve nem a globális gazdaságba integráltan működnek, jellemzően kevésbé tartják fontosnak a normakövetést. Míg a személyes kapcsolatokra hagyatkozás nem hat kimutathatóan a normaszegés megítélésére, azok a vállalkozók, akik multival üzletelnek, megengedőbbek ezen a téren.

Melléklet

1. táblázat A jó modor fontosságának megítélésére ható tényezők

Változók	Becslés
Konstans	3,06***
Aktivitás	-0,06**
Önfoglalkoztató	0,06
Vállalkozó	0,19
Nem	0,08***
Kor	0,001
Jövedelem	-0,003
Elvégzett iskolai évek	-0,003*
Vallás	-0,03***
GDP	-1,65E-06
Gini	-0,06**
Variancia- ország	0,36***
ICC	0,10

2. táblázat Az engedelmesség fontosságának megítélésére ható tényezők

Változók	Becslés
Konstans	0,50
Aktivitás	-0,19***
Önfoglalkoztató	-0,02
Vállalkozó	-0,17
Nem	-0,08***
Kor	-0,00001
Jövedelem	-0,03***
Elvégzett iskolai évek	-0,02***
Vallás	-0,05***
GDP	-6,41E-06
Gini	-0,03*
Variancia- ország	0,20***
ICC	0,06

[Ide írhatja a szöveget]

3. táblázat A kemény munka fontosságának megítélésére ható tényezők

Változók	Becslés
Konstans	-1,70***
Aktivitás	-0,03
Önfoglalkoztató	0,06
Vállalkozó	-0,004
Nem	-0,13***
Kor	0,009***
Jövedelem	-0,009
Elvégzett iskolai évek	-0,004**
Vallás	-0,03***
GDP	-0,00004***
Gini	0,09***
Variancia- ország	0,48***
ICC	0,13

4. táblázat A képzelőerő fontosságának megítélésére ható tényezők

Változók	Becslés
Konstans	-1,28*
Aktivitás	0,06**
Önfoglalkoztató	0,004
Vállalkozó	-0,13
Nem	-0,02
Kor	-0,01***
Jövedelem	0,02**
Elvégzett iskolai évek	0,01***
Vallás	0,09***
GDP	8,07E-06
Gini	-0,01
Variancia- ország	0,29***
ICC	0,08

[Ide írhatja a szöveget]

5. táblázat A hit fontosságának megítélésére ható tényezők

Változók	Becslés
Konstans	-0,27
Aktivitás	-0,06
Önfoglalkoztató	0,06
Vállalkozó	-0,07
Nem	0,05**
Kor	0,002***
Jövedelem	-0,01***
Elvégzett iskolai évek	-0,01***
Vallás	-0,61***
GDP	-0,00002***
Gini	0,02
Variancia- ország	0,33***
ICC	0,09

63. táblázat A takarékoság fontosságának megítélésére ható tényezők

Változók	Becslés
Konstans	-0,84
Aktivitás	-0,08***
Önfoglalkoztató	0,009
Vállalkozó	-0,19
Nem	-0,02
Kor	0,01***
Jövedelem	-0,04***
Elvégzett iskolai évek	-0,01***
Vallás	0,02*
GDP	-2,45E-06
Gini	0,003
Variancia- ország	0,32***
ICC	0,09

7. táblázat A felelősségérzet fontosságának megítélésére ható tényezők

Változók	Becslés
Konstans	-0,23
Aktivitás	0,19***
Önfoglalkoztató	-0,02
Vállalkozó	0,18**
Nem	0,14***
Kor	0,001**
Jövedelem	0,02**
Elvégzett iskolai évek	0,02***
Vallás	0,05***
GDP	0,00002***
Gini	-0,003
Variancia- ország	0,26***
ICC	0,07

8. táblázat A tisztelet fontosságának megítélésére ható tényezők

Változók	Becslés
Konstans	-0,87*
Aktivitás	0,06***
Önfoglalkoztató	0,11
Vállalkozó	-0,13
Nem	0,19***
Kor	0,001**
Jövedelem	0,05***
Elvégzett iskolai évek	0,01***
Vallás	-0,002
GDP	0,00003***
Gini	0,005
Variancia- ország	0,29***
ICC	0,08

[Ide írhatja a szöveget]

9. táblázat Az elszántság fontosságának megítélésére ható tényezők

Változók	Becslés
Konstans	-0,10
Aktivitás	0,15***
Önfoglalkoztató	-0,01
Vállalkozó	0,10
Nem	-0,08***
Kor	-0,005***
Jövedelem	0,04***
Elvégzett iskolai évek	0,01***
Vallás	0,001
GDP	6,42E-6
Gini	0,007
Variancia – ország	0,42***
ICC	0,11

40. táblázat Az önzetlenség fontosságának megítélésére ható tényezők

Változók	Becslés
Konstans	-0,79
Aktivitás	0,006
Önfoglalkoztató	-0,01
Vállalkozó	-0,03
Nem	0,05**
Kor	-0,003***
Jövedelem	0,03***
Elvégzett iskolai évek	0,005***
Vallás	0,02*
GDP	-6,48E-06
Gini	-0,01*
Variancia- ország	0,40***
ICC	0,11

[Ide írhatja a szöveget]

51. táblázat A függetlenség fontosságának megítélésére ható tényezők

Változók	Becslés
Konstans	0,43
Aktivitás	0,18***
Önfoglalkoztató	0,14*
Vállalkozó	0,08
Nem	0,04*
Kor	-0,01***
Jövedelem	0,03***
Elvégzett iskolai évek	0,006***
Vallás	0,01
GDP	0,00001*
Gini	-0,02
Variancia- ország	0,37***
ICC	0,10

62. táblázat „A szegénység oka a társadalmi igazságtalanság” – Az állítással való egyetértésre ható tényezők

Változók	Becslés
Konstans	-0,84
Aktivitás	-0,06**
Önfoglalkoztató	-0,11*
Vállalkozó	-0,23**
Nem	0,06***
Kor	0,002**
Jövedelem	-0,02***
Elvégzett iskolai évek	0,004***
Vallás	0,01
GDP	-8,96E-6
Gini	-0,003
Variancia- ország	0,26***
ICC	0,07

73. táblázat „A szegénység oka a modernizáció” – Az állítással való egyetértésre ható tényezők

Változók	Becslés
Konstans	-3,02***
Aktivitás	0,16***
Önfoglalkoztató	-0,08
Vállalkozó	0,10
Nem	-0,03
Kor	0,0001
Jövedelem	0,05***
Elvégzett iskolai évek	0,02***
Vallás	0,02*
GDP	0,00002***
Gini	0,01
Variancia- ország	0,17***
ICC	0,05

84. táblázat „A szegénység oka a lustaság” – Az állítással való egyetértésre ható tényezők

Változók	Becslés
Konstans	-0,04
Aktivitás	-0,01
Önfoglalkoztató	0,22***
Vállalkozó	0,23**
Nem	-0,13***
Kor	0,001
Jövedelem	0,02**
Elvégzett iskolai évek	-0,006***
Vallás	-0,01
GDP	-0,00001***
Gini	-0,008
Variancia- ország	0,19***
ICC	0,05

[Ide írhatja a szöveget]

94. táblázat „A szegénység oka a szerencsétlenség” – Az állítással való egyetértésre ható tényezők

Változók	Becslés
Konstans	-2,18***
Aktivitás	-0,10***
Önfoglalkoztató	0,04
Vállalkozó	-0,22*
Nem	0,05*
Kor	-0,001
Jövedelem	-0,005
Elvégzett iskolai évek	-0,01***
Vallás	-0,005
GDP	0,00001**
Gini	0,02
Variancia- ország	0,19***
ICC	0,05

15. táblázat „A szabadság fontosabb, mint az egyenlőség” – Az állítással való egyetértésre ható tényezők

Változók	Becslés
Konstans	0,56
Aktivitás	0,07***
Önfoglalkoztató	-0,001
Vállalkozó	0,28***
Nem	-0,11***
Kor	0,00003
Jövedelem	0,04***
Elvégzett iskolai évek	0,01***
Vallás	0,03***
GDP	-7,37E-06*
Gini	-0,02
Variancia- ország	0,10***
ICC	0,03

[Ide írhatja a szöveget]

16. táblázat A személyes sors feletti kontrollra ható tényezők

Változók	Becslés
Konstans	-2,92
Aktivitás	0,13***
Önfoglalkoztató	0,26***
Vállalkozó	0,01
Nem	-0,07***
Kor	-0,05***
Jövedelem	0,13***
Elvégzett iskolai évek	0,02***
Vallás	-0,03*
GDP	2,88E-06
Gini	-0,04
Variancia – egyéni	5,1***
Variancia- ország	0,41***
ICC	0,07

1710. táblázat Az egyéni felelősségvállalás (1) vs. állami gondoskodás (10) közötti választásra ható tényezők

Változók	Becslés
Konstans	5,02**
Aktivitás	-0,15***
Önfoglalkoztató	-0,07
Vállalkozó	-0,45***
Nem	0,20***
Kor	0,0003
Jövedelem	-0,17***
Elvégzett iskolai évek	-0,01***
Vallás	-0,04**
GDP	6,12E-6
Gini	0,03
Variancia – egyén	7,18***
Variancia- ország	0,33***
ICC	0,04
AIC	229543

[Ide írhatja a szöveget]

18. táblázat A munkanélküli segéllyel kapcsolatos szigor (1) és engedékenység (10) közötti választásra ható tényezők

Változók	Beclés
Konstans	-24,91***
Aktivitás	-0,03
Önfoglalkoztató	-0,19***
Vállalkozó	-0,21
Nem	0,05
Kor	-0,01
Jövedelem	-0,10***
Elvégzett iskolai évek	0,02***
Vallás	0,05***
GDP	-7,53E-6
Gini	0,05*
Variancia - egyén	7,64***
Variancia- ország	0,32***
ICC	0,04
AIC	232465

19. táblázat A verseny kedvező (1) vagy kedvezőtlen (10) megítélésére ható tényezők

Változók	Beclés
Konstans	2,39
Aktivitás	-0,02
Önfoglalkoztató	-0,02
Vállalkozó	-0,31***
Nem	0,28***
Kor	-2,30E-5
Jövedelem	-0,13***
Elvégzett iskolai évek	-0,02***
Vallás	0,01
GDP	1,66E-5**
Gini	0,05*
Variancia - egyén	5,67***
Variancia- ország	0,36***
ICC	0,06

[Ide írhatja a szöveget]

110. táblázat A vállalati szféra szabadsága (1) és állami felügyelete (10) közötti választásra ható tényezők

Változók	Beclés
Konstans	17,98***
Aktivitás	-0,10***
Önfoglalkoztató	-0,38***
Vállalkozó	-0,91***
Nem	0,16***
Kor	0,007***
Jövedelem	-0,17***
Elvégzett iskolai évek	-0,02***
Vallás	-0,01
GDP	-3,12E-6
Gini	0,002
Variancia - egyén	7,16***
Variancia- ország	0,48***
ICC	0,06
AIC	222896

21. táblázat Az egyenlőbb jövedelmek (1) és az egyéni erőfeszítések ösztönzése (10) közötti választásra ható tényezők

Változók	Beclés
Konstans	-1,27
Aktivitás	0,08**
Önfoglalkoztató	0,19**
Vállalkozó	0,25*
Nem	-0,16***
Kor	-0,002*
Jövedelem	0,18***
Elvégzett iskolai évek	0,02***
Vallás	-0,04**
GDP	-4,69E-7
Gini	0,08*
Variancia - egyén	7,21***
Variancia- ország	1,19***
ICC	0,14

[Ide írhatja a szöveget]

22. táblázat. Az állami juttatások jogosulatlan igénybevételével kapcsolatos vélekedésre ható tényezők (1 = soha nem engedhető meg, 10 = mindig megengedhető)

Változók	Becslés
Konstans	-30,17***
Aktivitás	-0,08***
Önfoglalkoztató	-0,06
Vállalkozó	-0,0009
Nem	-0,08***
Kor	0,02***
Jövedelem	-0,05***
Elvégzett iskolai évek	-0,005***
Vallás	0,11***
GDP	-1,02E-5
Gini	0,03
Variancia - egyén	3,64***
Variancia- ország	0,56***
ICC	0,13

123. táblázat Az adócsalással kapcsolatos vélekedésre ható tényezők (1 = soha nem engedhető meg, 10 = mindig megengedhető)

Változók	Becslés
Konstans	-26,69***
Aktivitás	0,05*
Önfoglalkoztató	0,23***
Vállalkozó	0,12
Nem	-0,28***
Kor	0,01***
Jövedelem	0,004
Elvégzett iskolai évek	-0,008***
Vallás	0,16***
GDP	6,64E-6
Gini	0,02
Effektív adóráta	-0,03*
Variancia - egyén	3,81***
Variancia- ország	0,17***
ICC	0,04
AIC	201546

[Ide írhatja a szöveget]

134. táblázat Az áfa elkerüléssel kapcsolatos vélekedésre ható tényezők (1 = soha nem engedhető meg, 10 = mindig megengedhető)

Változók	Becslés
Konstans	-36,94***
Aktivitás	0,03
Önfoglalkoztató	0,10
Vállalkozó	0,04
Nem	-0,21***
Kor	0,02***
Jövedelem	0,04***
Elvégzett iskolai évek	-0,001
Vallás	0,22***
GDP	2,29E-5**
Gini	0,01
ÁFA kulcs	0,02
Variancia - egyén	5,43***
Variancia- ország	0,37***
ICC	0,06

25. táblázat A csúszópénz elfogadásával kapcsolatos vélekedésre ható tényezők (1 = soha nem engedhető meg, 10 = mindig megengedhető)

Változók	Becslés
Konstans	-20,18***
Aktivitás	-0,02
Önfoglalkoztató	-0,06
Vállalkozó	0,15*
Nem	-0,15***
Kor	0,01***
Jövedelem	0,005
Elvégzett iskolai évek	-0,006***
Vallás	0,09***
GDP	-5,38E-6
Gini	-0,01
Variancia - egyén	2,27***
Variancia- ország	0,15***
ICC	0,06
AIC	176327

[Ide írhatja a szöveget]

26. táblázat A verseny megítélése – EVS1990 többszintű modell

Változók	Becslés
Konstans	3,38***
Önfoglalkoztató	-0,17**
Nem	0,27***
Kor	0,0006
Jövedelem	-0,0002*
Társadalmi-gazdasági státusz	0,05***
GDP	1,28E-5*
Gini	0,03*

27. táblázat A verseny megítélése EVS1990 többszintű modell lusta

Változók	Becslés
Konstans	-1,39***
Önfoglalkoztató	0,39***
Nem	-0,14***
Kor	0,01***
Jövedelem	0,007*
Társadalmi-gazdasági státusz	0,04***
GDP	0,00002**
Gini	0,0003

28. táblázat A szerencse sikertelenségben játszott szerepének megítélése EVS1990 többszintű modell lusta

Változók	Becslés
Konstans	-2,34***
Önfoglalkoztató	-0,26**
Nem	0,02
Kor	0,003
Jövedelem	-0,02*
Társadalmi-gazdasági státusz	-0,006**
GDP	0,00002**
Gini	0,001

[Ide írhatja a szöveget]

29. táblázat A társadalmi igazságtalanság sikertelenségben játszott szerepének megítélése EVS1990 többszintű modell lusta

Változók	Becslés
Konstans	-1,12***
Önfoglalkoztató	-0,19*
Nem	0,04***
Kor	0,01***
Jövedelem	-0,007**
Társadalmi-gazdasági státusz	0,0002
GDP	-4,52E-5
Gini	-0,004

14. táblázat A hazai vállalkozók egyéni felelősségvállalás (1) és állami gondoskodás (1) közötti választását befolyásoló tényezők

Változók	Becslés
Konstans	11,25**
Vállalkozói tevékenység kezdete	-0,07
Szubjektív jövedelmi helyzet	0,02
Nem	-0,27
Érettségi	0,98
Felsőfok	0,37
Kor	-0,10***
Vállalkozói hagyományok	-0,15
Családi támogatás	0,13
Tagság – helyi szervezet	1,13
Tagság – szakmai szervezet	-1,26*
Ágazat – kereskedelem	-2,68***
Ágazat – szolgáltatás	-2,03***
Cégtulajdonlás	0,03
Nettó árbevétel	0,00
Bizalom – személyes ismeretség	-0,17
Bizalom – írásos szerződés	-0,46
Bizalom – cégadatok	0,50*
Partner – multi	0,13
Partner – nagyvállalat	-1,53*
Partner – külföldi cég	0,94

[Ide írhatja a szöveget]

15. táblázat A hazai vállalkozóknak a vállalati szféra szabadsága (1) és állami ellenőrzése (10) közötti választását befolyásoló tényezők

Változók	Becslés
Konstans	12,06
Vállalkozói tevékenység kezdete	0,00
Szubjektív jövedelmi helyzet	2,49*
Nem	6,40*
Érettségi	-6,68
Felsőfok	-0,25
Kor	-0,10
Vállalkozói hagyományok	-2,38*
Családi támogatás	2,92
Tagság – helyi szervezet	-2,32
Tagság – szakmai szervezet	-2,90
Ágazat – kereskedelem	-3,17
Ágazat – szolgáltatás	-8,54**
Cégtulajdonlás	-0,12
Nettó árbevétel	-0,007
Bizalom – személyes ismeretség	-3,93***
Bizalom – írásos szerződés	2,13
Bizalom – cégadatok	-3,74**
Partner – multi	-2,10
Partner – nagyvállalat	-1,74
Partner – külföldi cég	-4,40

[Ide írhatja a szöveget]

16. táblázat A hazai vállalkozók munkanélküli segélyről alkotott véleményét befolyásoló tényezők (1 = szigorú, 10 = megengedő)

Változók	Becslés
Konstans	11,31
Vállalkozói tevékenység kezdete	-0,10
Szubjektív jövedelmi helyzet	-0,66
Nem	-1,8
Érettségi	2,76
Felsőfok	2,75
Kor	-0,07
Vállalkozói hagyományok	0,71
Családi támogatás	-0,28
Tagság – helyi szervezet	0,59
Tagság – szakmai szervezet	-1,63
Ágazat – kereskedelem	-1,43
Ágazat – szolgáltatás	-0,47
Cégtulajdonlás	-0,03
Nettó árbevétel	-0,52
Bizalom – személyes ismeretség	0,44
Bizalom – írásos szerződés	0,54
Bizalom – cégadatok	2,04
Partner – multi	-0,20
Partner – nagyvállalat	1,31
Partner – külföldi cég	-4,40

[Ide írhatja a szöveget]

17. táblázat A hazai vállalkozók versenyről alkotott véleményét befolyásoló tényezők (1= kedvező, 10 = káros)

Változók	Becslés
Konstans	11,27
Vállalkozói tevékenység kezdete	-0,03
Szubjektív jövedelmi helyzet	0,30
Nem	1,37
Érettségi	-1,07
Felsőfok	0,12
Kor	-0,04
Vállalkozói hagyományok	-0,84
Családi támogatás	-0,13
Tagság – helyi szervezet	-0,81
Tagság – szakmai szervezet	-0,79
Ágazat – kereskedelem	1,06
Ágazat – szolgáltatás	-0,94
Cégtulajdonlás	-0,03
Nettó árbevétel	-0,002
Bizalom – személyes ismeretség	-0,42
Bizalom – írásos szerződés	-0,53
Bizalom – cégadatok	-0,86
Partner – multi	0,58
Partner – nagyvállalat	-1,16
Partner – külföldi cég	0,59

[Ide írhatja a szöveget]

18. táblázat A hazai vállalkozók normakövetésről alkotott véleményét befolyásoló tényezők (1= szigorú, 10 = megengedő)

Változók	Becslés
Konstans	3,06
Vállalkozói tevékenység kezdete	-0,01
Szubjektív jövedelmi helyzet	-0,29**
Nem	-0,13
Érettségi	-0,15
Felsőfok	0,46
Kor	-0,03*
Vállalkozói hagyományok	0,28**
Családi támogatás	0,06
Tagság – helyi szervezet	0,01
Tagság – szakmai szervezet	-0,19
Ágazat – kereskedelem	-0,06
Ágazat – szolgáltatás	0,28
Cégtulajdonlás	-0,008
Nettó árbevétel	1,73E-5
Bizalom – személyes ismeretség	-0,17
Bizalom – írásos szerződés	-0,05
Bizalom – cégadatok	-0,04
Partner – multi	1,04***
Partner – nagyvállalat	-0,20
Partner – külföldi cég	-0,22

Irodalom

- Balás, Gábor – Vékony, András B. (2008): Az adórendszer hatása a vállalkozás szabadságára - Egy lepapírozott adórendszer költségei. Műhelytanulmányok 16. Közjó és Kapitalizmus Intézet, Budapest.
<http://kozjoeskapitalizmus.hu/files/MT16.Balas-Vekony.Ado2008.pdf> (Letöltés ideje: 2011. október 6.)
- Baumol, William J. (1968): Entrepreneurship in economic theory. The American Economic Review, 58.(4): 64-71.
- Baumol, William J. (1990): Entrepreneurship: Productive, Unproductive and Destructive. Journal of Political Economy, 98.(1): 893–919.
- Beugelsdijk, Sjoerd (2004): Entrepreneurial Culture, Regional Innovativeness and Economic Growth. Journal of Evolutionary Economics, 39.(8): 187-210.
- Beugelsdijk, Sjoerd – Noorderhaven, Niels (2005): Personality characteristics of self-employed: An empirical study. Small Business Economics, 24.(2): 159-167.
- Brockhaus, Robert H. (1980): Risk taking propensity of entrepreneurs. Academy of Management Journal, 23.(3): 509–520.
- Brockhaus, Robert H. (1982): The psychology of an entrepreneur. In: C. Kent, D. L. Sexton, K. H. Vesper (szerk.): The Art and Science of Entrepreneurship, Cambridge: Ballinger Publishing.
- Broehl, Wayne G. JR. (1978): The Village Entrepreneur: Change Agents in India's Rural Development. Cambridge: Harvard University Press.
- Byrk, Anthony S. – Raudenbush, Stephen B. (1992): Hierarchical Linear Models in Social and Behavioral Research: Applications and Data Analysis Methods. Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Chell, Elizabeth – Haworth, Jean – Brearley, Sally A. (1991). The entrepreneurial personality: Concepts, cases and categories. London: Routledge.
- Császár, Melinda – Horváth, Gergely K. (2010): Lélek, érték, stratégia: A vállalkozói lét alapidimenzióiról. Budapest: HÉTFA Kutatóintézet.
- Csizé, András – Major, Klára (2010): Az állam és a vállalkozások kapcsolatának néhány jellegzetessége Magyarországon. HÉTFA Kutatóintézet Bizalom és Vállalkozás Program Műhelytanulmányok.
http://hetfa.hu/wpcontent/uploads/2010/09/HMT02_Csizé_Major.Azállamésavállalkozásokkapcsolata2010.pdf (Letöltés ideje: 2011. október 6.)
- Doerrenberg, Philipp – Peichl, Andreas (2010): Progressive Taxation and Tax Morale. Cologne Graduate School Working Paper Series
- Heckathorn, Douglas D. (1989): Collective Action and the Second-Order Free-Rider Problem. Rationality and Society. 1 (1): 78–100.
- Hofstede, Geert (1980): Culture's consequences: international differences in work related values. Beverly Hills: Sage.

[Ide írhatja a szöveget]

- Kaufmann, Daniel – Kraay, Aart – Mastruzzi, Massimo (2003): Governance Matters III. Governance Indicators for 1996–2002. Working Paper, No. 3106. Washington: World Bank.
- Keller, Tamás (2009): A gazdasági erkölcsösséget szabályozó társadalmi normákról – normakövetés és normaszegés. In: Tóth István György (szerk.): TÁRKI Európai Társadalmi Jelentés 2. – Gazdasági attitűdök. Lakatos Mária (2008): A magyar adófizetők magatartásának változása az szja- és a tváltozások tükrében, 1995–2006. Pénzügyi Szemle, 53.(3): 486-505.
- Licht, Amir N.; Goldchmidt, Chanan; Schwartz, Shalom H. (2002): Culture Rules: The Foundations of the Rule of Law and Other Norms of Governance. Journal of Comparative Economics, 35.(4): 659-688.
- Lynn, Richard (1991): The secret of the miracle economy: Different national attitudes to competitiveness and money. London: The Social Affairs Unit.
- McClelland, David (1961): The Achieving Society. New York: Van Nostrand.
- Murthi, Mamta – Tiongson, Erwin R. (2008): Attitudes to Equality: The “Socialist Legacy” Revisited Policy, World Bank Research Working Paper, No. 4529. Washington: World Bank.
- North, Douglas C. (1981): Structure and Change in Economic History. New York: W. W. Norton & Co.
- North, Douglass C. (1990): Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge: Cambridge University Press.
- Papp József (2008): A gúzsba kötött gazdaság kiszabadítása. Pénzügyi Szemle, 53.(4): 663-693.
- Penas, Ignation – Penas Santiago (2004): The determinants of tax morale in comparative perspective: Evidence from European countries. European Journal of Political Economy, 26.(4): 441-453.
- Phelps, Edmund S. (2008): Gazdasági kultúra és gazdasági teljesítmény – mivel magyarázhatók az európai kontinens problémái. ProgresszívPolitika, Tavasz-nyár, 5–38. www.progresszivpolitika.hu/?q=phelps (Letöltés ideje: 2011. október 3.)
- Rotter, Julian B. (1966): Generalised expectancies for internal versus external control of reinforcement. Psychological monographs: general and applied, 80.(1): 26-28.
- Schmitz, James A. (1989): Imitation, entrepreneurship, and long-run growth. Journal of Political Economy, 97.(3): 721-739.
- Semjén, András – Tóth, István J. (2009): Intézményi környezet, szerződéses fegyelem és adózási magatartás in: Semjén András – Tóth István János (szerk.): Rejtett gazdaság. Be nem jelentett foglalkoztatás és jövedelemeltitkolás – kormányzati lépések és a gazdasági szereplők válaszai, KTI Könyvek, Budapest: MTA Közgazdaságtudományi Intézet, 200-227.
- Shane, Scott A. (2004): Academic Entrepreneurship: University Spin-offs and Wealth Creation. Northampton: Edward Elgar.
- Soltow, James H. (1968): The entrepreneur in economic history. The American Economic Review, 58.(4): 84-92.
- Sik, Endre (2002): The Bad, the Worse and the Worst: Guesstimating the Level of Corruption. In: S. Kotkin and A. Sajó (szerk.): Political Corruption in Transition. Budapest and New York: CEU Press, 91–114.
- Szerb, László – Kocsis-Kisantal, Orsolya (2005): Vállalkozói kultúra Magyarországon két napilap tükrében, Közgazdasági Szemle 55.(3): 243-261.

[Ide írhatja a szöveget]

- Tabellini, Guido (2010) Culture and Institutions: Economic Development in the Regions of Europe. Journal of the European Economic Association 8 (4): 677–716.
- Tóth, István Gy. (2009): Bizalomhiány, normazavarok, igazságtalanságérzet és paternalizmus a magyar társadalom értékstruktúrájában. Budapest: Társ. http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/gazdkult_elemzeszaro_toth.pdf (Letöltés ideje: 2011. október 3.)

[Ide írhatja a szöveget]

Jelen tanulmány a VERSENYKÉPESSÉG KUTATÁS MŰHELYTANULMÁNYSOROZAT kötetét képezi.

BCE Versenyképesség Kutató Központ

Kiadásért felelős: Chikán Attila igazgató

ISSN 1787-6915